

Didaktikanın müasir problemləri.

1. Yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsasları.

Yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsaslarını iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar.

I. Fəlsəfə istiqamətində ;

II. Təhsillə bağlı Azərbaycan Respublikasının dövlət və digər normativ – hüquqi sənədləri istiqamətində.

I. Təhsil fəlsəfəsində metodologiya dialektikaya, onun qanunlarına söykənir. Vaxtı ilə rus pedaqoqu A.S.Makarenko qeyd etmişdir ki, pedaqogika dinamik inkişafda olan elmdir, pedaqogika fəlsəfənin qanunlarına uyğun inkişaf edir, formalaşır.

“Eyni bir hadisənin tərəflərini təşkil edən əksiliklər (məsələn,problem və onun həlli metodu) bir-birinə qarşı etinasız deyildir, onların bir-birinə qarşılıqlı təsiri dialektik ziddiyyət yaradır. Bu da sonda dəyişikliyə, inkişafa təkan verir” (21, səh.106).

“İnkişaf dedikdə hər hansı bir obyektə baş verən irəliyə doğru yönəlmiş, qarşısı alınmaz keyfiyyət dəyişiklikləri başa düşülür.” (14,səh.187)

İngilis filosofu M.Spenserə görə inkişaf tədricən təkamül yolu ilə baş verir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində inkişafın “yaradıcı təkamül” modeli irəli sürülür. Bu modelin müəllifləri L.Morqan və A.Berqson idi. Onlar inkişafda həm tədriciliyin, həm də sıçrayışın olduğunu göstərirdilər.

İnkişafın daxili ziddiyyətli qüvvələr əsasında baş verdiyini, buna görə yeni keyfiyyətlərə keçdiyini səciyyələndirən dialektik materialist modeli (K.Marks və F.Engels) təlim metodlarına şamil etməklə onlar üçün metodologiya kimi qəbul etmək olar.

Daxili ziddiyyət müəyyən obyektə olan əks tərəflərin qarşılıqlı təsiridir. Məsələn, ənənəvi metodlarla dərs keçən müəllim və şagird, müəyyən mənada ömrünü sürmüş metodlar sivilisasiyanın indiki mərhələsində şagirdləri qane etmir. İKT – dən istifadə etməyi bacaran şagirdi 80 il mahiyyətini dəyişməyən təlim üsulları razı sala bilməz! Belə ziddiyyətlər həllini tapdıqda inkişafın mənbəyi rolunu oynayır.

İnkişaf heç də əvvəllər mövcud olanların inkarı, bir dəfəlik atılması demək deyildir: yeninin tərkibinə inkar olunanın müəyyən müsbət tərəflərinin dəyişdirilmiş formada daxil edilməsi deməkdir. Bu zaman ləğv etmə, əxz etmə və əxz olunanı daha yüksək pilləyə qaldırma inkişafın istiqamətverici ideyası kimi qəbul olunmalıdır. Ənənəvi metodlar içərisində də müasir şagirdi maraqlandıran, yaradıcılığını inkişaf etdirən metodlar – problemlə təlim, disput, debat, laboratoriya, praktiki işlər və s. vardır. Təlim zamanı bunlardan məqsədə uyğun, səmərəli şəkildə istifadə etməklə inkişafa nail olmaq lazımdır. Bunlardan istifadə etmək həm də ona görə lazımdır ki, varisliyin gözlənilməsinə əməl etmiş oluruq. Yuxarıda göstərilən ənənəvi metodların saxlanılması fəlsəfi metodologiyadan irəli gəlir. “İnkişaf spiralvari formada gedən prosesdir – spiralın hər bir yuxarı həlqəsi sanki əvvəlkinin, aşağı həlqənin eynidir. Əslində bu əvvəlkinin təkrarı demək

deyildir. Çünki, bu qayıdış əvvəlkindən daha yüksək pillədə baş verir” (14,səh.187).

Təlim-tərbiyə prosesində meydana çıxan ziddiyyətlər pedaqogikanın inkişaf etməsinin əsas atributuna çevrilir. Daxili və xarici kimi iki yerə ayrılan ziddiyyətlərdən (21,səh.106;8,səh.92) dərketmədə, şagird təfəkkürünün, müstəqilliyinin, yaradıcılığının inkişaf etdirilməsində eyni zamanda daha mürəkkəb problemlərin həll edilməsində kifayət etməyən müxtəlif ənənəvi təlim metodları ilə müasir təlimə verilən tələblər arasındakı ziddiyyət (7, səh 49) kimi göstərilən xarici ziddiyyət pedaqogika elminin təlim nəzəriyyəsinin inkişafının fəlsəfi metodologiyası kimi qeyd edilməlidir.

Təlim prosesinin – müasir didaktikanın metodologiyası kimi dialektika, onun qanunları ilə yanaşı bəzi fəlsəfi cərəyanlar da göstərilə bilər. Göstərəcəyimiz cərəyanlar və onların məzmunu yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsasları olmaqla yanaşı, şagirdlərin inkişafında nə kimi rol oynayacağını aydınlaşdırmağa imkan verir.

Praqmatizm. Yunan sözü olub “hərəkət” və ya “təcrübə” deməkdir. Praqmatizm fəlsəfi cərəyanı idrakın yeganə meyarı kimi təcrübəni götürür. İnsana fayda verən hər şeyi həqiqət hesab edir. Praqmatizm fəlsəfi cərəyanı əsasında pedaqoji ideyaları XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Amerika alimi Con Dyui irəli sürmüşdür. C.Dyuiyə görə anlayışlar, ideyalar, nəzəriyyələr gündəlik fəaliyyət üçün yarandıqda faydalı hesab edilə bilər. Ona görə şagirdlərə elə bilik, bacarıqlar verilməlidir ki, onlardan praktikada istifadə etmək mümkün olsun. Göstərilən cərəyanın müəllifləri şagirdlərə praktik biliklərin verilməsini lazım bilməklə sistemativ biliklər verərkən də fəaliyyət üçün lazım olan biliklərə üstünlük verilməsini lazım bilmişlər.

Praqmatizm cərəyanının nümayəndələrindən biri olan V.Kilpatrik bilik mənbəyi kimi, eksperimentə üstünlük verir. Eksperimenti həqiqətin meyarı hesab edir. Cərəyanın hər iki təmsilçisi təlimin mühüm vəzifəsini şagirdlərə praktik biliklərin verilməsində görürlər.

Praqmatizm fəlsəfi cərəyanında pedosentrizm prinsipi irəli sürülürdü. Pedosentrizm prinsipinə görə təlim-tərbiyə zamanı şagirdlərin marağı, meyli, tələbləri nəzərə alınmalıdır (7,səh. 51). Təlim zamanı şagirdlər üçün elə bir şərait yaradılmalıdır ki, şagird arzuladığını orada görə, tapa bilsin. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni təlim texnologiyalarına əsaslanan dərslər məhz bu prinsip əsasında qurulur. Deməli yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsaslarından biri praqmatizmdir.

Neopozitivizm. Praqmatizm cərəyanı ilə bağlıdır. Ancaq konkret elmi (pozitiv) biliklərə əsaslanan fəlsəfi cərəyandır.

Bu cərəyan XX əsrin əvvəllərində məntiq elminin yeni formasının, riyaziyyatın əsaslarının tədqiqinə tətbiq edilən riyazi məntiqin əldə etdiyi nailiyyətlərlə əlaqədar yaranmışdır. (Q.Frege, B.Rassel və b.) (21, səh.429).

Neopozitivistlərin proqramı adi dili ideal dillə əvəz etməkdən və mülahizənin (ideyanın) həqiqiliyi üçün verifikasiya (yoxlama, eksperiment) prinsipini tətbiq etməkdən ibarətdir (15, səh.78).

Bu cərəyanın pedaqoji versiyasını işləyən R.Riters, P.Xeret, L.Leqran şagirdlərə sistemativ biliklər verməyə qarşı çıxaraq onları “tədqiqatçı” kimi

yetişdirməyi, onlarda yaradıcılıq qabiliyyəti formalaşdırmağı lazım bilirlər. Bildiyimiz kimi yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir.

Ekzistensializm. XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Ekzistensializm latın sözü olub “mövcud olmaq” mənasını verir. Onun başlıca nümayəndələri M.Xadegger, K.Yaspers (Almaniya), Q.Marsel, P.Sartr, A.Kamyudur (Fransa) olmuşdur. “Ekzistensializmin başlanğıc prinsipi belə bir müddəadan ibarətdir ki, mövcudluq (ekzistensiya) mahiyyətdən qabaq gəlir” (21, səh.437).

Ekzistensializm- fərdiyyətçiliyi qabarıq şəkildə əks etdirən fəlsəfədir. Bəzi ədəbiyyatlarda ekzistensializm, “azadlıq fəlsəfi” adlandırılmışdır (21, səh.440).

Göstərdiyi kimi bu nəzəriyyənin mahiyyətini sırf fərdiyyətçilik təşkil edir. Cərəyanın mahiyyətini tərbiyə prosesinə tətbiq etdikdə kollektiv vasitəsilə, kollektiv daxilində şagirdləri tərbiyə etməkdən imtina etmək deməkdir. Bu isə o deməkdir ki, şagirdin və ya uşağın inkişafı üçün heç bir proqram lazım deyildir. Ekzistensializm nəzəriyyəsinə görə uşaqların tərbiyəsində emosional və hissi tərbiyəyə üstünlük verilməlidir. Gənc nəslin tərbiyəsi ilə əlaqədar ekzistensializm nəzəriyyəsi azad, sərbəst tərbiyəyə üstünlük verir. Nəzəriyyədən çıxan nəticələri yeni təlim texnologiyaları əsasında tədris edilən dərslərə tətbiq etdikdə belə nəticə çıxarmaq olar: kooperativ təlim zamanı şagirdləri formalaşdıran, inkişaf etdirən qrup daxili ünsiyyətə, münasibətlərə diqqət yetirməli, onlar xüsusi normalarla (qaydalarla) tənzimlənməlidirlər. Digər tərəfdən, hər bir şagirdin özünün “mən”ini tanıması üçün humanist və demokratik prinsiplərə cavab verən mühitin yaradılması vacibdir. Belə mühit özü şagirdi tərbiyə edir, özündə olan müsbət və mənfi xüsusiyyətləri görməyə imkan verir. Şagird heç bir təzyiq, pedaqoji tələb olmadan özündə olan mənfilikləri aradan qaldırmağa səy edir, bu prosesə pedaqoji ədəbiyyatda özünü tərbiyə və ya özünü dəyərləndirmə deyilir. Müasir zamanda bunu ekzistensializm nəzəriyyəsinə irəli gələn azad tərbiyə kimi qiymətləndirmək olar.

Tomizm. Dini fəlsəfi cərəyandır. Əsası XIII əsrdə, əslən italyan olan Foma Akvinski tərəfindən qoyulmuşdur. Foma sxolastik (ehkam xarakterli) təlimin tərəfdarı idi. Fomaya görə “insan biliyi zəkaya əks olan biliyə deyilir”, “ilahi” bilik - zəka fəvqündə duran biliyə tabedir. Foma yazırdı: “Xristian ilahiyyəti etiqad nurundan, fəlsəfə isə (elm) təbii zəka nurundan doğur. Fəlsəfi həqiqətlər etiqad həqiqətlərinə zidd ola bilməz” (21, səh. 443).

Orta əsrlərdə meydana gələn, yeni tomizm kimi mahiyyət daşıyan Neotomizm Fomanın ideyalarını inkişaf və müasirləşdirərək göstərir: “Etiquadla zəka, ilahiyyətlə fəlsəfə, fəlsəfə (dini fəlsəfə) ilə elm arasındakı münasibətlər belədir”. Neotomizm cəmiyyəti bəzi ziddiyyətli halların aradan qaldırılmasında dünya görüşü kimi formalaşmağa başladı.

Neotomizm fəlsəfi cərəyanın ideyalarından pedaqogikada, xüsusi ilə onun tərbiyə nəzəriyyəsi bölməsində istifadə etməklə bəzi problemləri müəyyən dərəcədə həll etmək mümkündür.

Məsələn, müasir zamanda bədbinliyə qapılan, cinayətə əl atan gənclərin sayı artmaqdadır. Onların arasında məktəblilər də vardır. Neotomizm cərəyanının tərəfdarları bunun səbəbini sosial münasibətlərdə, ictimai inkişaf qanunlarında yox,

dinin təsirinin azlığında, allaha inamın yoxluğunda görürdülər. Onlar qeyd edirlər ki, belə şəxslərin ürəyində allah xofu yoxdur. Belə adamlardan hansı formada olmasından asılı olmayaraq yaşayış normalarına zidd hərəkət gözləmək olar. Belə halların təsirini azaltmaq üçün tədris müəssisələrində ilahiyyat dərsləri tədris edilməli, islam dinindən irəli gələn tərbiyə və davranış normalarına ciddi fikir verilməlidir.

Müasir pedaqoji ədəbiyyatlarda göstəriləni kimi yeni təlim texnologiyaları əsasında keçilən dərslərin qarşısında şagirdlərin üç istiqamətdə formalaşdırılması qoyulmuşdur:

- a) pedaqoji ,
- b) psixoloji ,
- c) sosioloji.

Sosioloji istiqamətdə formalaşdırmağa əxlaq, əmək, elm, incəsənət, din və s. ilə əlaqədar bilik və bacarıqların verilməsi daxildir (19,səh.3-4).

Neotomizm uşaqların əxlaqi cəhətdən formalaşdırılması zamanı dinin təsirinin gücləndirilməsini vacib bilir. Qeyd etmək lazımdır ki, səma kitabı olan “Qurani-Kərim” insanların əxlaqi-mənəvi cəhətdən formalaşdırılmalarında əvəzsiz rola malik əxlaq kodeksidir. Ona görə də təlim prosesində, əxlaqi–etik söhbətlər zamanı göstərilən müqəddəs kitabdan istifadə etmək lazımdır.

Bixeviorizm. İngilis sözü olub “davranış” deməkdir. XX əsrin əvvəllərində Amerikada meydana gəlmiş cərəyandır. Cərəyanın müəlliflərindən biri olan Edvard Torndayka görə psixologiya şüuru deyil davranışı özü üçün tədqiqat predmeti seçməlidir. E.Torndayka görə həm heyvanlarda, həm də insanlarda psixi proseslər assimilyasiyanın qanunları zəminində baş verir. Hər iki halda xarici proseslər situasiya və cavab reaksiyası ilə bağlı olaraq təzahür edir.

E.Torndayk ideyalarını pedaqoji proseslərə tətbiq edərək “stimul-reaksiya” nəzəriyyəsini irəli sürür. Bu nəzəriyyəyə görə müəllim təlim prosesində elə stiuasiya yaratmalıdır ki, şagird məqsədə uyğun cavab reaksiyası ilə çıxış edə bilsin. Yeni təlim texnologiyaları əsasında keçirilən dərslərdə motiv məhz buna xidmət edir. Motiv şagirdi cavab reaksiyası üçün hazırladır, onu problem ətrafında fikirləşməyə, tədqiqat aparmağa sövq edir.

Konstruktivizm. XX əsrin ikinci yarısında amerikalı pedaqoqlar Kappan, Əbdəl-Həqq, Skarf-Siter, Makkenin və b. tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Konstruktivizm mahiyyətcə, əsas prinsipi yeni biliklərin, ideyaların əvvəlcədən bildiyimiz ideyaların sintezi yolu ilə öyrənməsi haqqında nəzəriyyədir. Bu, o deməkdir ki, bilik passiv olaraq alınmır. Bu, insanların necə öyrənməsi haqqında tədqidata əsaslanan təlimə bir yanaşmadır. Bir çox tədqiqatçılar deyirlər ki, hər bir fərd biliyi başqalarından almaqdan daha çox onu özü “qurur, yaradır”. Konstruktiv öyrənməyə necə nail olmaq haqqında bir sıra fikirlər vardır, lakin əksər təhsil işçiləri inanırlar ki, şagirdlər mücərrəd anlayışları araşdırmalar, mühakimələr və müzakirələr vasitəsilə daha yaxşı dərk edirlər. Yəni, öyrənənlərin beyni müəllimin üzərində yazdığı daş, yazı taxtası deyildir. Hər bir öyrənən onların dünyagörüşünə təsir edən həyat təcrübəsi ilə gəlir, bunlar müəllim tərəfindən diqqətlə planlaşdırılmış və təşkil edilmiş təlimatla birgə uşağa məna yaratmaq, özlərinin dərk etməsini qurmağa kömək edir. Göstərilmişdir ki, təlim uşaqların

həyat təcrübələri ilə birləşdikdə konstruktivizm biliyin dərinə dərk edilməsi və daha uzun müddət yadda saxlanmasına kömək etməkdə səmərəli nəticə verir.

Bəzi pedaqoji ədəbiyyatda konstruktivizmə biliyin təbiətinin və insanların necə öyrəndiklərinin izahını verən epistemologiya kimi yanaşırlar (biliyin təbiəti, mənbələri və həddləri haqqında nəzəriyyə). Başqa sözlə öyrənmə və ya məna yaratma nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə sübut edir ki, şagirdlər öz yeni düşüncə və ya biliklərini artıq bildikləri və inandıqları ilə qarşılıqlı əlaqədə qururlar. Bu yolla şagirdlər tədqiqatçı kimi çıxış edərək sanki nəyi isə “kəşf” edirlər. Konstruktiv mühiti şagirdlərin fəallığı, sorğu-sual, problemləri həlli, əməkdaşlıq müşayiət edir. Müəllim öyrətməyə maraq yaradan, sual verən, mübahisə aparan bələdçi, fasilitator, həm də axtarıcı rolunda çıxış edir.

Konstruktivizmin növlərinə pedaqoji ədəbiyyatlarda yer verilmişdir:

1. Pyajenin psixoloji konstruktivizmi;
2. L.Viqotskinin sosial konstruktivizmi;

Pyajenin psixoloji konstruktivizminin mahiyyətində təlimin məqsədinə uyğun şagirdin maraq və ehtiyaclarının dəstəklənməsi durur. Bu yolla tədqiqat obyektinə çevrilən şagirdin fərdi idraki inkişafı təmin olunur. Elmi tədqiqat vasitəsilə idraki inkişafın təbii yolunu müəyyənləşdirməyə cəhd edən, uşağa yönəlmiş yanaşmadır. Belə yanaşmada fərz olunur ki, şagirdlər sinfə müəllim tərəfindən dəyişdirilmiş, düzəlişlər edilmiş ideyalarla, rəylərlə daxil olurlar, müəllim şagirdlərə dilemma yaradan tapşırıqlar və suallar hazırlamaqla bu dəyişiklikləri istiqamətləndirir. Biliyin yaradıcı təhlili bu dilemmaların arasından yol açmaq nəticəsində baş verir.

L.Viqotskinin sosial konstruktivizmi sosial transformasiya üçün təhsilə əsaslanır, sosial-mədəni kontekstdə fərdin yerləşdiyi mühitin onun inkişafındakı rolunu əks etdirir. Etibarlı inkişaf zonası kimi xarakterizə olunan mühit şagirdlərin formalaşmasının bazisi kimi göstərilir. Fərdi inkişaf mədəni qaydaların qrup tərəfindən paylaşdırıldığı və nəticədə fərd tərəfindən özünüküləşdirilən sosial qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində yaranır. Şagirdlər bilikləri mühitlə qarşılıqlı əlaqədə əldə edirlər. Bu zaman həm fərd, həm də mühit dəyişir. Tədqiqatın obyektini fərdlə sosial və mədəni mühit arasındakı dialektik münasibətdir.

II. Yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsasları kimi Azərbaycan Respublikasının dövlət və digər normativ-hüquqi sənədləri götürülə bilər.

Bizə elə gəlir ki, təhsilin metodoloji əsasında müqəddəs kitabımız olan “Qurani- Kərim” və ondan irəli gələn ideyalar durmalıdır. “Qurani–Kərim”də göstərilir: “Elm uzaq Çində olsa belə gedib öyrənmək lazımdır” və ya “Bələkdən qəbr evinədək öyrənmək”.

İstənilən fənnin, o cümlədən təlim nəzəriyyəsi olan Didaktikanın metodoloji əsasları kimi aşağıdakı dövlət və normativ-hüquqi sənədləri göstərmək olar:

a) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilir:

Maddə 18. Din və dövlət.

III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır (1,səh. 8).

Maddə 42. Təhsil hüququ.

V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir (1, səh.15).

Milli kurikulumda standartlara təlim strategiyaları da daxil edilmiş, təhsilin dünyəvi xarakteri inkişaf etmiş ölkələrdəki təhsilə təhsilimizin inteqrasiyası ilə mümkünlüyü göstərilmişdir.

b) Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Burada göstərilir:

Maddə 5. Təhsil hüququna dövlət təminatı.

5.7. Dövlət milli təhsil ənənələrinin qorunmasına, inkişafına və innovasiyaların tətbiqinə təminat verir (30, səh.17).

6.2. Dövlət təhsil standartları təhsil sahəsində sınaılmış mütərəqqi beynəlxalq meyarlar, milli və ümumbəşəri dəyərlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir (30, səh.18).

Maddə 9. Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi.

9.1. Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi ölkədə qəbul olunan dövlət təhsil standartları əsasında beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin prinsiplərinə uyğunlaşdırılaraq təhsil pillələri üzrə müvafiq keyfiyyət göstəriciləri sistemində (təhsil proqramları, abituriyentlərin hazırlıq səviyyəsi, maddi-texniki baza, infrastruktur, informasiya resursları, təhsilverənlərin peşəkarlığı və elmi-pedaqoji səviyyəsi, mütərəqqi tədris texnologiyaları və s.) uyğun olaraq müəyyən edilir (30, səh. 21).

Maddə 3. Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri.

1. humanistlik – milli və ümumbəşəri dəyərlərin, şəxsiyyətin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlıqlarının, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq və dözümlülüyün prioritet kimi qəbul olunması;

2. demokratiklik – təhsilənlərin azad düşüncə ruhunda tərbiyə edilməsi, təhsilin dövlət-ictimai əsaslarla təşkilində və idarə edilməsində səlahiyyət və azadlıqların genişləndirilməsi, təhsil müəssisələrinin muxtariyyətinin artırılması;

3. bərabərlik – bütün vətəndaşların bərabər şərtlər əsasında təhsil almağına imkanlar yaradılması və təhsil hüququnun təmin olunması;

4. millilik və dünyəvilik – milli və ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və onların dialektik vəhdətinin təmin edilməsi əsasında dünyəvi təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

5. keyfiyyətlik - təhsilin mövcud standartlara, normalara, sosial-iqtisadi tələblərə, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğunluğu;

6. səmərəlilik – təhsilin və elmi yaradıcılığın daim inkişaf edən, faydalı və son nəticəyə istiqamətlənən müasir metodlarla təşkili;

7. fasiləsizlik, vəhdətlik, daimilik – mövcud təhsil standartları, tədris proqramları və planları əsasında təhsilin bir neçə səviyyədə əldə edilməsi imkanı, təhsilin ayrı-ayrı pillələri arasında sıx dialektik qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması və onun insanın bütün həyatı boyu ardıcıl davam etməsi;

8. varislik – təhsil sahəsində əldə olunmuş bilik və təcrübənin ardıcıl olaraq növbəti nəslə (dövrə) ötürülməsi;

9. liberallaşma – təhsil sahəsinin və təhsil fəaliyyətinin açıqlığının genişləndirilməsi;

10. inteqrasiya – milli təhsil sisteminin və təhsil fəaliyyətinin dünya təhsil sisteminə səmərəli formada qoşulması, uyğunlaşması və qovuşması əsasında inkişafı(30,səh.13).

c) Azərbaycan Respublikasının Təhsil İslahatı Proqramı (15 İyun 1993-cü il). İslahat Proqramının məqsədi Azərbaycan Təhsilinin səviyyəsini dünyanın qabaqcıl, inkişafetmiş ölkələrindəki təhsilin səviyyəsinə çatdırmaq, onlardakı standartlara uyğunlaşdırmaq, dünya təhsilinə inteqrasiya etməkdir.

Təhsillə bağlı standartlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli 233 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Ümumi Təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” konseptual sənədlə müəyyən edilir

Ümummilli lider, mərhum prezident H. Əliyevin dediyi kimi Təhsil İslahatı təcridən, təkamül yolu ilə olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan təhsil sistemi ölkəmizə mexaniki şəkildə köçürülə bilməz. Bu zaman milli mentalitet, yerli şərait və s. amillər nəzərə alınmalıdır.

Ümumorta təhsillə bağlı dövlət standartlarına aşağıdakılar daxildir:

- 1) Orta təhsilin məzmununun minimumu.
- 2) Dərs yükünün maksimum həcmi.
- 3) Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə verilən tələblər.

Göstərilən standartlar BMT-nin konvensiyasına, beynəlxalq normalara, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik aktlarına əsaslanır. Standartların əsas məqsədi ümumi icbari təhsil həyata keçirməkdir.

İslahat Proqramı giriş və dörd bölmədən ibarətdir.

I bölmə: Respublikada təhsilin real vəziyyəti.

II bölmə: İslahatın əsas istiqamətləri.

III bölmə: İslahatın gedişi zamanı həyata keçiriləcək əsas tədbirlər.

IV bölmə: Gözlənilən nəticələr.

İslahatın üç mərhələdə keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur: 1) 1999; 2) 2000-2003; 3)2004-...

İslahat Proqramının II bölməsi (əsas istiqamətlər) aşağıdakı sahələrə ayrılır: 1) Təhsil sistemində struktur islahatları. 2) Təlim-tərbiyənin məzmun islahatları. 3) Təhsil sistemində kadr hazırlığı. 4) Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, tədris və metodiki təminat. 5) Təhsil sisteminin idarə olunması. 6) Təhsil sisteminin maddi texniki bazası. 7) Təhsilin iqtisadiyyatı.

İslahat Proqramının 3-cü bölməsində 7 istiqamətdə 128 tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramın IV bölməsi isə aşağıdakı nəticələrin əldə ediləcəyini gözləyir (və ya gözlənilir):

1. Təhsil sisteminin geniş, normativ-hüquqi-iqtisadi bazasının yaradılması.
2. Müxtəlif yönümlü və səviyyəli təhsil müəssisələrinin inteqrasiyasında, onların bazasında yeni tipli elmi-təhsil bazalarının yaradılması.
3. Ümumi və peşə təhsilinin bütün pillə və səviyyədə dövlət təhsil standartlarına müvafiq təhsil proqramlarının yenidən hazırlanması.
4. Kadr hazırlığı təhsil işçilərinin çevikliyi, rəqabətə qabiliyyətini artırır.
5. Təhsilin tədris, elmi-metodiki, informativliyi real tələblərə uyğunlaşdırılır.

6. Təhsil sistemində dövlət-ictimai xarakterli idarəetmə modeli yaradılır.
7. Təhsil sistemində müəssisə-təsərrüfat sistemi yaradılır (maddi-texniki)
8. Təhsil sistemi maliyyələşdirilir, yeni mexanizmi əks etdirən iqtisadi modellər yaradılır.

Haqqında bəhs edilən Azərbaycan Respublikası Təhsil İslahatı Proqramının II bölməsinin - "Təlim-tərbiyənin məzmun islahatları" başlıqlı hissəsində qabaqcıl ölkələrdə, o cümlədən respublikamızda olan innovasiyalardan təlim-tərbiyə prosesində istifadə etməklə təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi təhsil müəssisələri qarşısında bir vəzifə kimi qoyulmuşdur.

ç) Müəllimlərin-pedaqoji işçilərin ixtisasının artırılması sistemi unikal bir sistemdir. Bu sistem müəllimlə, təhsillə bağlı olan hər hansı bir problemə müəyyən operativliklə reaksiya vermək qabiliyyətinə malikdir. Onun vasitəsilə həm pedaqoji kadrların, həm onların simasında təhsilə cəlb edilən şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyə və keyfiyyətini yüksəltmək mümkündür.

Bu gün hər 5 ildən bir məcburi ixtisasartırma yaşadığımız dövrün tələblərinə, demokratik prinsiplərə uyğun gəlmir: hamıya eyni mövzunu, eyni tədris proqramlarını öyrətmək müsbət nəticə verə bilməz. Artıq müəllim öz tələbatını, ehtiyacına uyğun gələn tədris plan və proqramlarını seçmək istəyir. Təbii ki, məsələnin bu cür qoyuluşu ixtisasartırma təhsilində bir sıra strateji dəyişikliklər edilməsini, tamamilə yeni mexanizmlərə keçməyi tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin ardıcıl həyata keçirdiyi tədbirlər, qabaqcıl ölkələrdəki təhsil sisteminin öyrənilməsi respublikamızda ixtisasartırmanın yeni mexanizminin hazırlanmasına gətirib çıxarır. Bu mexanizm məruzə şəklində Paris Versal Akademiyasına təqdim edildi. Sonralar bu mexanizm Versal və ya Fransa modeli kimi səsləndi.

İxtisasartırma və yenidən hazırlanmanın yeni mexanizminin Respublikada üç mərhələdə həyata keçirilməsi qərara alındı:

I mərhələ - 1996-1998 - islahatlara hazırlıq mərhələsi,

II mərhələ - 1998-2000 - strategiyanın qəbulu və ilkin real addımlar mərhələsi,

III mərhələ - 2000-2003 - Yeni mexanizmə keçid, proseslərin tətbiqi mərhələsi.

TH təhsillə bağlı apardığı ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi hörmətli prezidentimiz H.Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında" 13 iyun 2000-ci il tarixli 349 nömrəli fərmanı və "Dövlət İslahat Proqramının" qəbulu ilə təsbitləşdi. Proqramın 128 strateji tədbirindən 45-i ixtisasartırma və yenidən hazırlanmaya aiddir. İxtisasartırma və təkmilləşdirmənin yeni mexanizminin əsas müddəaları aşağıdakılardır:

- ixtisasartırma təhsilinə cəlb olunma könüllülük prinsipi əsasında qurulur, məcburiyyət prinsipindən, planlı ixtisasartırma təhsilindən imtina edilir, "Sifariş-təklif" modelinin tətbiqinə keçilir;
- ixtisasartırmanın başlanğıc nöqtəsi məktəb hesab olunur, pedaqoji kadrların bu təhsilə olan maraq və ehtiyacı burada öyrənilir;
- ixtisasartırma müəssisələri yalnız sifarişçinin tələbatını ödəmək məqsədilə fəaliyyət göstərir;

- ixtisasartırma prosesi əvvəlcədən təklif olunan tədris plan-proqramlara və onlara yerlərdən gələn reaksiyalar əsasında qurulur, proqramlar daim yeniləşdirilir, tələbata uyğunlaşdırılır;
- alternativ proqramların təklifi ixtisasartırma müəssisələri arasında sağlam rəqabət yaradır;
- “İxtisasartırma-attestasiya-stimul” mexanizmi əsas şərt kimi qəbul olunur;
- pedaqoji yönlü təhsil mərkəzləri nəzdində dayaq məntəqələri yaradılır, fasiləsiz təkmilləşdirmə prosesinə geniş yer verilir; öyrədənlər daim öyrədilir;
- ixtisasartırma təhsilində distant təhsil, özünütəhsil mexanizmləri tətbiq olunur, informasiya təminatı gücləndirilir;
- yerli tədris, metodik və kadr xidmətlərinin, eləcə də ixtisasartırma müəssisələrinin fəaliyyəti ixtisasartırma təhsilindən keçmiş kadrların əldə etdikləri nəticələrə uyğun qiymətləndirilir.

İxtisasartırma təhsilində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bu prinsiplər məhz “Strateji addımlar” adlanır.

Bu problemin aktuallığını nəzərə alan hörmətli nazirimiz Misir Mərdanov bu məsələyə bir daha qayıtmış “İxtisasartırma təhsilində yeni mexanizmə keçid və müəllimlərin təkmilləşdirilməsi işinin təşkili barədə” 21 fevral 2002-ci il tarixli 164 nömrəli əmr hazırlamışdır. Əmrdə ixtisasartırma təhsili üzrə yeni mexanizmə keçmək üçün reallaşması vacib sayılan fəaliyyət istiqamətləri göstərilmiş, prosesdə iştirak edəcək tərəflərin konkret vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Bəzən müəllimlər ixtisasartırma və təkmilləşdirmə anlayışları arasındakı mühüm fərqi görmür, eyniləşdirirlər. Respublika Təhsil Nazirliyinin 21.02.2002-ci il tarixli 164 sayılı əmrində bu anlayışlar arasındakı fərq aydınlaşdırılır, orada göstərilir:

2.1.7. Nəzərə alınsın ki, hər bir müəllimin öz pedaqoji fəaliyyəti dövründə (və ya müəyyən müddət pedaqoji fəaliyyətdə olmayan dövrdə) mütəmadi olaraq profesional və metodiki səviyyəsini yüksəltmək, peşə ustalığını elmi-nəzəri biliklərini artırmaq məqsədi ilə şəxsi tələbatlarına –ehtiyaclarına uyğun gələn tədris plan və proqramlarla bilavasitə ixtisasartırma tədris müəssisələrində təhsil alması ixtisasartırma təhsili kimi müəyyənləşdirilmişdir. İxtisasartırma təhsilinə cəlb olunma prosesində məcburiyyət halları yolverilməzdir.

2.2.1. Müəllimlərin təkmilləşdirilməsi prosesi Nazirliyin “Dayaq məntəqələri mexanizminin tətbiqi barədə” 17.10.2000-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş mexanizmə uyğun olaraq dayaq məntəqələrində təşkil edilir.

2.2.2. Müəllimlərin təkmilləşdirilməsi prosesi aşağıda müəyyənləşdirilmiş anlayışların vəhdəti kimi qəbul edilsin və gələcək prosedura məhz bunların reallaşdırılmasına yönəldilsin:

- daimi özünütəhsil;
- pedaqoji, psixoloji, metodoloji, elmi yeniliklər, dərş vəsaiti və dərşliklərdə, eləcə də tədris plan, proqramlarında, texniki tədris vasitələrində olan yeniliklərlə operativ tanışlıq, bu sahədə öz həmkarı ilə təcrübə mübadiləsi;
- distant-məsafədən ötürmə vasitələri ilə yeni metodların əldə olunması, bu istiqamətdə fikir mübadiləsinin aparılması;

- aktual mövzuların dinlənməsi üçün sahə üzrə qabaqcıl mütəxəssislərin dayaq məntəqələrinə dəvət olunması, problem mövzular ətrafında fikir mübadilələrinin, diskusiyaların təşkili;
- dərslərdə kollektiv iştirak, konkret metodikanın aprobeasiyası, nəticələrin təhlili;
- kadr hazırlığı, ixtisasartırma və yenidən hazırlama təhsilində tətbiq olunan plan və proqramlara, eləcə də yeni dərslik, dərs vəsaitlərinə əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi.

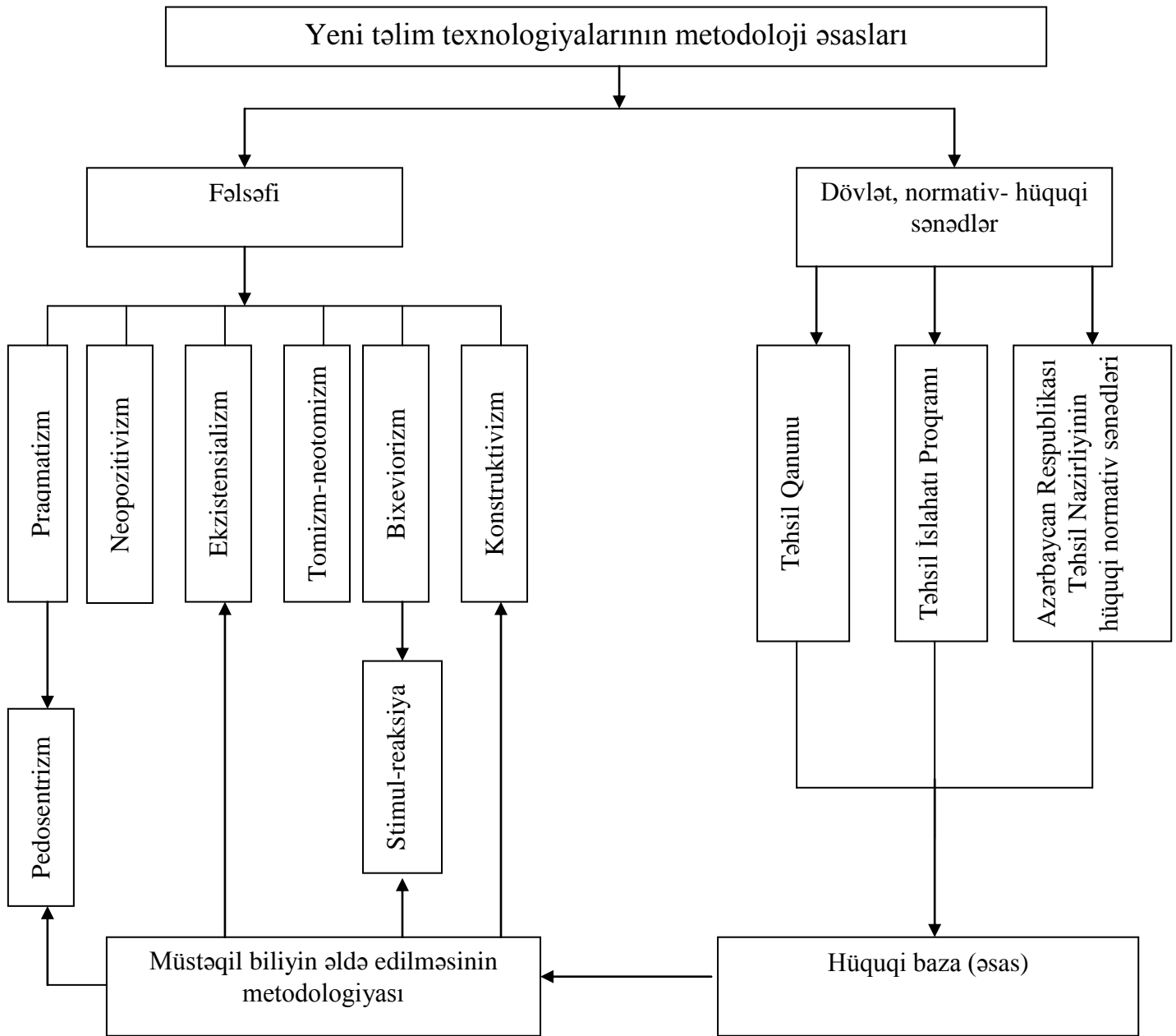
Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin respublika təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə fəaliyyətini yüksəltmək üçün bir çox forma, islahat, yollardan istifadə edir. Bunlardan biri də respublikada təhsilə humanitar yardım göstərmək istəyən bir sıra xarici təşkilat, qurumlarla məqsədəuyğun müqavilələr bağlamaq, onların həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaqdır.

Təhsil Nazirliyinin Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım fondu ilə bağladığı müqaviləyə uyğun olaraq respublikada 9 treninq mərkəzi yaradılmış və fəaliyyət göstərmişdir. Açıq Cəmiyyət İnstitutunun tərəfindən təşkil edilmiş treninq mərkəzlərində ənənəvi proqramlardan fərqli olan alternativ təlim texnologiyalarından istifadə edilərək müəllimlərin ixtisasartırma kurslarından keçirilməsi təşkil edilmişdir.

Təhsil Nazirliyinin 2003-cü il tarixli kollegiya materiallarında göstərilir:

“10. Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondunun xətti ilə ixtisasartırma təhsilində alternativ xidmətlər göstərən treninq-mərkəzlərinin fəaliyyəti dəstəklənsin, ixtisasartırma müəssisələri şəbəkəsində də Fondun “Addım-addım”, “Tənqidi təfəkkür” proqramlarına uyğun olan yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi məsələlərinə baxılsın”. (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Kollegiya materialları. Bakı, 2003, səh 14)

Beləliklə yeni təlim texnologiyalarının metodoloji əsaslarını klasterləşdirsək aşağıdakı nəticəni çıxarmaq olar (Sxem 1.1):

Sxem 1.1

2. Yeni təlim texnologiyalarının mahiyyəti. Ənənə və müasirlik.

İnkişaf etmiş Qərb dövlətlərinin təhsil sistemində istifadə edilən aktiv və ya interaktiv təlim metodlarından respublikamızın təhsil müəssisələrində yüksələn xətlə istifadə edilməkdədir.

Bu metodların şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında xüsusi yeri vardır. Təlimi humanistləşdirmədən, humanitarlaşdırmadan, demokratikləşdirmədən şagird şəxsiyyətini formalaşdırmaq olmaz. Təlimin humanistləşdirilməsi prinsipi sosial, bəşəri və mədəni ideyalara xidmət edir. “Məlum olduğu kimi islahatın əsas mahiyyətini təhsilin humanistləşdirilməsi, humanitarlaşdırılması, demokratikləş-

dirilməsi, diferensiaslaşdırılması və inteqrasiya kimi prinsiplər təşkil edir. Bu prinsiplər isə milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan dünyəvi təhsil sisteminin yaradılmasının, təhsil alanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılması üçün onun təlim-tərbiyə prosesinin bərabər hüquqlu subyektinə çevrilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur". Yeni təlim texnologiyalarında şagirdlərin intellektual, mənəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsi ön plana keçirilir. Yeni texnologiyaların təlimdə tətbiqi şagirdlərin öz fikirlərini aydın, məntiqi ardıcılıqla ifadə etmələrinə şərait yaradır. Bu metodlar şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafını təmin etməklə, onlarda yüksək ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin kollegiya iclasınının materiallarında göstərilir: "Fasiləsiz təhsil kontekstində şəxsiyyətin, kamil insanın hazırlığı üzrə dünya təcrübəsinə inteqrasiya prinsipi zəruri faktor kimi qəbul edilməli, həmin istiqamətdə konkret fəaliyyət həyata keçirilməlidir" (3,səh.4-52). Bu şagirdləri müəyyən qədər fəallaşdıran, təlimdə müvəffəqiyyət qazanmağa imkan verən ənənəvi təlim metodlarından bütövlükdə imtina etmək demək deyildir. Ənənəvi metodların müsbət cəhətlərindən istifadə edərək yeni yanaşmanın, yeni təlim texnologiyalarının, innovasiyaların pedaqoji, psixoloji əsaslarını işləmək və nəticəyönümlü, şagirdə istiqamətlənmiş təlim-tərbiyə prosesinin elmi əsaslarının müasir tələblərə uyğun araşdırmaların aparılması təhsil sisteminin qarşısında duran ən aktual problem kimi qiymətləndirilir.

Təlim metodları təlimdə müəyyən məqsədə nail olmaq üçün müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinin nizama salınması qaydasıdır. Təlim metodları dedikdə, məqsədə nail olmaq, təhsil vəzifələrini həll etmək yollarının məcmusu başa düşülür. Pedaqoji ədəbiyyatda metod anlayışı müəllimin və ya şagirdlərin fəaliyyətinə aid edilir. Müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı olan metodlar tədris metodları, şagirdlərin fəaliyyəti ilə bağlı olan metodlar isə öyrənmə metodları adlanır. Müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti ilə bağlı olan metodları təlim metodları kimi işlətmək lazımdır. Təlim metodları strukturunda priyomları (tərzləri) də fərqləndirmək lazımdır. Priyom metodun elementidir, onun tərkib hissəsidir, metodun tətbiqində ayrıca addımdır.

Təlim metodu mürəkkəb, çoxparametrlı bir anlayış olmaqla, təlimin məqsədini, məzmununu, qanunauyğunluqlarını, prinsiplərini səmərəli həyata keçirmək üçün istifadə olunur. Təlimin məqsədinin, məzmununun keyfiyyətlə icrası seçilmiş metodların praktik imkanlarından asılıdır. Bu imkanları məhz metodlar təmin edir və didaktik sistemin inkişaf sürətinə təkan verir. Təlimdə tətbiq edilən metodlar inkişafa nə qədər çox şərait yaradarsa, təlimin səmərəsi də bir o qədər yüksək olar.

Bu mənada interaktiv təlim metodları üstünlük təşkil edir.

İnkişafetdirici, nəticəyönümlü təlim əsas üç funksiyanı yerinə yetirdiyindən, bunlar təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınmalıdır:

- pedaqoji - buraya şagirdin təlimlə bağlı inkişafına təsir göstərən amilləri: mikromühiti, kommunikasiyaları, şəxsi təcrübə və metodları;
- psixoloji - buraya təlim nəticələrinin mənimsənilməsini təmin edən şagirdlərin psixoloji imkanları: səyi, marağı, xarakterik xüsusiyyətləri;
- sosial - buraya əxlaq, əmək, elm, incəsənət, din və s. ilə əlaqədar bilik və bacarıqların verilməsi daxildir.

Təlim prosesinin mahiyyəti, təlim metodlarının məzmunu ictimai şərait inkişaf etdikcə dəyişdiyindən, Azərbaycan Respublikası azad, müstəqil inkişaf yoluna keçdikdən sonra inkişafın xarakterinə uyğun olaraq təlim metodları da forma və məzmunca yeniləşməyə başlamışdır. Cəmiyyət müstəqil düşünən, kamil, rəqabətəqabil şəxsiyyət, yaradıcı insan yetişdirməyi problem kimi təhsil müəssisələrinin qarşısında qoymuşdur. Bu vəzifələri həyata keçirmək, reallaşdırmaq inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrdə mövcud olan fəal təlim metodlarından, milli-mənəvi dəyərləri nəzərə alaraq istifadəni zərurətə çevirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı yeni təlim metodlarından, təlim texnologiyalarından istifadənin elmi, pedaqoji - psixoloji əsaslarının işlənilməsini əsas problem kimi qarşıya qoymuşdur. Təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi təlim prosesinin səmərəliliyini, keyfiyyətini yüksəldən əsas amil olduğundan, belə nəticəyə gəlmək olar ki:

- tədris prosesi nəticəyönümlü proses olduğundan, məqsədi əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş və şagirdə istiqamətlənmiş təlim həyata keçirilməlidir;

- tədris və təlim bir-biri ilə sıx bağlı olduğundan daim qarşılıqlı əlaqədə götürülməlidir;

- tədris prosesi hər birinin öz rolu və statusu olan bir neçə fərdlərin əməkdaşlığından irəli gələn sosial bir proses olub inkişaf rejimində fəaliyyət göstərməlidir;

- tədris prosesi qarşılıqlı əlaqələrin xarakterindən, mühitin xüsusiyyətlərindən, təhsil müəssisələrinin əhatəsindən asılı olub onların daxili quruluşundan irəli gələn verbal və sensor davranışların məcmusunu özündə birləşdirməlidir (22, səh.3-52).

Müəllimlər yeni texnologiyalardan istifadə etməklə dərsləri daha maraqlı edən, şagirdləri, əsasən, sağlam mühakimələr irəli sürməyə, sonradan real həyata tətbiq edəcəkləri məzmunu başa düşməyə yardım edən mühüm vasitələrə çevirə bilirlər. Deməli, yeni təlim metodları təhsilin məzmununu daha yaxşı mənimsəmək və şagirdlərin müstəqil cavab vermək məqsədi ilə tələb olunan tənqidi prosesini inkişaf etdirmək üçün çox faydalıdır.

Yeni təlim texnologiyalarının üstün cəhətlərini prof. Ə.Ağayev belə göstərir: "...dərs tam fəallıq şəraitində keçir, təkcə müəllim deyil, şagirdlər də yaradıcılıq axtarışında olurlar, müstəqil düşüncə tərzini formalaşdır, təşəbbüskarlıq, yeniliyə meyillilik güclənir" (4, səh.39-47).

Təlim prosesini aktivləşdirmək üçün düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yaradıcılığa həvəsləndirmək və öyrənməyə maraqlı yaratmaq məqsədini güdən müəllim, şagirdi təlimə cəlb edəcək müəyyən metod, texnika və proseduralardan istifadə etməlidir. Şagird təliminin fəal iştirakçısı olmaq üçün hazırlanmalıdır. Müəllim şagirdə dünyanı başa düşməkdə və qazandığı bilikləri real həyat şəraitinə tətbiq etməkdə yardım göstərməlidir. Yeni texnologiyalar tədris strategiyasının yerinə yetirilməsinə istiqamətləndirildiyindən, onlar nəzərdə tutulmuş təlim məqsədlərinə nail olmaqda əsas alət rolu oynayır.

Yeni texnologiyalar bir sıra xüsusiyyətləri ilə ənənəvi təlim metodlarından fərqlənir: şagirdlərin tədqiqat fəaliyyətinə cəlb edilmələri, müəllim tərəfindən problemlərin şəraitin yaradılması, biliklərin şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə

edilməsi və s. Qeyd edilən xüsusiyyətlər bəzi ənənəvi təlim metodlarında da olmuşdur, lakin yeni təlim metodları bütövlükdə göstərilən xüsusiyyətlərə əsaslanır.

Araşdırmalar göstərir ki, yeni təlim texnologiyaları aşağıdakı prinsiplərə əsaslandıqda şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə imkan verir:

- təfəkkürün inkişafına səbəb olacaq konstruktivizm;
- şagirdlərin sosial inkişafına səbəb olacaq kooperativ təlim;
- biliklərin müstəqil əldə edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına;
- bilik və bacarıqların müstəqil şəkildə əldə edilməsinə;
- müəllimin təşkilatçı, koordinator, bəzi hallarda arbitr rolunda çıxış etməsinə.

D.Kappana görə konstruktivizm- öyrənənlərin biliklərə özlərində əvvəllər mövcud olan və təcrübələrdən əldə etdikləri yeni ideya və ya nəzəriyyələrlə əlaqələndirməklə yiyələnməsi prosesidir (9,səh.2). Konstruktivizm bəzən yaradıcılıq kimi də səciyyələndirilir. Konstruktivizm belə bir ideyaya əsaslanır ki, bilik qurulur, kəşf edilir, yaradılır. Bilik passiv şəkildə alın bilməz, bilik fəal öyrənmə prosesində əldə edilə bilər. Konstruktivizm nəzəriyyəsinin həyata keçirilməsi üç şeyi tələb edir: fəal şagird, sosial şagird və yaradıcı şagird (23, səh.24-27).

Yaradıcı (konstruktiv) mühitin təmin edilməsi üçün müəllim aşağıdakılara əməl etməlidir:

- bilik vermək yox, biliyi əldə etməyə həvəs yaratmalı;
- hazır cavablı suallar yox, problemlə suallar verməli;
- öyrənənin gələcək inkişafını təmin etməli ;
- informasiya verməkdənsə, öyrənəni biliklərin əldə edilməsi prosesinə cəlb etməli;
- öyrənmə prosesini düzgün planlaşdırmalı.

Kooperativ (əməkdaşlıq əsaslı) təlimdən fərqli olaraq ənənəvi didaktikada təlim tapşırıqlarının üç formada verilməsi göstərilir: frontal, qrup, fərdi.

Yeni təlim texnologiyalarının tətbiq edildiyi dərslərdə qrup forması üstünlük təşkil edir. Burada mahiyyət də dəyişir, qrupu təşkil edən şagirdlər qarşılıqlı ünsiyyət, mülahizə zəminində verilmiş tapşırığı icra edirlər.

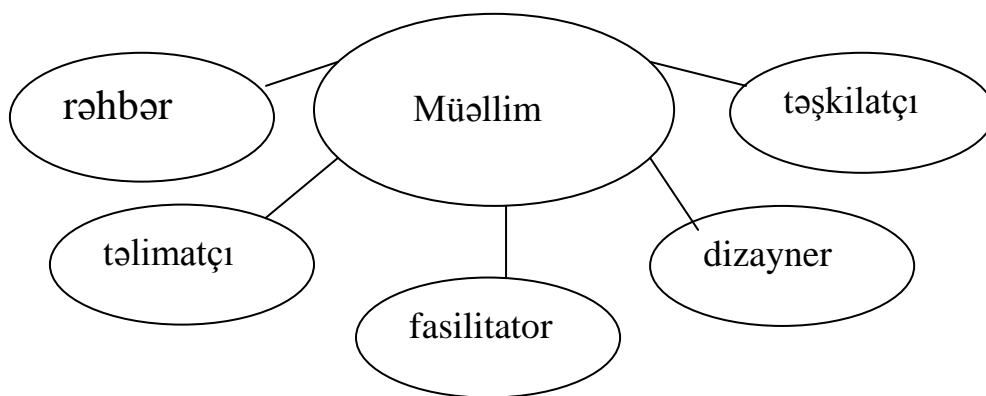
Kooperativ təlim zamanı şagirdlər yalnız birgə fəaliyyət göstərdikləri digər şagirdlərlə eyni vaxtda öz məqsədlərinə çata bilərlər. Kooperativ əsaslı öyrənmə təlim tapşırığının elə təşkilini tələb edir ki, şagirdlər dərslərin məqsədinə özünün və kiçik qruplardakı yoldaşlarının söyləri nəticəsində nail olsunlar. Kooperativ təlimə aid öyrənmə modeli D.Conson və R.Conson tərəfindən yaradılmışdır. Onlar kooperativ öyrənməyə daxil edilməli beş komponent müəyyən etmişlər:

- müsbət qarşılıqlı asılılıq (şagirdlər səmərəli nəticələrə nail olmaqla digər qrup üzvlərindən eyni dərəcədə, qarşılıqlı şəkildə asılı olduqlarını bilməli və buraya məqsəd, tapşırıq, ehtiyat (material, məlumat), rol, mükafat, qarşılıqlı asılılıqlar daxil edilməlidir);
- şagirdlərin üz-üzə qarşılıqlı fəaliyyəti;

- fərdi məsuliyyət (hər qrup üzvü məsuliyyət barədə aydın təsəvvürə malik olmalıdır);
- şagirdlərin müvafiq şəxsiyyətlərarası və kiçik qrup bacarıqları ilə təlimatlandırılması (qrupdaxili davranış qaydaları);
- qrupun fəaliyyəti (şagirdlərin qrupun necə işləməsini qiymətləndirmək, üzvlərin işlərinin faydalı olub-olmamasını müzakirə etmək üçün vaxtı olmalıdır).

Li.Eybrəhəmsn yeni təlim texnologiyalarının əhəmiyyətini ümumiləşdirərək qeyd edir. « Əgər bizim beynimiz bunu (dərkətməni) özü etmərsə, yeni informasiyanı qəbul etmərsə, əlaqələr axtarmırsa, onu təhlil edib məna çıxarmırsa, heç bir kənar qüvvənin heç bir təsiri olmayacaqdır » (20, səh.2).

Yeni təlim texnologiyaları əsasında tədris edilən dərslərdə müəllimin rolu texnologiyaya aşağıdakı sxemdə göstərilən funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə bağlı daxil edilə bilər (sxem 1.2.):

Sxem 1.2.

Sxemdən görünür ki, müəllimin funksiyalarına dizayner anlayışı da daxil edilmişdir. Burada dizayner müəllimin təhsil prosesinin məzmunu ilə bağlı kurikulumlara uyğun mövzu və onun məzmununun müəyyənləşdirməsi, onu şagirdlərin imkanlarına uyğunlaşdırması mənasında başa düşülməlidir.

Müəllimin fasilitasiya bacarıqlarına aşağıdakılar daxildir:

- müəllim və şagirdlərin birgə əməkdaşlığı,
- onların qarşılıqlı hörmət və etibarını,
- şagirdlərin olduqları kimi qəbul edilməsi və müəllim tərəfindən onların daim dəstəklənməsi,
- şagirdlərin qəbiliyyətlərinə inam,
- təfəkkürün stimullaşdırılması,
- şagirdlərdə öyrənmə stimulumun və motivasiyasının yaradılması,
- onların sinif mühitinə, müəllimin xüsusi həssas münasibətinə uyğunlaşması.

Qiymətləndirmə. Qiymətləndirmə diaqnostik, formativ (prosesdaxili), summativ (yekun və ənənəvi qiymətləndirmələr) elementlərdən ibarət ola bilər. Qiymətləndirmə fasiləsiz olaraq tədris boyu davam edir. Qiymətləndirmə müəllimə şagirdlərin mövzunu qavrama səviyyəsini və tədris fəaliyyətinin istiqamətini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Portfolio – şagirdlərin təlim müvəffəqiyyətini və inkişafını öyrənməkdə portfoliosuna diqqət yetirmək vacibdir. Portfolio müəyyən vaxt ərzində şagirdlərin

öyrənmə müvəffəqiyyətlərini sənədlərlə sübut etmək və nümayiş etdirmək üçün onun işlərinin toplusudur. Digər peşə sahibləri portfolio hazırladıqları kimi şagirdlərdən də öz bilik və vərdişlərinin müxtəlif aspektlərini nümayiş etdirən portfolio hazırlamaq tələb olunur. Bəzi müəllimlər şagirdlərin seçməli olduğu məsələləri təfsilatı ilə göstərir, digərləri isə şagirdlərin müstəqil qərar qəbul etməsinə icazə verirlər. Portfolioları düzgün yoxlamaq və qiymətləndirmək müəllimlər üçün çətindir, lakin ideyanın tərəfdarlarının əqidəsinə görə onlar şagirdləri düşünməyə sövq edir. Bu test qiymətlərinə nisbətən daha əyani və dəqiqdir.

Ənənə və müasirlik.

Ənənəvi təlim metodları müxtəlif pedaqoqlar tərəfindən müxtəlif cür təsnif edilmişdir. Aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirək:

I. Q.Şukinaya görə: a) Məlumatverici - inkişafetdirici təlim metodları: şifahi şərh (nəql, izah, məktəb mühazirəsi); müsahibə, kitab üzərində iş.

b) Evristik (axtarış xarakterli) təlim üsulları: Evristik müsahibə, disput, müsahibə, problemlə təlim, tədqiqatçılıq.

c) reproduktiv təlim üsulları (təkrar, nümunə üzrə iş, və s.)

II. Ü.Lerner və M.N.Skatninə görə:

1. izahlı-illüstrativ.

2. reproduktiv,

3. problemlə şərh,

4. qismən axtarış (evristik)

5. tədqiqatçılıq.

Yeni təlim texnologiyalarının təxminən, aşağıdakı növləri vardır: Blok fənlər, müzakirə xəritələri, kub, əqli hücum, klaster, Venn diaqramı, karusel strategiyası, dəyirmi masa, ziqzaq, insert metodu, t-sxem, sementik əlamətlərin təhlili, BİBÖ və s.

Pedaqoji ədəbiyyatda mövcud olan təlim metodları ilə yeni təlim texnologiyalarının müqayisəsi, müqayisə nəticəsində aparılmış analiz deməyə imkan verir ki, ənənəvi təlim metodları ilə interaktiv təlim metodları arasında fərqli və oxşar cəhətlər vardır. Oxşar və fərqli cəhətləri yeni təlim texnologiyası olan Venn diaqramı ilə aşağıdakı kimi vermək olar (Cədvəl 1.1):

Ənənəvi təlim metodları ilə yeni təlim texnologiyaları arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər:

Fərqli Ənənəvi təlim metodları	oxşar	Fərqli Yeni təlim texnologiyaları
1. Biliklər şagirdlərə hazır şəkildə verilir. 2. Bu metodlar əsasında təşkil edilən dərslərdə müəllim aktiv, şagirdlər passiv olur. 3. Şagirdlərin təlim fəaliyyəti müəllim tərəfindən qiymətləndirilir. 4. Müəllim-şagird, şagird-	1. Hər iki metodla keçilən dərslərdə şagirdlərin tərkibi dəyişmir 2. Mövzuların tədrisi eyni proqram tələblərinə istinadən həyata keçirilir. 3. Şagirdlərin təlim fəaliyyəti qiymətləndirilir. 4. Dərsin davam etmə müddəti	1. Biliklər şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilir. 2. Belə dərslərdə şagirdlərin müstəqil bilik əldə etmələri üçün şərait yaradılır. 3. Yeni təlim texnologiyaları əsasında keçilən dərslərdə şagirdlər aktiv (fəal), müəllim passiv olur.

<p>şagird arasında ünsiyyət yüksək səviyyədə olmur.</p> <p>5.Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına diqqət yetirilmir.</p> <p>6.Müəllim avtoritar funksiya daşıyır.</p> <p>7.Şagirdlərin yaradıcı inkişafı təmin edilmir.</p>	eynidir (əsasən)	<p>4. Şagirdlərin təlim fəaliyyəti onların özləri tərəfindən qiymətləndirilir.</p> <p>5. Belə dərslərdə humanizm və demokratiya bərpa olunur.</p> <p>6. Şagirdlər təlim-tərbiyənin subyektinə çevrilirlər.</p> <p>7. Şagirdlərin vətəndaş kimi formalaşdırılmasına şərait yaranır.</p> <p>8. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini formalaşdırmaq mümkün olur.</p>
---	------------------	--

Cədvəl 1.1

Yeni təlim texnologiyaları ənənəvi texnologiyalardan fərqli məzmunu malik olduğu kimi fərqli təşkili formalarına da malikdir. Yeni təlim texnologiyaları qrup (müxtəlif tərkibli), cütlərlə iş, dəyirmi masa və s. kimi təşkil etmə formalarına malikdir. Hər bir dərs üçün seçilən forma veriləcək biliyin məzmunu ilə müəyyən edilir.

Yeni təlim texnologiyalarına əsasən təşkil edilən dərslər etaplarına (və ya mərhələlərinə) görə də ənənəvi dərslərdən fərqlənir (Cədvəl 1.2).

1. Motivasiya
2. Təqdim etmə (öyrənmə)
3. İzah etmə.
4. Nəticənin çıxarılması.
5. Təkmilləşdirmə (və ya tətbiq etmə).
6. Qiymətləndirmə.

Motivasiya. Bu mərhələnin məqsədi şagirdləri mövzunu öyrənməyə cəlb etməkdir. Motivasiya mərhələsi bir və ya bir neçə sualdan, nəyinsə nümayişindən, digər yanaşmalardan ibarət ola bilər. Müəllim qoyulacaq problemlə əlaqədar şagirdlərin fikri (ideyanı) tutmalarına çalışmalıdır.

Tədqiq etmə(öyrənmə). Bu mərhələdə şagirdlər mövzunun və ya fikrin tədqiq edilməsinə cəlb edirlər. Şagirdlər problemlə əlaqədar birlikdə müzakirə aparıb fikirlər irəli sürürlər. Müəllim bu zaman fasilitator (köməkçi) və müşahidəçi rolunda çıxış edir. Zəruri hallarda, anlayışlara aydınlıq gətirmək üçün suallar verir, şagirdləri problemin mahiyyətinə doğru istiqamətləndirir.

İzah etmə. Bu mərhələdə anlayışlar, onların məzmunu ortaya çıxarılır, bunlara uyğun söz bazası formalaşır.

İzah etmə zamanı:

- Mövcud olan biliklərdən öyrənilməli biliklərə keçid formalaşır.
- Konkretdən abstrakta və ya ümumi nəticə çıxarmağa səy edilir.Bu mərhələdə müəllim müşahidəçi olur.

Nəticənin çıxarılması. Bu mərhələdə ümumiləşdirmə nəticəsində meydana çıxan qanunauyğunluqlar, teoremlər, düsturlar, anlayışlar irəli sürülür.

Təkmilləşdirmə (və ya tətbiqetmə). Bu mərhələdə şagirdlər tədqiq etdikləri mövzunun tətbiq edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Yekunda müəllimin rəhbərliyi ilə şagirdlərin fəaliyyətinin öyrədilməsi bilik və ya anlayışlar ilə bağlılığı müzakirə edilir.

Qiymətləndirmə. Qiymətləndirmə təsviri, formativ (prosesdaxili), summativ (yekun və ənənəvi qiymətləndirmələr) elementlərdən ibarət ola bilər. Qiymətləndirmə fasiləsiz olaraq tədris boyu davam edir.

Ənənəvi təlim metodları və yeni təlim texnologiyaları əsasında tədris edilən dərslərin analogiyası, fərqli cəhətləri:

Fəqli Ənənəvi dərslərin mərhələləri	Oxşar	Fərqli Yeni təlim texnologiyaları əsasında tədris edilən dərslərin mərhələləri
1.Sınıfın təşkili. 2.Evə verilmiş tapşırıqların soruşulması. 3. Keçilmiş mövzu ilə yeni keçilməli mövzu arasında əlaqənin yaradılması. 4. Yeni mövzunun şərhli. 5.Yeni mövzunun möhkəmləndirilməsi. 6. Şagird biliyinin qiymətləndirilməsi və ev tapşırıqlarının verilməsi.	1. Hər ikisi şagirdlərə bilik, bacarıq və vərdislər verməyə xidmət edir. 2. Şagirdlərin tərkibi dəyişmir. 3. Dərslər üçün ayrılmış vaxt eynidir (əsasən). 4. Şagirdlərin təlim fəaliyyəti qiymətləndirilir.	1. Motivasiya 2. Tədqiqatın təşkili. 3. Tədqiqatın mübadiləsi. 4. Nəticənin çıxarılması. 5. Nəticənin tətbiqi. 6.Refleksiya və ya qiymətləndirmə

Cədvəl 1.2

3. Yeni təlim texnologiyalarının prinsipləri.

Təlim prosesi mürəkkəb prosesdir. Onun məqsədəuyğun şəkildə təşkili vacibdir. Təlimin məqsədəuyğun təşkilində prinsiplər mühüm rol oynayır.

Didaktika təlim nəzəriyyəsi olmaqla təlimin obyektiv qanunlarını, qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarır, onlardan istifadə yollarını müəyyənləşdirir. Təlim prinsipləri təlim qanunlarından irəli gəlir.

Prinsip didaktikanın qanunlarına uyğun təlim fəaliyyətini təşkil etmək üçün qəbul edilmiş ideyalar toplusudur. Prinsip dedikdə həmçinin didaktikada mövcud olan qanunlardan istifadə etmək, fəaliyyəti həmin qanunların tələblərinə uyğun şəkildə təşkil etməkdir.

Təlim prinsipləri didaktikanın mühüm vəzifələrinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Prinsiplər müəllimin qarşısına elə vəzifələr qoyur ki, o bunlara əməl etməklə şagirdlərin yüksək tədris uğuruna nail olur.

Təlim zamanı müəllimin fəaliyyətinin ümumi istiqamətini müəyyən edən prinsiplər pedaqoji ədəbiyyatda müxtəlif cür təsnif edilir.

V.A.Slastenin digər müəlliflərlə birgə yazdığı “Pedaqogika ” dərslində təlim prinsiplərinin aşağıdakı kimi təsnifi verilmişdir: Elmilik; tərbiyəedici təlim; təlimin tətbiqi; təlimin ardıcılığı və sistemliyi; təlimdə fərdi yanaşma; təlimdə yaşauyğunluq; təlimdə yaradıcı inkişafın təmin edilməsi; təlimin çətinlik dərəcəsinin nəzərə alınması; əyanilik; mürəkkəblik dərəcəsindən asılı olaraq mövzunun imkana uyğunlaşdırılması prinsipi (36,səh 169).

Y.K.Babanski təlim prinsiplərinin aşağıdakı kimi təsnifini vermişdir: elmilik; təlimin həyatla əlaqələndirilməsi; sistemliklik və ardıcılıq; əyanilik; təlim prosesində müxtəlif metodlardan istifadə etmə, təlimin asan (anlaşıqlı) mənimsədilməsi prinsipi (35,səh 215).

B.Əhmədova görə təlimin aşağıdakı prinsipləri vardır: təlim materialının onun məqsədi zəminində seçilməsi; təlim vasitələrinin onun məzmunu zəminində seçilməsi; təlim metodlarının onun vasitələri zəminində seçilməsi; təlimdə şagirdin imkanının nəzərə alınması; elmilik; şüurluluq; fəallıq və müstəqillik; sistemliklik və ardıcılıq; fənnin daxili məntiqinin gözlənilməsi; biliyin möhkəm mənimsədilməsi; reproduktiv və produktiv təfəkkürün vəhdəti; biliklə fəaliyyətin birliyi və s.

Prinsiplərin təsnifatı ilə əlaqədar göstərdiyimiz nümunələr əsasında onu demək olar ki, istər ənənəvi, istərsə də müasir pedaqoji ədəbiyyatda təlim prinsipləri öz həllini tam tapmışdır. Ona görə ki, pedaqoqlar prinsiplərə müxtəlif aspektlərdən yanaşırlar. Mütləq olanı odur ki, təlim prosesində müəyyən mexanizm vardır, onu bilməsək bu prosesdə məqsədə nail ola bilmərik, bilsək də keyfiyyətli təlim ola bilməz. Təlimdə müvəffəqiyyət qazanmağa imkan verən mexanizm təlim prinsipləridir. Təlim metodları və ya texnologiyaları dəyişsə də bunlara uyğun prinsiplər həmişə olacaqdır.

Yeni təlim texnologiyaları əsasında həyata keçirilən təlim prosesinin də özünə məxsus prinsipləri vardır. Bu prinsipləri iki yerə qruplaşdırmaq olar:

a) Şagirdi rəqabətəqabil , sosial, hərtərəfli inkişaf etdirməyə xidmət edən təlim-tərbiyə prinsiplərinə;

b) İnteraktiv təlim zamanı rəhbər ideyalar kimi qəbul edilməli prinsiplərə.

Şagirdi rəqabətəqabil, sosial, hərtərəfli inkişaf etdirməyə xidmət edən təlim-tərbiyə prinsipləri “Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahatı Proqramı”nda öz əksini tapmışdır. Bunlar aşağıdakılardır.

1. Demokratikləşdirmə - təhsil prosesinin demokratikləşdirilməsində maraqlı olan bütün tərəfləri, dövlət strukturları və ictimaiyyət nümayəndələrini (müəllimləri, şagirdləri, valideynləri) təhsil prosesinə fəal iştirak etməyə cəlb etmə deməkdir; tədris müəssisəsinin “şəffaflığı” prinsipinin həyata keçirilməsidir.
2. Humanistləşdirmə - təhsilin humanistləşdirilməsi şagirdə münasibətin dəyişilməsini nəzərdə tutur, o cümlədən yaradıcı inkişaf qabiliyyətli və humanist yönümlü şəxsiyyətin formalaşdırılması; əqli və fiziki imkanlarından, öyrənmə qabiliyyətindən asılı olmayaraq şagirdin şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşma; şagirdin qabiliyyət və təmayüllərinin aşkar edilməsi və onların inkişafı üçün şəraitlərin yaradılması.

3. Diferensiallaşdırma – təlimin diferensiallaşdırılması şagirdlərin imkanlarının nəzərə alınması ilə qurulur.
4. Fərdiləşdirmə - təhsilin fərdiləşdirilməsi şagirdlərin fərdi maraq və tələbatlarının nəzərə alınmasıdır.
5. İnteqrasiya – təhsilin inteqrasiyası fənlərin öyrənilməsi zamanı fənlərarası əlaqələrin aşkar edilməsi əsasında qlobal təfəkkürün formalaşdırılmasının vəcbibliyini nəzərdə tutur.
6. Humanitarlaşdırma – təhsilin humanitarlaşdırılması şəxsiyyətin yaradıcı inkişaf prosesininşerti kimi çıxış edir və təhsilin məzmununun formalaşmasına yeni yanaşmanı nəzərdə tutur. Bu ümumbəşəri dəyərlərin yaradılması ilə bağlı fənlərin rolunun artmasını, öz xalqının mədəniyyətinə birləşmə və dünya mədəniyyətinin dəyərləri ilə tanışlığı ifadə edir(31,səh.141).

İnteraktiv təlim üsullarının tətbiqi zamanı istiqamətverici ideyalar kimi qəbul edilərək praktikada tətbiq edilməli prinsiplər isə aşağıdakılardır:

1. **Şagirdə yönəlmiş təlim prinsipi:** şagird təlim prosesinin mərkəzi obyekt kimi çıxış etməlidir; təlim uşağın imkan və qabiliyyətlərinə, onun biliyinə, maraq və tələbatlarına yönəlməlidir;
2. **Fəal təlim prinsipi:** tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığını, təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə “ilk kəşf” sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsini yaratsın;
3. **İnkişafetdirici təlim prinsipi:** təlim inkişafı qabaqlamalı (L.S.Vıqotskiy), uşağın “qarşıdakı (yaxın) inkişaf zonasına” yönəlməlidir. Yəni təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində aşkarlanan bilik və bacarıqları əldə etmək potensial imkanlarına tuşlanmalıdır;
4. **“Qabaqlayıcı təlim” prinsipi:** təlim cəmiyyətin inkişaf təmayüllərini əks etdirməli və yeni nəsillərə yaxın gələcəkdə təşəkkül tapacaq dünyada fəaliyyətə hazırlamalıdır;
5. **Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi:** İctimai mühitin və şagirdlərin dəyişən tələbləri nəzərə alınmaqla, təlim proqramlarının məzmununun, tədris planlarının qurulmasının, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin, pedaqoji texnologiyaların seçilməsinin sisteməlik təzələnməsi baş verməlidir;
6. **Əməkdaşlıq prinsipi:** “müəllim-şagird-valideyn ” qarşılıqlı münasibətləri sistemində onların hər biri təlim prosesi gedişində tərəf-müqabili kimi iştirak etməlidirlər;
7. **Dialoji təlim prinsipi:** məsələlərin birgə həlli gedişində özünün və qrup üzvlərinin fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini müəyyən edə bilməsi və faydalanması məqsədi ilə hər bir şagirdin müzakirələrdə və qrupun işində iştirakı təmin edilməlidir(32,səh.9).

Bildiyimiz kimi yeni təlim texnologiyaları və ya interaktiv təlim metodları yaddaşa yox təfəkkürə əsaslanır. Yeni təlim texnologiyaları ilə müstəqil şəkildə bilik əldə edən şagirdlərin nəyinki təfəkkürü inkişaf edir, formalaşır həm də yaradıcılıq qabiliyyəti də inkişaf edir. Şagirdlərin göstərilən istiqamətdə formalaşmalarına nail olmaq üçün təlim prosesində bir çox tələblərə əməl etmək lazımdır.

Problemlilik: təlim modelində problemlə inkişaf şəraitlərinin modelləşdirilməsi; ətraf mühitin cisim və hadisələrində mövcud olan real ziddiyyətlərin həll edilməsi cəhdinə əsaslanmış təlim;

Bilik və təfəkkürün ayrılmazlığı: biliklər hazır vəziyyətdə qavranılmamalıdır; onlar təfəkkürün inkişaf etdirilməsi vasitəsi olmalıdır;

Məzmunun məlumatlılığı və elmi tutuma malik olması: təlim proqramları əsas elmi nailiyyətləri və məlumatı əks etdirməlidir;

Yaradıcılığın stimullaşdırılması: təlim prosesində bütün növ yaradıcı fikrə və fəaliyyətə dayaq vermək;

Biliklərin və həyat tələbatlarının qarşılıqlı əlaqəsi: təlimin məzmunu şagirdi onun öyrəndiklərinin həyat ilə necə əlaqəli olmasının dərk edilməsinə yönəltməlidir;

Şəxsi yönəlişlik: təlim proqramları şagirdlərə şəxsi təcrübələrinin istifadə edilməsinə imkan yaratmalıdır;

Diferensiallaşdırma: məzmunun şagirdlərin maraq və meyllərinə, qabiliyyətlərinə, şagirdlərin inkişaf səviyyələrinə yönəlişliyi;

Müstəqil öyrənmə vərdişlərinin əldə edilməsinə yönəlişlik: biliklərə sərbəst yiyələnməyi, onları yaradıcı olaraq işləyib tətbiq etməyi öyrədən tapşırıqlar olmalıdır;

İntegrasiya: fənlərarası əlaqələrin məzmununda əks olunması müxtəlif fənlərdən olan mövzuları əlaqəli surətdə yüksək səmərə ilə öyrənməyə, çoxsaylı tədris fənlərini bir-biri ilə əlaqələndirməyə və beləliklə, təlimin məzmununun tamlığını və şagirdlərin təsəvvüründə dünyanın vahid mənzərəsinin inkişafını təmin etməyə imkan verir.

Təlim proqramlarının məzmununun tərtibində çeviklik: proqramların məzmununun variativliyi və sistemə olaraq təzələnməsi;

Biliklərin ümumiləşdirilmiş şəkildə mənimsənilməsi: təlim proqramları ancaq ayrıca biliklərin mənimsənilməsinə deyil, eyni zamanda biliklərin özəyini təşkil edən fundamental elmi biliklərin öyrənilməsinə yönəlməlidir;

Gələcəyə istiqamətlənmə: təlimin məzmununun proqnoz və gələcək üçün əhəmiyyətli ola bilməsi məsələlərinin həlli elementləri olmalıdır;

Təlimin nəticələrinin əks etdirilməsi: təlim proqramları təlimin sonunda şagirdin nələri bilmələrini və praktiki olaraq nəyə qabil olmalarını əks etdirməlidir.

4.Yeni təlim texnologiyaları ilə keçiriləcək dərslərin təşkili. Şagird biliyinin qiymətləndirilməsi.

Ənənəvi təlim metodları ilə keçirilən dərslərdən fərqli olaraq yeni təlim texnologiyaları ilə keçiriləcək dərslər tamamilə yeni formada təşkil edilir.

Dərslər biliklərə yiyələnməyə, həmçinin demokratik cəmiyyətin vətəndaşları üçün zəruri sosial və intellektual vərdiş və bacarıqların inkişafına kömək edən yeni demokratik üsullarla aparılır.

Məşğələlərin təşkilinin əsas prinsipini müəllimin şagirdlərlə, şagirdlərin isə bir-biriləri ilə kommunikasiyaları təşkil edir. Müasir təlim üsullarının əsasında

məhz bu prinsip dayanır. Yeni üsullar dərsdə şagirdlərin fəal iştirakını, qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur ki, bu da onların tam şəkildə dərk etmə prosesinə cəlb edilməsinə səbəb olur. Uşaqlar müəllimin təcrübəsini passiv qəbul etmir, onunla birlikdə ətraf aləmin fəal tədqiqatçısına çevrilirlər.

Müəllimin də rolu dəyişir. O öz şərtlərini diqtə etmir, fikrini “sırımağa” çalışmır, əksinə, məsləhət verən, yardımçı olan və istiqamət verən tərəf-müqabilə, yoldaşa çevrilir.

Ona görə də interaktiv dərslərdə müəllimin “biz sizinlə”, “mən sizinlə”, “siz kimi adət etdiyimiz ifadələrdən qaçması olduqca vacibdir. Şagirdlərə müraciət edərkən “biz” ifadəsindən faydalanmaq daha məqsədəuyğun olardı. Müəllim “biz” deyərkən şagirdlər onunla birlikdə olduqlarını hiss edir, özlərini yad saymırlar: şagirdlər və müəllim təlim prosesinin bərabərhüquqlu iştirakçısına çevrilmiş olurlar.

İlk baxışdan elə görünə bilər ki, müəllim sinifdə fəal rol oynamır. Əslində isə müəllim şagirdi ruhlandırır, ona özünü tapmaqda kömək edən “yaradıcıya” çevrilir.

Demokratik üsullar müəllimin tək-cə başqalarını öyrətməsinə deyil, onun özünün də öyrənməsinə, daha yaradıcı və enerjili pedaqoq olmasına imkan verir.

İnteraktiv təlim üsulları həmçinin sinif otağının həmişəki tərtibatından, məşğələlərin təşkilinin adət etdiyimiz qaydasından imtina olunmasını tələb edir. Şagird masalarının sinif otağında yerləşdirilməsinin dörd əsas forması vardır:

1. “Sinif” forması - ənənəvi qayda (şəkil 1.)
2. “Kafe” forması (“diskussiya klubu”) (şəkil 2.)
3. “Ü” hərfi forması (şəkil 3.)
4. “Dairə” forması (şəkil 4.)

“Kafe” forması qruplarda iş üçün əlverişlidir.

“Ü” hərfi forması:

- rollu oyunlar zamanı;
- tanışlıq vaxtı;
- diskussiyaların gedişində daha səmərəlidir.

“Dairə” forması müxtəlif diskussiyaların, dairəvi masaların keçirilməsi üçün daha rahatdır.

İstifadə olunan bütün üsullar aşağıda verilmiş komponentlərdən ibarət olan təlim prosesinin qanunauyğunluqlarından irəli gəlir:

- a) təlimin məqsədi,
- b) təlimin məzmunu,
- c) şagirdlərin dərk etmə imkanları,
- ç) müəllimin öyrətmə fəaliyyəti və şagirdlərin öyrənmə işi, təlimin təşkilati forması və s.
- d) təlimin nəticəsi.

Bütün bu komponentlər qarşılıqlı surətdə əlaqəlidir və təlim prosesində vəhdətdə çıxış edirlər. Onlar sabit və təkrarlanandırlar. Buradan belə bir vacib tələb ortaya çıxır-hər hansı təlim üsulları, vasitələri və formalarının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi zamanı bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaq zəruridir. Müəllim bu əlaqələrin bütün dərs prosesi boyu mövcud olduğunu yaddan

çıxarmamalıdır. Bunu nəzərə almadan istənilən nəticəni əldə etmək qeyri – mümkündür.

Kiçik qruplarda iş.

Kiçik qruplarda iş təlim əməkdaşlığı kimi mühüm bir prinsipə əsaslanır.

Kiçik qruplarda iş üsulu üzrə keçirilən dərslər ənənəvi qaydada aparılan dərslərdən nə ilə fərqlənir?

Bu cür dərslərdə şagirdlər fəal iştirak edir, birlikdə çalışırlar; qrupun üzvü kimi onlarda bir-birinin müddəa və rəylərini müzakirə etməyə motiv yaranır. Qruplarda iş tolerantlığa (dözümlülüyə) və nəzakətliyə alışdırır.

Qruplarda işin şagirdlər üçün faydası aşağıdakılardır:

- istedadlı şagirdlər bütün sinfin diqqətini cəlb etmədən öz qabiliyyətlərini göstərə bilirlər (yeniyetmələr çox vaxt öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə çəkinirlər, yaşlılarının onları “müəllimin gülməşəkəri” adlandacaqlarından ehtiyatlanırlar);
- passiv şagirdlər öz bacarıqlarını açıqlamağa məcbur olurlar (qrupda iş onlarda məsuliyyət hissi doğurur);
- şagirdlər az vaxt ərzində müəyyən ideyalar söyləməyi, bu və ya başqa müərrəd ideyaya öz şəxsi təcrübəsi baxımından yanaşmağı öyrənirlər.

Qruplara necə bölməli?

- Hər birində 4-6 nəfərdən çox olmamaqla 4-6 qrup yaradıla bilər. Qrupların çoxluğu işin nəticələrini təqdimatı üçün zəruri olan vaxtı uzadır, qrupda şagirdlərin sayının çoxluğu isə onlardan hər birinin qrupun işində fəal iştirakını məhdudlaşdırır.
- Qrupun tərkibi çox vaxt müəllim tərəfindən müəyyənləşdirilir. Şagirdlərin bölgüsünü əvvəlcədən planlaşdırmaq lazımdır.
- Qrupun tərkibi hər cəhətdən müxtəlif ola bilər. Dostları ayırmaq yaxşıdır. “Yaxşı” və “pis” qrupların yaranmasına yol vermək olmaz.
- Qrupun tərkibi tez-tez dəyişir. Şagirdlərin daim eyni tərkibdə işləməsi arzuolunmazdır.
- Qruplara bölgü üsulları maraqlı və cəlbedici olmalıdır.

Kiçik qruplarda iş üsulu üzrə dərslər necə planlaşdırılmalı?

Dərslər hazırlaşarkən aşağıdakı sual-məsələlər üzərində fikirləşmək lazımdır:

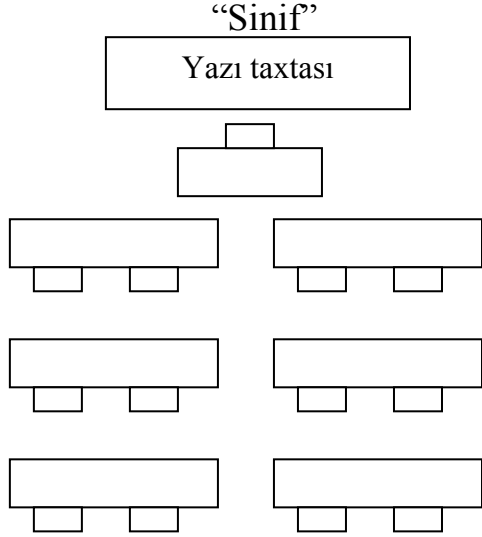
- Məqsədlər nədən ibarətdir? Şagirdlər hansı biliklərə, bacarıq və dəyərlərə yiyələnməlidirlər?
- Uşaqların bunu öyrənməsi nə üçün vacibdir?
- Planlaşdırma.
- Paylama materialının hazırlanması.
- Sınıf otağının əvvəlcədən lazımı vəziyyətə gətirilməsi.
- Dəqiq tapşırığın (təlimatın) verilməsi.
- Diqqətin, işləmək üçün ayrılmış vaxtın cəlb edilməsi.
- Qrupun gördüyü işə dair hasabat formasının (təqdimatın) şərtləşdirilməsi.

Bir qayda olaraq, görülmüş iş qrupun iştirakçılarından biri tərəfindən təqdim edilir (ya şagirdlərdən birinin istəyi, ya da qrupun seçimi üzrə).

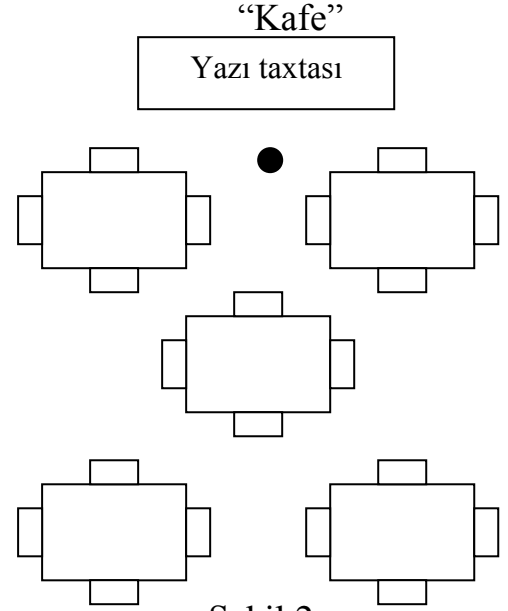
İşin davam etdiyi müddətdə müəllim hər bir qrupun necə çalışmasını müşahidə edir: bütün qruplara bərabər diqqət yetirir; əgər qrup özü xahiş edərsə, müzakirə

prosesinə müdaxilə edir. İş başa çatdıqdan sonra müəllim qrupların hər birinin əldə olunmuş nəticələri təqdim etməsini xahiş edir. Təqdimetmələr bitdikdən sonra müəllim görülmüş işlərə yekun vurur.

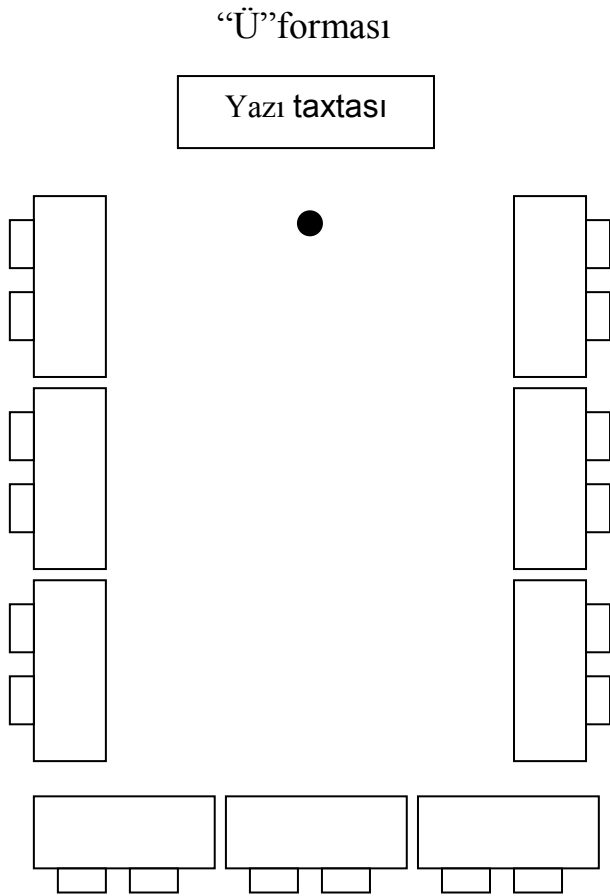
SİNİF OTAĞININ TƏŞKİLİ FORMALARI

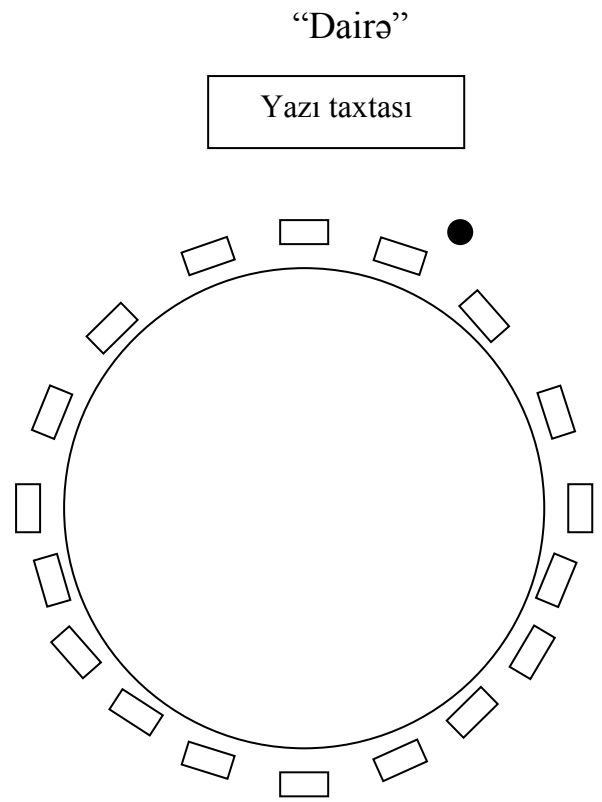
Şəkil 1.

Şəkil 2.

Şəkil 3.

Şəkil 4.

Yeni təlim texnologiyaları ilə keçirilən dərslərin üstün cəhətlərindən biri şagirdləri sosial cəhətdən inkişaf etdirməkdir. Belə dərslərdə təşkil edilən kooperativlər (qruplar) şagirdlərin sosial formalaşmasında mühüm rol oynayırlar. Qrupu təşkil edən şagirdlər arasında yaranan münasibət, ünsiyyət, qrupdaxili davranış qaydaları ilə tənzimlənir. Belə qaydalar şagirdlərin əxlaqi-mənəvi cəhətdən formalaşmalarında gərəqli rol oynayır. Qrup davranış qaydaları aşağıdakı kimidir:

- Qrupu təşkil edən üzvlərin vəzifələrini düzgün müəyyənləşdirmək;
- Qrup liderini seçmək;
- Qrupun hər bir üzvünün fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq və dinləmək;
- Hər kəsin öz şəxsi fikrini söyləməsi üçün imkan yaratmaq;
- Problemin həlli üçün birgə yollar axtarmaq;
- Qrup işində fəallıq göstərmək;
- Artıq hərəkətlərə yol vermədən müəllimin verdiyi mövzu ətrafında müzakirələrdə iştirak etmək;
- Söylənilən fərdi fikrin elmiliyinə diqqət yetirmək;
- Digər şagirdlərlə ünsiyyətdə yüksək mədəniyyət göstərmək.

Dərslərdə şagirdlərin qiymətləndirilməsi.

Məktəblərimizdə mövcud olan ənənəvi qiymətləndirmə üsulu ilə fəal təlim metodlarının tətbiq edildiyi dərslərdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi arasında ciddi fərq vardır. Bu cür dərslərdə yeni qiymətləndirmə sistemini nəzərə almaq lazımdır. Qiymətləndirmə tapşırıqların yerinə yetirilməsinə əsaslanmalıdır. Qiymətləndirmənin əsası tapşırığın yerinə yetirilməsinin keyfiyyətidir. Qiymətləndirmənin obyektləri isə şagirdlərin yerinə yetirdiyi ev tapşırığı, qrupların işində və diskussiyalarda iştirak, suallar formalaşdırmaq və tədqiqat aparmaq bacarığı ola bilər. Ev tapşırığı müsahibə, sosioloji sorğu aparılmasından, esse (kiçik inşa) yazılmasından, anket hazırlanmasından və i.a. ibarət ola bilər. Şagirdlər öz biliklərini və əqli vərdişlərini şifahi, yazılı, vizual, rollu, ya da digər formada təqdimatlar yolu ilə nümayiş etdirə bilərlər. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimat şagirdlərin biliklərinin və əqli vərdişlərinin yüksək səviyyədə olması deməkdir.

Dərslərdə nə qiymətləndirilir?

1. Məzmunun - əsas faktların və terminlərin, səbəb-nəticə əlaqələrinin, nəticə və ümumiləşdirmənin mənimsənilməsi.
2. Təhlil etmə vərdişlərinin, öyrənmə bacarığının, digər qrupların baxışlarının, yaxud nöqteyi-nəzərinin başa düşülməsi və i.a.
3. Dəyərlərin formalaşdırılması.

Qiymətləndirmə meyarlarını necə işləyib hazırlamalı?

Yeni təlim texnologiyaları ilə keçirilən dərslərdə şagird biliyinin qiymətləndirilməsinin üç istiqamətdə aparılması tövsiyə edilir:

-Diaqnostik qiymətləndirmə(ilk sənviyyənin qiymətləndirilməsi).Bununla müəyyənləşdirilir ki, şagirdlər əsas bilik və bacarıqlara malikdirlərmi? Tədris edilmiş materialın hansı hissəsini bilirlər?

- Formativ qiymətləndirmə (təlim irəliləyişini müəyyən etmək üçün). Şagirdlər standartların reallaşması istiqamətində irəliləyə bilirlərmi?

- Summativ qiymətləndirmə (yekun). Şagirdlər standartlara əsaslanan məqsədlərə hansı səviyyədə nail olublar?

Şagirdlərin qiymətləndirilməsi üçün dəqiq meyarlar işlənib hazırlanmalıdır. Meyarlar bilik və bacarıq, o cümlədən, informasiyanı aydın təqdim etmək bacarığı və məntiqi təfəkkür qabiliyyəti kimi göstəricilərinin inkişafını əks etdirməlidir. Qiymətləndirmə meyarları nə qədər aydın olsa, bir neçə müəllimin bu və ya digər şagirdin işini eyni qaydada qiymətləndirəcəyinə bir o qədər çox yəqinlik yaranar. Şagirdlərin özləri də qiymətləndirmə meyarlarını bilməlidirlər ki, onlardan nə gözlənildiyini təsəvvür etsinlər. Yerinə yetirilmiş ev tapşırığının “əla”, “yaxşı”, “kafi” qiymətləndirilməsi meyarlarını şagirdlərin özlərinin müəyyənləşdirməsi prinsiplial məsələdir. Qiymətləndirmə “əks-əlaqə”nin yaradılmasına kömək etməli, yəni şagirdlərə və müəllimlərə bir-birini daha yaxşı başa düşməkdə yardım göstərməlidir. Şagirdlər qiymətləndirmə meyarlarını kiçik qruplarda işləyib hazırlaya, sonra isə bütün siniflə birlikdə müzakirə edə bilərlər. Yekun qiymət şagirdin özünüqiymətləndirməsindən, onun qruplardakı işinin qiymətindən və müəllimin verdiyi qiymətdən toplanaraq yarana bilər.

Qiymətləndirmənin müxtəlif üsul və formaları. Test tapşırıqları. Dərslərdə qiymətləndirmə üçün müəllim tərəfindən hazırlanmış **işçi vərəqindən** istifadə etmək olar. İşçi vərəqindəki tapşırıqlar iki növə ayrılabilir:

a) müəyyən konkret cavabı olanlar (**testlər**). Məsələn: (1və2 test)

b) problemlərə münasibətlərin, onların məqbul, ağlabatan şəkildə qiymətləndirilməsini nəzərdə tutanlar (**açıq suallı tapşırıqlar**). Bu axırıncı tapşırıqlar müəyyən dərəcədə şagirdlərin bəzi şəxsi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi vasitəsi rolunu oynaya və onlar tərəfindən özünü dərk etmək üçün istifadə oluna bilər.

Şagirdin özünüqiymətləndirməsi.

Ola bilsin ki, bəzi dərslərdə müəllim tərəfindən biliyin yekun qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmur və qiymət qoymaq tövsiyə edilmir. Lakin onlar məktəblilərin **refleksiya**, yəni suallara cavablar, müzakirələr vasitəsilə özünüqiymətləndirməsinə yol açır. Şagirdlərin öz fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə cəlb edilməsi çox vacibdir, çünki bu iş məktəbliləri öz davranışına daha məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, onlarda obyektivliyin tərbiyə edilməsinə yardımçı olur, öz münasibətlərini düzlük və qarşılıqlı anlaşma prinsipləri əsasında qurmağı öyrədir.

Lakin bu qiymətlər qeyri-səmimilik və ya özünüaldatma ucbatından təhrif edilə bilər. Ancaq insanın öz-özünü necə gördüyünü müəyyən etmək daha vacibdir, çünki özünüqiymətləndirmə ilə kənardan verilən qiymətlərdəki fərq öz-özlüyündə qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi ola bilər. Dərsə aşağıdakı suallar yazılmış kiçik **anketin** köməyi ilə yekun vurmaq mümkündür:

1. Dərsdə sizin ən çox xoşunuza gələn nə oldu?
2. Daha çox xoşlamadığınız nə idi?
3. Vəziyyətin yaxşılaşması üçün nə təklif edirsiniz?

Şagirdin qrupdakı işini necə qiymətləndirməli?

Şagirdin qrupdakı işinin qiymətləndirməsini hər bir şagirdin qrupun işinin ümumi nəticəsinə verdiyi töhfənin faizlə nisbətində əsasən müəyyənləşdirmək olar. Müəllim bütövlükdə qrupun aldığı balların miqdarını müəyyən edir. Məsələn, dörd nəfərdən ibarət qrupa 20, üç nəfərlik qrupa 15 bal verilir. Şagirdlər bu balları hər kəsin ümumi nəticədəki roluna, verdiyi töhfəyə əsasən müstəqil olaraq bölüşdürürlər. Qrupdakı işə görə alınmış ballara sinifdə aparılmış diskussiyada iştirak üçün müəllim tərəfindən verilmiş mükafat balını da əlavə etmək zəruridir. Balların yekunu xüsusi jurnala yazılır. Orişinal cavablara görə daha üç bal vermək olar. Rübün və ilin sonunda balların yekunu **reyting qiymətini** təşkil edir ki, bu da şagirdlərin düşünmək və öz fikirlərini şifahi ifadə etmək, diskussiyada təşəbbüsü öz üzərinə götürmək qabiliyyətini əks etdirir. Dərslərdə şagirdlər, onların fikrincə, qrupun işinə faiz hesabı ilə nə kimi töhfə verdiklərini elan edirlər; onlar təsadüfi qaydada cütlüklərlə bir-birinin rolunu, töhfəsini izah edirlər, qrup ayrı-ayrı şagirdlərin öz töhfəsi ilə bağlı təəssüratını ümumilikdə ya təsdiq, ya da təkzib edir. Şagirdlər bir-birinin biliklərini qiymətləndirməklə sinif yoldaşına öz səhvlərini aradan qaldırmaqda kömək edə bilirlər. Qrupun özünüqiymətləndirməsi üçün aşağıda verilmiş vərəqələrdən istifadə etməklə bütövlükdə qrupun necə işlədiyinə, öz tapşırığını necə yerinə yetirdiyinə qiymət vermək olar (əlavə 2).

Dərslərin qiymətləndirilməsinin əsas prinsipləri.

Dərslərin qiymətləndirilməsi zamanı əsas diqqət tək cə informasiyanın mənimsənilməsinə deyil, həm də cəmiyyətin həyatında bir vətəndaş kimi iştirak etmək üçün zəruri olan bacarıqların mənimsənilməsinə yönəldir. Müasir vətəndaş cəmiyyətində bu bacarıqlar fəaliyyətin dörd növündə cəmlənir: tədqiqat (tənqidi təhlil); kommunikasiya (ünsiyyət, informasiyanın verilməsi və başa düşülməsi, əqidə); qərar qəbulu; fərdi və kollektiv fəaliyyətin təşkili. “ Yanlış cavablar ola bilməz, onlar müxtəlif ola bilər” müddəası əsas prinsiplərdən biri olmalıdır. Bu prinsiplərin ardıcıl həyata keçirilməsi bir-birilə rəqabət aparmamağa, əksinə, əməkdaşlıq etməyə, ümumi mövqə işləyib hazırlamağa imkan verir. Ümumiyyətlə, fəal təlim metodlarının tətbiq edildiyi dərslərdə müəllim etibara, hörmətə əsaslanan əməkdaşlığa hazır olmalıdır.

Aşağıda esse, qruplarda iş və təqdimatla iştirakın qiymətləndirilməsinin bəzi meyarları və şagirdlərin özünü qiymətləndirməsi üçün vərəqlər verilmişdir ki, müəllimlər bunlardan fəal təlim metodlarının tətbiq olunduğu dərslərdə istifadə edə bilirlər. Göstərilən meyarlara müəllimin lazım bildiyi başqa qiymətləndirmə parametrləri də əlavə edilə bilər.

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi.

Qrupun işində şagirdlərin fəallığının qiymətləndirilməsi meyarları:

1. Şagird tapşırığın məqsədləri üzərində diqqətini cəmləşdirirmi?
2. O, qrupun digər üzvləri ilə qarşılıqlı əlaqədə çalışırmı?
3. Başqalarına mane olmadan işləyirmi?
4. O, qrupun bütün üzvləri ilə nəzakətlə rəftar edirmi?
5. Şagird tapşırığın yerinə yetirilməsinə nə kimi töhfə verir?
6. Qrup halında işin yaxşılaşdırılması yollarını tapmağa kömək edirmi?

5 . İnteraktiv təlim metodları. Aktiv oxu və yazı üsulları.

İnteraktiv təlim üsulları o zaman müsbət nəticə verə bilər ki, şagirdlər üçün müasir tələblərə cavab verən öyrədici mühit yaradılsın. Öyrədici mühit üç komponentdən ibarətdir: 1) sosial – psixoloji; 2) informasiya mühiti; 3) əşyavi mühit.

Sosial – psixoloji mühit: Sosial-psixoloji mühit nə deməkdir? – Bu şagirdin digər insanlarla və öz daxili aləmi ilə qarşılıqlı münasibətidir. Əməkdaşlıq, açıqlıq, bir-birini başa düşmə və köməklik mühiti təlimin effektivliyini artırır, təlim prosesinə emosianallıq verir, şagirdləri sözün əsl mənasında məktəbə doğru çevirir.

İnformasiya mühiti: İnformasiya mühiti məlumat mənbələrinin bütün kompleksini öz tərkibinə daxil edir. Adətən məlumat mənbələrinin çox dar dairəsindən istifadə edilir. Təəssüf ki, bir çox hallarda müəllim və dərş vəsaiti yeganə məlumat mənbəyi kimi çıxış edir. Bir çox məlumat mənbələrindən istifadə edilməməsi (bədi, ensiklopedik, elmi-populyar ədəbiyyat, müşahidə, televiziya, kino, mətbuat və s.) təlim prosesini kasıblaşdırır, onu bir çox boyalardan məhrum edir, müəllim və şagird arasında sərbəstliyin itməsinə səbəb olur.

Əşyavi mühit: Əşyavi mühitin tərkibinə maddi-texniki resursların tam kompleksi daxildir. Bunlar aşağıdakılardır:

- məktəb əşyavi mühiti: dərşliklər, didaktik vəsaitlər, texniki avadanlıq, stendlər və s.
- təbii mühit: canlı və cansız təbiət,
- yaşayış mühiti: ev, məişət, maddi mədəniyyət və s.

Məktəb əşyavi mühiti daha geniş istifadə olunur. Məktəb binasının divarlarında uşaqların öyrənmə motivasiyasını stimullaşdıran stendlər (əyani və məlumatverici), uşaq işlərinin sərgisi, qəzetlər və s. asılır. Təəssüflər olsun ki, təbiət mühitinin imkanlarından təlim prosesində çox az istifadə olunur. Açıq havada dərşlər və ekskursiyalar sisteminin işlənilib hazırlanması, təbii mühitin öyrənilməsi ilə bağlı müxtəlif tapşırıq və məşğələlərin tədris proqramına daxil edilməsi vacibdir.

İnteraktiv təlim metodları ilə keçirilən dərşlərdə şagirdlərin inkişafını (və ya inkişaf səviyyələrini) B.Blumun tansonomiyası ilə müəyyən etmək olar:

1. Biliklərin mənimsənilməsi bacarığı: bura öyrənən materialın konkret faktlardan bütöv nəzəriyyələrə qədər yadda saxlanması, ifadə edə bilməsi daxildir.
2. Dərşetmə bacarığı: öyrəndiyi materialı şərh etməsi, hadisələrin gələcək inkişafı ilə bağlı məntiqli fikirlər söyləməsi.
3. Təbiiqetmə bacarığı: öyrəndiyi materialın məzmununu konkret şərait və vəziyyətdə tətbiq edə bilməsi.
4. Təhliletmə bacarığı: öyrəndiyi materialı tərkib hissələrinə ayırmaqla strukturunu müəyyən etməsi.
5. Sintez etmə bacarığı: elementləri kombinə etməklə tamı alması.
6. Qiymətləndirmə bacarığı: öyrəndiyi materialın əhəmiyyətini müəyyən edə bilməsi.

Yeni təlim texnologiyalarını ayrı-ayrı mövzulara, fənlərə tətbiq edərkən şagirdlərə tədris ediləcək mövzunun məzmunu ilə tam tanış olmaq lazımdır. Yeni təlim texnologiyalarının məzmunu, tədrisdə tətbiq edilmə imkanlarını nəzərə aldıqdan sonra mövzunun hansı interaktiv təlim metodundan istifadə edilərək tədris ediləcəyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Təcrübə göstərir ki, mövzunun tədrisi zamanı bir və ya iki təlim texnologiyasından istifadə edildikdə sərəfə yüksək olur.

İnteraktiv təlim metod və texnikalarına diqqət yetirək. İnteraktiv təlim metod və texnikaları mahiyyətinə görə bir neçə yerə qruplaşdırıla bilər. Bu qrupları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. “Beyin həmləsi” metodları: hücum, BİBÖ, auksion, klaster, suallar, anlayışların çıxarılışı, söz assosiasiyaları, snektika.

2. Müzakirə metodları: müzakirə, diskussiya, debatlar, müzakirə xəritələri, Sokrat üsulu, akvarium.

3. Rollu oyunlar metodları: rollu oyun, modelləşdirmə, səhnələşdirmə.

4. Prezntasiya metodları: təqdimatlar, esse.

5. Tədqiqatın aparılması metodları: problemin həlli, kublaşdırma, konkret hadisənin araşdırılması, Venn diaqramı, lahiyələrin hazırlanması, sorğu vərəqləri və müsahibələr, qərarlar ağacı, ideyalar xalısı, refleksiya.

6. Təşkilati metodlar: ziqzaq, karusel.

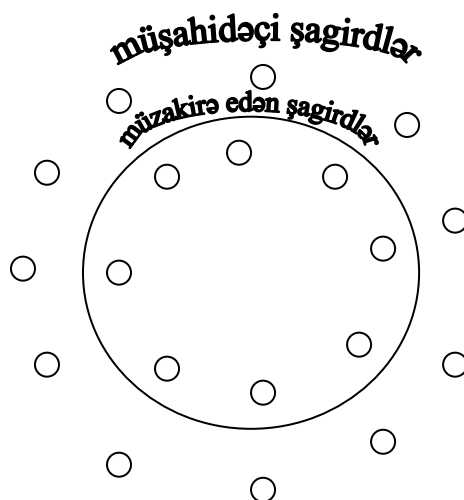
Aşağıda interaktiv təlim metodlarının və texnikalarının məzmunu verilir.

AKVARIUM.

Bu üsulün məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Akvarium bir neçə variantda keçirilə bilər.

“Akvarium”un keçirilməsinin I variantı:

Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.) müəyyən edilir. Şagirdlər iki qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşmiş digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir (Sxem 1.3).

Sxem 1.3

Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairənin” iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium”un keçirilməsinin II vaiantı:

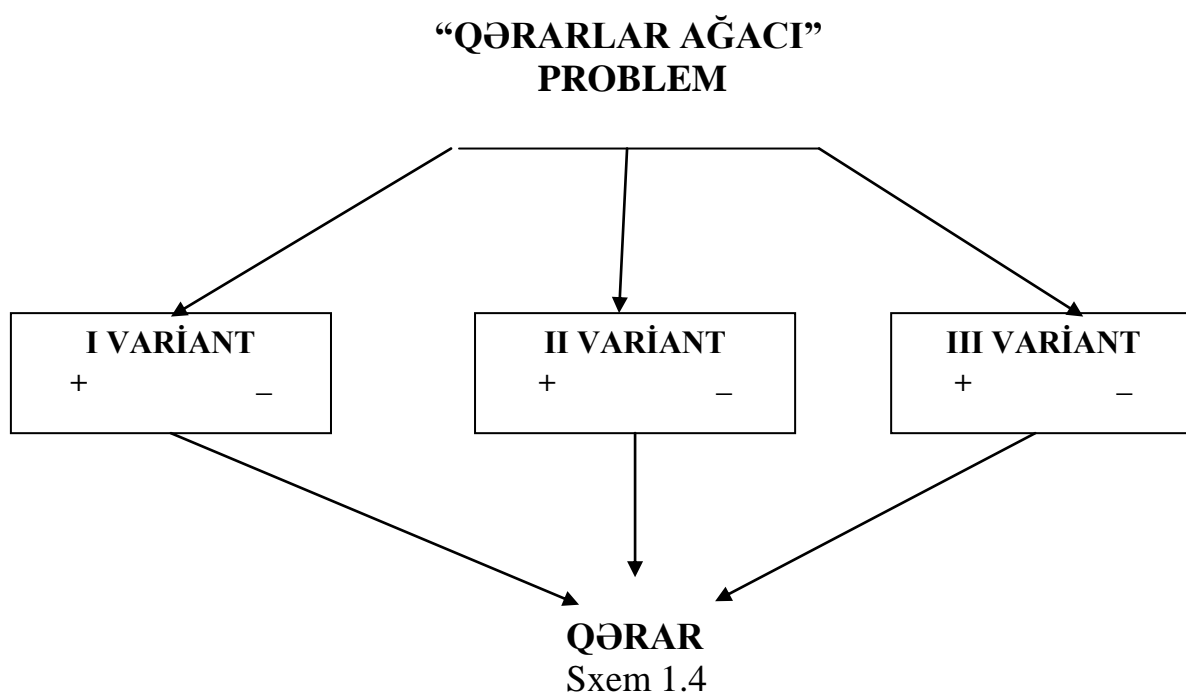
“Daxili dairənin” iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və I variantdan fərqli olaraq, iştirakçılar bu zaman yalnız problemin “lehinə” olan dəlilləri söyləyirlər.

Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks-dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi vacib deyil.

QƏRARLAR AĞACI.

Bu üsul mürəkkəb və birmənalı olmayan vəziyyətlərdə qərar qəbulunu asanlaşdırır. O həmçinin bu qərarların qəbul edilməsi zamanı rəhbər tutulmuş motivlərin təhlili üçün də lazım ola bilər.

“Qərarlar ağacı” mübahisəli qərar və nöqtəyi-nəzərlərin şagirdlərə daha yaxşı aydınlaşdırılmasına kömək edir; şagirdlərin biliklərin cəlbedici formada ümumiləşdirilməsinə və qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Bu üsuldan istifadə etməklə şagirdlər mümkün olan qərarların bütün variantlarını, eləcə də bunların hər biri ilə bağlı müsbət və mənfi cəhətləri müfəssəl təhlil edirlər. Məşğələlər zamanı şagirdlər aşağıdakı cədvəli doldururlar (Sxem 1.4).

Tətbiq etmə qaydası.

- Məşğələ başlanmadan əvvəl aparıcı təhlil ediləcək problemi müəyyənləşdirir, qruplar üçün cədvəlləri hazırlayır.

- Əvvəlki dərslər (ev tapşırığı) zamanı şagirdlər şərtləndirilmiş problemlə, tarixi şəraitlə bağlı biliklər əldə edirlər.
- Müəllim şagirdləri 4-6 nəfərlik qruplara (4-5) bölür. Hər bir qrup doldurmaq üçün cədvəllər və markerlər alır. Müəllim tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün vaxt müəyyənləşdirir: 15 dəqiqədən 20 dəqiqəyədək.
- Qruplarda iş zamanı şagirdlər problemin həlli variantlarının üstünlük və çatışmazlıqlarını qeyd edir, sonra isə bu problemlə bağlı qərar qəbul edirlər.
- Tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra qrupların nümayəndələri növbə ilə öz işlərinin nəticəsini təqdim edirlər. Zərurət olduqda müəllim cədvəlləri müqayisə edir, qrupları eyni qərarlara gətirib çıxarmış səbəbləri açıqlayır, suallara cavab verir.

ƏQLİ HÜCUM

“Əqli hücum”- şagirdlərin fəallığının həvəsləndirilməsi və ideyaların sürətli generasiyası üsuludur.

Bu üsuldan konkret problemin həlli, ya da yeni mövzunun öyrənilməsi zamanı suala cavab axtarmaq üçün istifadə oluna bilər.

Tətbiq etmə qaydası.

- “Əqli hücum”un hansı problem üzrə aparılacağını qərarlaşdırın. Onu müxtəlif cavabları ola biləcək sual şəklində formalaşdırın.
- Şagirdlərdən öz ideyalarını bildirməyi xahiş edin.
- Bütün ideyaları elə yazın ki, hamı görə bilsin. Bunlar ayrı-ayrı sözlərdən, yaxud qısa ifadələrdən ibarət ola bilər.
- Şagirdlərə izah edin ki, onlar bir-birinin ideyalarını şərh edə, ya da artıq səslənmiş ideyaları təkrarlamağa bilməzlər.
- Şagirdləri fəallığa həvəsləndirin, lakin onları ideyalarını bildirməyə məcbur etməyin.
- İdeyaları yazarkən onları qiymətləndirməkdən çəkinin.
- Öz ideyalarınızı yalnız sinifin fəallığını yüksəltmək zərurəti meydana çıxdıqda bildirin.
- Əgər hər hansı cümlə aydın deyilsə, müəllifindən onu izah etməyi xahiş edin, ya da öz izahınızı verin və şagirdlərin onunla razı olub-olmadığını yoxlayın.
- Hər yeni təklifi yazın. Çox vaxt bunların ən qeyri-adi, gözlənilməzi və ağılsızı ən faydalı və maraqlı olur.
- İdeyalar tükəndə “əqli hücum”u dayandırın, bütün təklifləri nəzərdən keçirin və şagirdlərdən xahiş edin ki, onların şərhini versinlər.

Bütün ideyaları şərh etdikdən sonra müəllim şagirdlərin iştirakı ilə bunları mühümlüyünə görə sıralayır ki, qoyulmuş sualın, yaxud problemin həllinə kömək edən ideyaları seçmək mümkün olsun.

ROLLU OYUN.

Oyunlar daha maraqlı və səmərəli iş formasıdır.

Rollu oyun kiçik improvizasiya-pyesdir. Onun məqsədi təlim materialının qavranılmasını və dərk edilməsini asanlaşdırmaq, şagirdləri real təhsildə və

həyatda baş verən vəziyyətlərə hazırlamaqdır. Qeyri-müəyyənlik şəraitində, yaradıcılıq fəaliyyətində, real mühitin əsas cəhətlərinin təxəyyüldə yaradıldığı vəziyyətdə qərar qəbul etməyi öyrətmək üçün oyundan istifadə olunur.

Müəllimin vəzifəsi öz personajına kənardan baxmağı öyrətmək, bu vəziyyətdə onun güclü və zəif tərəflərini başa düşməyə kömək göstərməkdən ibarətdir.

Tətbiq etmək qaydası.

- Müəllim əvvəlcədən situasiya fikirləşib tapır, sinif otağını hazırlayır.
- Oyunun iştirakçılarını ehtiyatla və ustalıqla seçmək lazımdır.
- Rolun ifası zamanı münaqişələrin yaranmasına yol verilməməlidir.
- Rollar qısa olmalı, sadə dildə yazılmalıdır.
- Müəllim sinfi öz rollarını ifa edən bir neçə qrupa bölə, ya da bir qrupa oynamağı, qalanlarına isə aktyorların oyununu müşahidə etməyi tapşırıla bilər.

Oyunun sonunda şagirdləri ustalıqla rollarından “çıxarmaq” vacibdir.

Yekunlaşdırarkən müəllim diqqəti aktyorların söylədiyi ayrı-ayrı sözlərə deyil, məşğələnin məqsədlərinə yönəldir.

VƏZİYYƏT ÜZRƏ PRAKTİKUM

Bu üsul şagirdlərdə, az da olsa, şəxsi hüquqi təcrübənin olmasını nəzərdə tutur. Şagirdlərə mənəvi sahəyə aid problemlərin qoyulduğu və sinifdə ciddi müzakirə tələb edən müxtəlif vəziyyətlər təklif olunur. Vəziyyət üzrə praktikum tənqidi təfəkkür vərdişlərini, təhlil qabiliyyətini inkişaf etdirir, mənəvi dəyərləri, mövqeləri formalaşdırır. Dəyərlərin müəyyənləşdirilməsinə dair vəziyyət üzrə çalışmalar şagirdlərə öz rəylərinə görə cavab verməyi və bunları müdafiə etməyi öyrədir.

Tətbiq etmək qaydası

- Müəllim dərstdə müzakirə olunacaq problem və sualları əvvəlcədən fikirləşib tapır.
- Vəziyyət üzrə praktikum üçün materialları diqqətlə seçir.
- Hər vəziyyətə dair suallar və tapşırıqlar düşünülür. Bunlar 2-dən 5-dək ola bilər.
- Vəziyyət ayrı-ayrı kağız vərəqlərində, kartoçkalar şəklində yazılır.
- Sinif ya cütlüklərə, üçlüklərə, ya da 4-5 qrupa bölünür.
- Şagirdlərə təlimat, tapşırıq və suallar verilir.
- Qrupların işi sona çatan kimi müzakirə başlanır.

DİSKUSSİYA

Bu üsul həm müəllim, həm də şagirdlər üçün universaldır. Bu üsul onların qoyulmuş problemlərə və suallara münasibətini öyrənməyə imkan verir. Şagirdlər verilmiş mövzunu 10-20 dəqiqə ərzində müzakirə edirlər.

Diskussiya şagirdlərin tarix, vətəndaşşünaslıq, hüquqi xarakterli məsələlər və digər fənlərə aid mühüm problemlərin müstəqil şəkildə müzakirə etmək imkanı verir, informasiya toplamaq vərdişlərini və fəallığını inkişaf etdirir, bütün şagirdlərə öz nöqtəyi-nəzərini bildirmək və eyni zamanda mübahisədə kiminsə üstünlük qazanmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

Bu üsul həmçinin, müəllimin tələbi olmadan fikir mübadiləsinə kömək edir, dinləmək, növbə ilə danışmaq, tolerantlıq nümayiş etdirmək bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Tətbiq etmək qaydası.

Başlanğıcda şagirdlərə diskussiyanın aparılmasının əvvəlcədən tərtib edilən əsas qaydalarını xatırlatmaq yaxşı olardı:

1. Danışanı dinləmək.
2. Eyni vaxtda yalnız bir adam danışa bilər.
3. Çıxış etmək istəyi varsa, əlini qaldırmalıdır.
4. Danışanın sözünü kəsməmək.

Müəllim keçiriləcək diskussiyanın mövzunu əvvəlcədən elan edir. Diskussiyanın gedişində o, yazı taxtasından asılmış vatman kağızı vərəqində yazılmış mövzu və plan haqqında məlumat verir. Sonra diskussiyanın başlanması üçün işarə verir. Müəllim diskussiyanın gedişinə qarışmır, sonda isə yekun vurur.

YAZILI DEBATLAR

Debatlar şagirdləri həyəcanlandıran, ictimai fikri narahat edən, mübahisəli mövzular üzrə planlaşdırılmış xüsusi dialoqdur.

Debatların məqsədi öz mövqeyini, nöqtəyi-nəzərini dəlil-sübutlu şəkildə, sakitcəsinə müdafiə etməyi şagirdlərə öyrətməkdir.

İştirakçılar müzakirə olunan mövzunun “lehinə” və “əleyhinə” olan dəlilləri gətirməli və opponentlərini öz mövqeyinin düzgün olduğuna inandıрмаğa çalışmalıdırlar.

Debatların aparılmasının 2 forması mövcuddur: şifahi və yazılı.

- Yazılı debatlar - tərəflər arasında yazılı dialoq formasıdır.
- Debatlar cütlüklər, ya da üç-dörd nəfərlik qruplar şəklində aparıla bilər.
- Debatlar A-4 (albom) və A-1 (vatman) vərəqlərində, xüsusi forma üzrə keçirilir.
- Debatlar zamanı şagirdlər yalnız öz dəlillərini təqdim etmir, həm də digər tərəfin dəlillərinə cavab verirlər.
- Debatlar şagirdlərin müzakirə olunan məsələ ilə bağlı fikirlərini dərinləşdirir, onları diskussiya mədəniyyətinə alışdırır.

Tətbiq etmək qaydası

1. Müəllim şagirdlərə debatların necə keçirildiyini izah edir: bir qrup mövzunu təsdiq edir və öz mövqeyini sübuta yetirir, digəri isə həmin mövzunu təkzib edir və öz sübutlarını təqdim edir.

2. Şagirdlər debatın keçiriləcəyi mövzu ilə irəlicədən tanış olurlar.

3. Sınıf ya cütlüklərə, ya da cüt saylı qruplara, məsələn, hərəsində üç şagird olmaqla 8, yaxud 10 qrupa bölünür.

4. Müəllim şagirdlərə sınıf otağının hər iki tərəfi boyu düzülmüş stullara əyləşməyi təklif edir və püşkatma yolu ilə hər qrupun üzvlərinin hansı nöqtəyi-nəzəri müdafiə edəcəklərini müəyyənləşdirir.

5. Sınıf otağının hər iki tərəfində əyləşmiş qruplar iki-iki yazılı dialoqa başlayırlar. Birinci qrupdan olan şagirdlərə öz dəlilinin formalaşdırılması üçün 5 dəqiqə vaxt verilir. Həmin dəlil kağız vərəqinə yazılır.

6. Sonra vərəqlər opponentlərə ötürülür və onlara öz tərəf-müqabillərinin dəlillərinə cavablarını formalaşdırmağa və yazmağa, eləcə də öz əks-dəlillərini şərh etməyə 8 dəqiqə vaxt ayrılır.

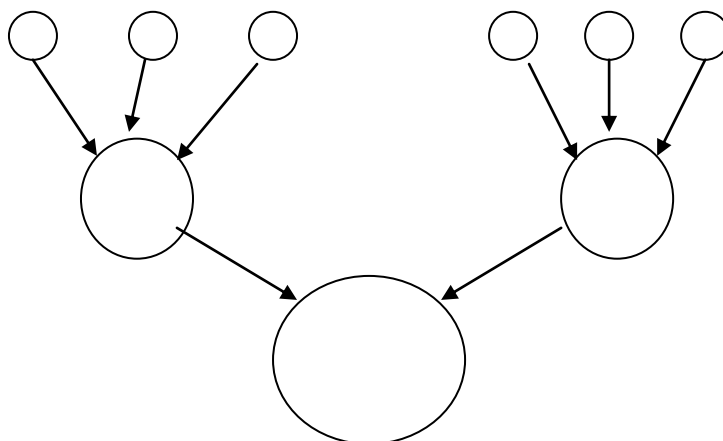
7. Bu cür mübadilə prosesi 2-3 dəfə təkrarlanır, özü də bu zaman hər şagird mütləq tərəf-müqabilinin dəlilinə cavab verməli və öz dəlilini də buraya əlavə etməlidir. Adətən 3-4 raund kifayət edir. Sonuncu raundda şagirdlərə nəticəni yazmaq imkanı verilir. Bundan sonra işlər yığılır (əgər A-4 formatlı kağızda yerinə yetirilmişsə), yaxud bunların təqdimatı keçirilir (əgər iş A-1 formatlı kağızda icra edilmişsə). Əgər qruplarda icra olunmuş işlərin təqdimatı keçirilirsə, dəlillər və əks-dəlillər iki şagird tərəfindən oxunur. Çox vacibdir ki, oxu zamanı müəllim şagirdlərin yalnız öz cavablarını oxumasına, mübahisəyə girişməməsinə, bir-birinin dəlillərini “saf-çürük” etməsinə göz yetirsin, çünki bunlar yazılı debatlardır və şagirdlər öz fikirlərini yazılı formada bildirirlər.

Əgər işlər A-4 formatında və cütlükdə yerinə yetirilibsə, onda həmin işlər toplanır və müəllim tərəfindən qiymətləndirilir.

8. Yekunlaşdırmanın ən yaxşı forması hər iki tərəfə ünvanlanmış aşağıdakı sual ola bilər: “Rəqibin ən yaxşı dəlilləri hansılar idi?”

QAR TOPASI

Sxem üzrə hərəkət edilir (Sxem 1.5):

Sxem 1.5

1-ci mərhələ. Müəllimin qoyduğu suala şagirdlər fərdi şəkildə cavab verir, öz fikirlərini kağız vərəqində qeyd edirlər.

2-ci mərhələ. Qruplara bölünmə aparılır, uşaqlar elə həmin məsələ üzrə qrup işinə başlayır və öz rəyini ümumiləşdirirlər. Qrup öz rəyini vatman kağızı vərəqi üzərində qeyd edir, sonra öz işini təqdim edir.

3-cü mərhələ. Müəllim qrupların rəyini ümumiləşdirir, təqdim olunmuş işlərdəki oxşar bəndləri aşkar edir və bunları ayrıca vatman kağızı vərəqinə yazır.

KONKRET HADİSƏNİN TƏDQIQI (SİTUATİV PRAKTİKUM)

Məqsəd:

Konkret hadisənin tədqiqi, hadisənin təhlili, qavranılması, səhvlərin müəyyənləşdirilməsi və həlli vasitəsilə tənqidi təfəkkürü stimullaşdıran tədqiqata

əsaslanmış bir üsuldür. Problemin həllində aktiv və səmərəli iştirak etmək ideyasını vurğulamaq üçün real situasiyalardan istifadə olunur. Müəllim şagirdlərə həyatda tez-tez baş verən maraqlı situasiyaları və ya sinifdə ciddi müzakirəyə ehtiyacı olan problemləri nəzərdən keçirməyi təklif edə bilər.

Bu üsulun vasitəsi ilə aşağıdakı bacarıqların formalaşdırılmasına nail olunur:

1. Hadisənin səmərəli həlli yollarını araşdırmaq;
2. Məntiqi və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirmək: təhlil etmək, səhvləri müəyyənləşdirmək;
3. Hadisənin səbəbinin həlli vasitəsilə tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirmək;
4. Tədqiqatçı bacarıqlarını aşılamaq;
5. Məlumatı sistemləşdirmək;
6. Nəticə çıxarmaq və əsaslandırmaq.

Alqoritm:

1. Müəllim tərəfindən hadisənin seçilməsi.
2. Müəllim nəzərdən keçirilən problemə dair situativ praktikumu hazırlamalıdır. O hər bir problemlə vəziyyətə dair müzakirə üçün məqsədyönlü sualları öncədən düşünməli və hazırlamalıdır.
3. Vəziyyətlərdən hər biri ayrıca kartda yazıla bilər.
4. Şagirdləri hər biri 4-5 nəfərdən ibarət qruplara bölürlər. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə etməlidir.
5. Şagirdlər hadisəni tədqiq edir və öz münasibətini bildirir. Şagirdlərə kömək etmək üçün aşağıdakı sualları verin: Nə baş verdi? Mühüm elementlər hansılar idi? Faktların təqdimatında çatışmayan bir şey var idimi? Nə üçün maraqlı tərəflər bu cür hərəkət edirlər?
6. Bu mərhələdə iştirakçılar öz şəxsi və subyektiv qavrayışlarına əsasən həll yollarını ifadə edirlər. Şagirdlərdən ilk təəssüratlarını söyləməyi xahiş edin. Hər şagird hadisənin həlli yollarını göstərir. Bu həll yollarına hadisənin bütün elementləri daxil olmur. Bu səbəbdən də fikirlər müxtəlif və bir-birinə zidd ola bilər.
7. Müəllim konkret hadisəyə yenidən qayıdır, problemlə bağlı bütün məlumatları nəzərdən keçirir, onu konseptləşdirir, qaydaya salır və sistemləşdirir. Hadisənin həlli yolunda meydana çıxan lehinə/əleyhinə olan arqumentlərə münasibəti aydınlaşdırır. Müəllim belə suallar verə bilər: lehinə və əleyhinə olan cəhətlər hansılardır? Siz hansı arqumentləri dəstəkləyəcəksiniz? Digərinin nəticəsi nə ola bilər? Alternativlər hansılardır? Şagirdlər öz arqumentlərini gətirərək konkret hadisəyə istinad edir.
8. Şagirdlər konkret hadisə ilə bağlı son qərarı verməlidirlər. Əgər onların qərarı rəsmi həll ilə üst-üstə düşmürsə, eybi yoxdur.
9. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə başlanır.
Müzakirə mərhələsi aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilməlidir:
  - Konkret hadisənin şəraiti və məzmunu ilə bağlı “arxaya baxmaq”;
  - Ümumiləşdirilə biləcək əməliyyat prinsipləri üçün “aşağıya baxmaq”;
  - Başqa oxşar situasiyalar üçün “ətrafa baxmaq”;

- Bu cür hadisələri səmərəli şəkildə həll etmək istəyiriksə, öz şəxsi münasibətimizi dəyişmək üçün “irəli baxmaq”.

10. Sonda şagirdlər hadisənin həlli üzrə son qərar verirlər, başqa situasiyalar üçün də yararlı olan nəticələrə gəlirlər.

Şərtlər:

1. İş forması: böyük qruplarla iş, bütün siniflə;
2. Auditoriyanın bilik səviyyəsi (hadisə haqqında məlumat);
3. Vaxt: 35 dəqiqə;
4. Dərsin mərhələsi: tədqiqat, nəticənin çıxarılması (bütün mərhələlərdə);

Konkret hadisə meyarlara əsasən seçilir. Heç də bütün situasiyalar konkret hadisə olmur. Konkret hadisə olması üçün situasiyanın aşağıdakı xüsusiyyətləri olmalıdır:

- Gerçək olmalıdır;
- Dərhal müdaxilə tələb etməlidir: maraq doğura biləcək problemi vurğulamalıdır;
- Qrupların maraqları ilə əlaqəli olmalıdır ki, hadisəni həll etməyə çalışan iştirakçılar lazımi informasiyaya malik olsunlar və həll yollarını tapsınlar;
- Tam olmalıdır. Onun təqdimatında həlli üçün tələb olunan bütün detallar əks olunmalıdır.

Vasitələr: Lövhə, iş vərəqləri, kağız, flomaster, video, televizor (motivasiya mərhələsi üçün);

Yarana biləcək problemlər:

1. Hamının iştirak etməməsi;
2. Arqumentlərin inandırıcı olmaması;
3. Arqumentlərin qanunla əsaslanmaması;
4. Düzgün nəticə çıxarılmaması.

Anlayışın çıxarılması üsulu

Məqsəd: Yeni anlayışların müstəqil olaraq çıxarılması.

Hər hansı vacib anlayışın dərk edilməsi müəllimdən çox zaman böyük zəhmət tələb edir. Təklif olunan üsul anlayışın çıxarılması və daha dərindən mənimsənilməsini təmin edir. Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirildikdə şagirdlərdə həmişə yüksək fəallıq yaradır və onların həm məntiqi, həm də tənqidi təfəkkürü fəallaşır.

Alqoritm:

Addım 1. Lövhədə 3 müxtəlif rəngli dairəvi kartoçkalar asılır. Müəllim gizlənilmiş anlayışların altında onlara aid 2 və ya 3 yönəldici söz (anlayışların xüsusiyyətləri) yazır.

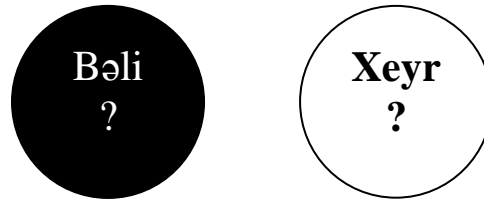
Müəllim: “Bu kartoçkaların arxa tərəfində 3 anlayış yazılıb. Siz bu sözləri tapmalısınız. Sizə kömək etmək üçün mən hər bir anlayışa məxsus olan 1 xüsusiyyət yazıram.”

Anlayışlar müvəqqəti olaraq ya nömrələnir, və ya 1 öyrənilən anlayış “bəli” və ona əks olan anlayışı “xeyr” sözləri ilə adlandırılır (Sxem 1.6).

1 variant:

2 variant:

Sxem 1.6

Addım 2. Şagirdlərdə ilk fərziyyələrin yaranması.

Müəllim: “Bu xüsusiyyətlərin əsasında siz gizlətdiyim sözləri tapa bilərsinizmi? Sizde hər hansı fərziyyələr yarandı?”

Addım 3. Müəllim tərəfindən gizlənilmiş anlayışlara aid yeni xüsusiyyətlərin təqdim edilməsi və şagirdlər tərəfindən onların təsnifatı (anlayışlara aid edilməsi).

Müəllim şagirdlərin cavablarını dinləyəndən sonra yeni xüsusiyyətləri səsləndirir və xahiş edir ki, şagirdlər bu xüsusiyyətləri öz fərziyyələrinə uyğun olaraq dairələrin (anlayışların) birinə aid etsinlər.

Addım 4. **Şagirdlərdə yeni fərziyyələrin yaranması.** Müəllim bu sözlərin düzgün olub-olmamasını qiymətləndirdikdən və şagirdlərin vasitəsi ilə onları lazımi dairələrə aid etdikdən sonra yenə bu anlayışların tapılmasını xahiş edir və fərziyyələri dinləyir.

Addım 5. Şagirdlər tərəfindən anlayışa (fərziyyəyə) uyğun olan yeni xüsusiyyətlərin təklif edilməsi və müəllim tərəfindən düzgün olub-olmamasının qiymətləndirilməsi.

Müəllim seçilən anlayışlara-fərziyyələrə aid olan daha çox yeni xüsusiyyətləri təklif etməyi şagirdlərdən xahiş edir.

Addım 6. **Şagirdlər tərəfindən anlayışın çıxarılması və müzakirəsi.** Şagirdlər öz xüsusiyyətlərini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açır.

Addım 7. **Anlayışın müəllim tərəfindən təsdiq və ya daxil edilməsi, onun tərifinin verilməsi.** Müəllim xahiş edir ki, şagirdlər bu anlayışlara daha da geniş tərif vermək üçün onlara aid olan yeni xüsusiyyətlər və misallar əlavə etsinlər.

Şərtlər:

- Anlayışlar təxminən, şagirdlərə tanış olmalıdırlar, lakin onların tam tərifi aydın olmamalıdır.
- Müəllim tərəfindən seçilən xüsusiyyətlər şagirdlərə fərziyyələr irəli sürməyə imkan verməlidir, lakin anlayışı bir başa tapmağa qoymamalıdır.
- Bu üsula təxminən 10-15 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır.

- Üsul bütün siniflə aparılır.

Vasitələr: Rəngli dairəvi kartochkalar, anlayışın açıqlaması üçün xüsusiyyətlər.

Yarana biləcək problemlər:

- Səs-küy;
- Anlayışın çətin olması;
- Müzakirənin uzanması.

KUB strategiyası

Kublaşdırma (Kovan E. və Kovan C., 1980) öyrənilən mövzunun hərtərəfli öyrənilməsi məqsədilə şagirdləri onu təsvir və müqayisə, əlaqələndirmə, təhlil, tətbiq və mübahisə etməyə istiqamətləndirir.

Məqsəd:

1. Mövzuya müxtəlif cəhətlərdən nəzər salmağın planlaşdırılması;
2. Məntiqi və tənqidi təfəkkürün inkişafı;
3. Cisim və ya hadisəyə hərtərəfli baxışın formalaşdırılması;
4. Qiymətləndirmə bacarığının formalaşdırılması;
5. Təhlil prosesinin inkişaf etdirilməsi;
6. Əməkdaşlıq vərdislərinin formalaşdırılması;

Bu metod müəllim mövzunu, situasiyanı və s. tədqiq etmək istədikdə istifadə olunur. Bununla da şagirdlər mürəkkəb və integrativ yanaşmalar üçün tələb olunan bacarıqları inkişaf etdirmək imkanı əldə edirlər.

Alqoritm:

1. Kub düzəltmək (kiçik, 15-20sm tili olan, kağızdan hazırlanır)
2. Kubun hər üzünə verilən altı qısa göstərişdən birini yazmaq: Təsvir et; Müqayisə et; Əlaqələndir; Təhlil et; Tətbiq et; Lehinə yaxud əleyhinə mübahisə et (Cədvəl 1.3).

1. Təsvir etmək	2. Müqayisə etmək	3. Assosiasiya yaratmaq
4. Təhlil etmək	5. Tətbiq etmək	6. Onun lehinə və ya əleyhinə çıxış et və arqumentlər gətir

Cədvəl 1.3

3. Müzakirə olunan cisim və ya hadisəni müəyyənləşdirmək;
4. Sinfi 6 qrupa bölmək və tapşırıq mövzuları vermək. Hər qrup kubun 1 göstərişi üzrə iş aparır.
5. Şagirdləri təlimatlandırmaq (nümunə, hər bir addımın izahı);
6. Şagirdlər təsvir, müqayisə, əlaqələndirmə, təhlil, tətbiq, mübahisə edir:
  - a) Təsvir etmək: rənglər, formalar, ölçülər və s.
  - b) Müqayisə etmək: oxşar və fərqli cəhətlər hansılardır?
  - c) Əlaqələndirmə (assosiasiya yaratmaq): Bu sizi nə haqda düşünməyə vadar edir? Nəyi xatırladır?
  - d) Təhlil etmək: onun nədən və necə hazırlandığını təsvir et.

e) Tətbiq etmək: Sən onunla nə edə bilərsən? Sən ondan necə istifadə edə bilərsən?

f) Onun lehinə və ya əleyhinə çıxış et və öz mövqeyini dəstəkləmək üçün arqumentlər təqdim et: O yaxşıdır yoxsa pisdirdir? Niyə?

7. Təqdimat edirlər; İştirakçılar mövzu haqqında sonradan təqdim edəcəkləri bir-iki paraqraflıq təqdimata daxil edə biləcəkləri yeni ideyalar axtara bilərlər. İştirakçılar yekun paraqraflar ilə bölüşə bilərlər.

8. Nəticə çıxarırlar, ümumiləşdirmə aparırlar;

9. Yekun iş lövhədən və ya sinif otağının divarlarından asıla bilər.

Şərtlər:

1. Kiçik qruplar və bütün siniflə;
2. Bilik və bacarığının səviyyəsinin mövcudluğu;
3. 20-25 dəqiqə (materialdan və yaş səviyyəsindən asılı olaraq);
4. Ümumiləşdirmə, integrativ blok dərsləri;
5. Dərsin mərhələləri – tədqiqat mərhələsində;

Vasitələr: lövhə, markerlər, iş vərəqləri, kağız, paylayıcı materiallar, tablolar – anlayışları açmaq üçün, ensiklopediya, dərslik, əlavə ədəbiyyat, maqnitofon, audiokaset, şəkillər, videofilm, qutular;

Yarana biləcək problem:

1. Vaxt çatışmazlığı;
2. Nəticə çıxarılmasında problemlər;
3. Tam əhatə olunmaması.

SUALLAR

Məqsəd:

Şagirdlərdə idrak fəallığının artırılması və həmçinin təfəkkürün inkişafı üçün bu tapşırıqların böyük rolu var. Biliyin əldə edilməsində və xüsusən tədqiqatın aparılmasında sualların böyük əhəmiyyəti var. O tədqiqat zamanı tədqiqat işinə təkən verən amil kimi çıxış edir.

Dəqiq sualı vermək və alınan məlumatları tutuşdurmaq bacarıqları, məntiqi və tənqidi təfəkkürü formalaşdırır.

- Sual verməyin keyfiyyətini bilmək üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə etmək olar:

1. Sualların sayı;
2. Məntiqi ardıcılığı;
3. Orijinallığı;
4. Təsviri və ya “dərini” suallar;
5. Sualın məzmununun əhəmiyyətliliyinin dərəcəsi;
6. Açıq və qapalı suallar;

Təlimat: Bu tapşırıqları yerinə yetirərkən siz sualların təlim prosesində olan əhəmiyyətini daha da aydın hiss edəcək və sualların arasında olan fərqi dərk edəcəksiniz, çünki sualların çətinlik dərəcəsi fərqlidir. Hər tapşırığı yerinə yetirəndən sonra sizə verilən qiymətləndirmə meyarları əsasında onların yerinə yetirilməsinin səviyyəsini müəyyən edə bilərsiniz.

Tapşırıq 1. Sən nə öyrənmək istədin?

Təlimat: Hansı suallara sən cavab tapmaq istərdin?

Qiymətləndirmə meyarları: 1) Aşağı: Sualların az miqdarı. Suallar stereotipdir (oxşar və təkrarlanan).

2) Orta: Sualların çox olması. Suallar xüsusiyyətlərə, funksiyalara, növlərə və s. görə fərqlənir. Suallar faktoloji xarakter daşıyır: “Nə?”, “Harada?”, “Nə zaman?”

3) Yüksək: Sualların çox olması. Suallar əşyalar və hadisələr arasında əlaqələrin seçilib ayrılmasına yönəlib. (“Necə?”, “Nəyə görə?”, “Hansı əlaqə var?”)

Tapşırıq 2. Açar sözlərin köməyi ilə sual ver.

Təlimat: “Hansısa bir əşya və ya hadisə seç və bu əşya və ya hadisə haqqında hansısa yeni bir şey öyrənmək üçün açarların köməyi ilə sual ver”.

Tapşırıq 3. Şəkil üzrə sualları ver.

Təlimat: “Şəkilə bax və bu şəkil üzrə hekayə qurmaq üçün sualları ver”.

Qiymətləndirmə meyarları: 1) Suallar xaotik xarakter daşıyır.

2) Suallar şəklin əsas anlarını qeyd edir.

Tapşırıq 4. Sualları başqa cür ifadə et.

Təlimat: “İlkin sualı necə dəyişdirmək olar?”

Məsələn: Siz yağışa necə yanaşırsınız?

Qiymətləndirmə meyarları: 1) Tapşırığın mənasını başa düşmür.

2) “Yağış yağanda Sizde hansı hisslər oyanır?”,

“Yağış zamanı Siz özünüzü necə hiss edirsiniz?” kimi

suallar verir.

Tapşırıq 5. Sualların yaradıcı şəkildə dəyişdirilməsi.

Təlimat: “Qapalı” sualı “açıq” suala çevir.

Tapşırıq 6. Tədqiqata yönələn suallar: “Bu nədir?”

Təlimat: “Fotoşəklə baxın. Bunun nə olmasını başa düşmək üçün suallar verin. Daha çox müxtəlif suallar verməyə çalışın”.

Qiymətləndirmə meyarları: 1) “Bu nədir?”, “Harada?”, “Nə zaman?”, “Haraya Haradan?”, “Necə?”, “Nəyə görə?” suallar sistemsiz, xaotik şəkildə və ya əşyada olmayan əlamətlərini (xüsusiyyətlərini) qeyd edir; 2) “Bu nədir?”, “Necədir?”, “Harada?”, “Nə zaman?”, “Haraya?”, “Haradan?”, “Necə?”, “Niyə?”, “Nəyə görə?” suallar sxemi üzrə verilir və həmçinin əşyaların əlamətlərini qeyd edir; 3) Suallar tədqiqatı və ümumiləşdirilmiş xarakter daşıyır, açar sözlərlə bağlıdırlar.

Məsələn:

- Hansı növ hadisələrə aiddir?
- Hansı xüsusiyyətlərə malikdir?
- Hansı məna daşıyır?
- Harada istifadə olunur?
- Necə dəyişir?
- Nəyə görə dəyişir?
- Nəyə təsir göstərir?
- Başqa hadisələrlə necə bağlıdır?

Tapşırıq 7. Problemi ifadə et.

Təlimat: “İnsanda təbiətlə bağlı yaranan bir neçə problemi adlandır”.

Qiymətləndirmə meyarları: 1) Problemlərin miqdarı çox deyil, standart məzmunludur. 2) Standart olmayan, orijinal problemlərin daxil edilməsi ilə onların miqdarı çox və müxtəlifdir.

Tapşırıq 8. Sərbəst mövzuya yönələn sualların verilməsi

Təlimat: “Açarları və mövzunu sərbəst seçərək “açar sözləri” istifadə edib sual qur”

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) Mövzu ilə əlaqədar açarların xaotik istifadə olunması. Mövzunun həm məlum, həm də naməlum aspektlərini əks etdirirlər.
- 2) Mövzunun əhəmiyyətli aspektlərini əks etdirən sualların sistem şəklində verilməsi.

MODELLƏŞDİRMƏ

Modelləşdirmə - ciddi problem qoyan hər hansı bir mücərrəd və ya uydurma hadisənin canlandırılması və bunun vasitəsilə problemin həllidir. Bu hadisə çox zaman real həyatda baş verən hadisənin sadələşdirilmiş lakin canlı nümunəsi olur. Problemi həll etmək üçün iştirakçılar həyatda və bu hadisədə rast gəldikləri müəyyən rolları ifa edirlər. Lakin rolların ifası tam sərbəstdir və onun nəticəsində alınan problemin həllini heç kəs əvvəlcədən proqnozlaşdırma bilmir. Nəticələr rolun ifasından asılıdır. Modelləşdirmə zamanı şagirdlərə bu rolun ifasında öz nöqtəyindən nəzərindən çıxış etməyə icazə verilir.

Məqsəd:

1. Yaradıcı qabiliyyətləri və təxəyyülü inkişaf etdirmək üçün şagirdləri zəruri əsaslarla təchiz etmək;
2. Cütlük şəklində öz baxışlarını və dəyərlərini müzakirə etmək üçün şagirdlərə sərbəst diskussiya təklif etmək;
3. Şagirdləri problemi tapmağa və onu real həyatı modelləşdirən şəraitdə həll etməyə həvəsləndirmək;
4. Şagirdlərə təhlil aparmaq və alternativ hərəkətləri qiymətləndirmək bacarığını aşılamaq;
5. Şagirdləri ictimai və ya qrup fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək;
6. Məşğələ ərzində qəbul edilmiş qərarlara yenidən baxmaq və təhlil etmək, habelə uydurma situasiyanı gerçək vəziyyətlə müqayisə etmək üçün şagirdlərə imkan yaratmaq.

Modelləşdirməni əyləncəli və maraqlı edən onun qeyri müəyyənliyi, məchulluğudur, çünki ən yaxşı halda da nəticələri qabaqcadan yalnız qismən müəyyən etmək olur. Məhz bu bilinməzlik əsl həyata daha çox oxşayır, onu daha çox xatırladır ki, bu da nəticələri qəti müəyyən edilmiş tamaşalar və ya oyunlarla müqayisədə modelləşdirmənin xeyrinə çox əsaslı dəlil ola bilər.

Alqoritm: 1. Şagirdlər qarşısında ciddi dilemma və problem qoyulur. Onlara təklif olunur ki, bu problemi təklif edilmiş şəraitdə - sinif yoldaşları ilə birlikdə həyatda rast gəlinən müəyyən rolları oynamaqla həll etsinlər.

2. Hadisə bölünmüş rollar vasitəsilə inkişaf etdirilir. Beləliklə, sinif bir növ miniatür və ciddi tamaşaya çevrilir. Modelləşdirmədə müəyyən mənada oyunun və tamaşanın bir çox cəhətləri müşahidə olunur. Lakin oyundan və həqiqi tamaşadan fərqli olaraq, modelləşdirmənin maraqlı cəhəti qeyri müəyyənlik faizinin yüksək olmasıdır. Modelləşdirmə bu mənada sərbəstdir, belə ki, heç kəs əsl həqiqətdə son nəticəni görə bilmir, heç kəs deyə bilməz ki, əhvalat nə ilə bitəcək, çünki son nəticə əsasən rolların necə oynanılacağından asılı olur. Modelləşdirmə yalnız eskizi, rolun qısa təsvirini təklif edir, rolun ifaçısı bu müxtəsər məlumata əsaslanaraq, öz həyat duyumunu yaratmalı, öz nöqtəyi-nəzərini inkişaf etdirməlidir.

3. Alınan tamaşanın müzakirəsi.

4. Nəticələrin çıxarılması və problemin həlli yollarının ümumiləşdirilməsi.

Şərtlər:

- Mübahisə və diskussiyalar üçün mövzunu özündə daşıyan əhvalat seçilməlidir;
- Modelləşdirmə gerçək həyatı əks etdirən problem üzərində cəmlənməlidir;
- Mövzunu seçdikdən sonra bir neçə problemi müəyyənləşdirmək lazımdır, əks halda oyun maraqlı olmaması səbəbindən öz mənasını itirər;
- Oyun onun yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, rolların artırılması və ya ixtisar edilməsi, problemin əvəzlənməsi yolu ilə dəyişdirilə bilər.

Vasitələr: Əvvəlcədən hazırlanmış hadisələrin misalları. Bu cür əhvalat nümunələrini cari reportajlarda və digər mənbələrdə tapmaq olar.

Yarana biləcək problemlər:

- Şagirdlər modelləşdirməyə başlayarkən, inanırlar ki, konkret məqsədə nail ola biləcəklər, lakin çox vaxt başları oyuna qarışdığından ilkin məqsədi unudur, qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar.
- Rolların zəif oynanılacağı ehtimalı.

AUKSION

Məqsəd:

1. Cisim və hadisələrin xüsusiyyətlərini öyrənmək;
2. Bilik və anlamı müəyyənləşdirmək;
3. Bilikləri aktuallaşdırmaq;
4. Təhsil proseslərini inkişaf etdirmək;
5. Qiymətləndirmə prosesini inkişaf etdirmək;
6. Dinləmə mədəniyyətini inkişaf etdirmək.

(şagirdlərin keçmiş biliklərinin müəyyənləşdirilməsi, qaydaları izah etmək).

Alqoritm:

1. Müəllim öyrənilən cisim və ya hadisəni müəyyən edir;
2. Şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır:
  - Öyrənilən cisim və ya hadisənin xüsusiyyətlərini ardıcıl şəkildə adlandırmaq

- Hamı növbə ilə cisim və ya hadisə haqqında fikir söyləyir, hər bir fikirdən sonra 2 sayılır. Bu zaman başqa iştirakçı təklif verə bilər.
- Sonda sonuncu təklif qalib sayılır (Axırncı cavabı verən udur)
- Fikirilər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir.

MİSAL:

M: Lampanın xüsusiyyətlərini adlandırın!

Ş.: - Işıq saçır !

- Şüşə və metaldan düzəldilib !
- Üstünə vursan, səslənir !
- Formasına görə armuda oxşayır.
- Şəffafdır.

M.: Şəffafdır-bir, Şəffafdır-iki, və s.

Ş.: - Sınır

M.: Sınır-bir, sınır-iki, və s.

Şərtlər:

1. İş forması-böyük qrupla;
2. Auditoriyanın bilik səviyyəsi –cisim və ya hadisə haqqında məlumatlıdır;
3. Vaxt - 5-7 dəqiqə;
4. Dərs tipi - ümumiləşdirici, yeni bilik verən;
5. Dərs mərhələsi - motivasiya, nəticələrin çıxarılması;

Vasitələr: qonq, hədiyyə (müvafiqdirsə, əşyanın özü);

Yarana biləcək problemlər:

1. Səs-küy,
2. Mövzudan yayınmaq və yayındırmaq,
3. Vaxtın uzanması,
4. Təkrarlanma.

MÜZAKİRƏ XƏRİTƏLƏRİ

Məqsəd:

Bu metoddan daha çox humanitar fənlərdə istifadə edilir. Müzakirə xəritəsi debat üçün hazırlıq rolunu oynaya bilər. Arqumentin təhlili şagirdlərə müzakirə olunan məsələ barəsindəki mövqeləri haqqında düşünmək imkanı verir.

Alqoritm:

1. Mövzunu müəyyənləşdirmək; Mövzu ziddiyyətli yanaşmalardan istifadə etməyə imkan verməlidir.
2. Mövzuya dair problemin üzə çıxarılması, ziddiyyətli sualın qoyulması;
3. Mövqələrin müəyyənləşdirilməsi (fərdi);
4. Mövqələrin təsdiqi (mənbələrlə iş, arqumentlərin, fakt və sübutların tapılması);
5. Şagirdlər arqumentləri müəyyənləşdirirlər. Lehinə və əleyhinə arqumentlərin siyahılaşdırırlar;
6. Uyğun mövqələrin cütlükdə birləşdirilməsi, arqumentlərin təhlili, oxşar və fərqlərin üzə çıxarılması. Şagirdlər cüt-cüt işləyərək iki ən uzun lehinə və əleyhinə siyahısı tərtib edir.

7. Hər bir cüt başqa cütlə birləşərək siyahıdakı bəndləri bir-birinə əlavə edirlər.
8. Sınıf bu arqumentlər barəsində düşünür və lehinə, yaxud da əleyhinə qərar qəbul edir.
9. Bir mövqelərin (cütlərin) qruplarda birləşməsi, arqumentlərin dəqiqləşdirilməsi.
10. Problemə dair mövqelərin dinlənilməsi (sınıflar);
11. Müzakirənin aparılması (sınıflar). Arqumentlərin təhlili;
12. Qərarın qəbul edilməsi;
13. Ümumiləşdirmə;

Şərtlər:

1. İş forması: cütlərlə və bütün sınıflar;
2. Auditoriyanın səviyyəsi:
  - Bilik dairəsi;
  - Mənbələrlə işləmək bacarığı;
  - Müzakirə, dinləmə bacarığı;
  - Tədqiqat aparmaq bacarığı;
3. Problemin düzgün qoyulması;
4. Problemin aktuallığı;
5. Şagirdlərin cəlb olunması;
6. Problemin həll oluna bilən olması;
7. Şagirdlərin mövqeləri qısa, konkret, məntiqi çatdırma bilməsi.

Vasitələr: kağız, marker, məlumat mənbəyi.

Yarana biləcək problemlər:

- Ünsiyyət ilə bağlı problemlər (bir-birini dinləməmək, şəxsi rəqabətin işə təsiri və s.)
- Müzakirənin uzanması,
- Artıq səs-küy, aqressivlik,
- Tolerantlığın olmaması,
- Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı məlumatın azlığı,
- Düzgün nəticənin çıxarılması çətinliyi.

Digər variant: DEBATLA MÜŞAYİT OLUNAN MÜZAKİRƏ XƏRİTƏSİ

Məqsəd: Güman edilən aspektlər barəsində mübahisə etməklə mövzuya daha dərinləndirən yanaşma.

Alqoritm:

1. Müzakirə mövzusu barəsində qərarın qəbul edilməsi. Müəllim-təlimatçı arqument dəstəyi tələb edən “bəli” və ya “xeyr” sualı verir.
2. İştirakçılar arqumenti müəyyənləşdirirlər:
  - a. Hər bir şagird(iştirakçı) lehinə və əleyhinə arqumentlər siyahısı tərtib edir,
  - b. Şagirdlər cüt-cüt işləyərək iki ən uzun lehinə və əleyhinə siyahı tərtib edir.

3. Şagirdlər lehinə və ya əleyhinə cavab seçirlər.
4. Təlimatçı sinfi iki əks qrupa bölür:
  - a. Bir qrupdakı şagirdlər arqumentləri nəzərdən keçirir və nəticəyə gətirib çıxaracaq qərar verir.
  - b. Qərarlı şagirdlər digər qrupu təşkil edir.
5. Şagirdlər müzakirə olunan mövzu barəsində mübahisə edirlər:
  - Bir qrup dəstəkləyici arqument verərək öz mövqeyini bildirir. Digər qrup əks-arqumenti irəli sürür;
  - Digər qrup da bunu etməyə dəvət olunur;
  - Mübahisə aşağıdakı təlimatlara əsasən arqument və əks-arqumentləri dəyişərək davam edə bilər:
  - Hər qrup oponentlərin fikrinə diqqətlə yanaşmalıdır;
  - İştirakçı əks tərəfin arqumenti ilə inandırılırsa, o, istənilən vaxt qrupu dəyişə bilər;
  - Qrup üzvləri ən çox inandırıcı arqumentləri qeyd etməlidirlər.

Şərtlər:

1. İş forması: cütlərdə və ya qruplarda.
2. Şagirdlərin optimal sayı 20
3. Fəaliyyət zamanı iştirakçılar öz rollarına uyğun olaraq onların aşağıdakı vəzifələrini bilməlidirlər:
  - a) **APARICI:**
    - Mövzunu təklif edir və ya mövzunun seçilməsinə nəzarət edir.
    - Qrupların təşkil olunmasına nəzarət edir.
    - İştirakçılarla birgə mübahisənin qaydalarını müəyyənləşdirir və ya sadəcə olaraq şagirdləri mövcud qaydalardan xəbərdar edir.
    - Mübahisələrdə iştirak edir və lazım gəldikdə müdaxilə edir.
    - Şagirdlərin əldə etdiyi nəticə və ya həlli yollarını birləşdirir.
  - b) **ŞAGİRD:**
    - Lehinə və əleyhinə arqumentləri müəyyənləşdirir.
    - Qruplardan birinə qoşulur.
    - Müzakirənin hər bir səviyyəsində fəal iştirak edir.
    - Əməkdaşlıq edir və ünsiyyət saxlayır.

Vəsaitlər: kağız, marker, məlumat mənbəyi.

Yrana biləcəklər problemlər: bax müzakirə xəritələrinə.

DEBATLAR (ÇARPAZ MÜZAKİRƏ)

Debatlar (çarpaz müzakirə) hər bir kəsin müzakirədə iştirakını təmin edilməsi ilə nəticələnən xüsusi sxemdən istifadə edən strategiya formalarından biridir.

Məqsəd:

Diskussiyanın yalnız bir-birlərinə opponentlik (etiraz) edən tərəflərin arasında keçdiyi mübahisə, müzakirə, rəy mübadiləsi kimi məlum formalarından fərqli olaraq, debatlar opponentini deyil, üçüncü tərəfi inandırma prosesini nəzərdə tutur. Üçüncü tərəfin vəzifəsi hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib, öz seçimini etməkdir. Bu seçim yalnız bir şeyə- “bu tərəf məni inandırdı!”- təsdiqinə əsaslanır. Beləliklə,

debatlarda iştirak edən tərəflərin əsas məqsədi öz dəlil və sübutlarının köməyi ilə üçüncü tərəfi öz mövqeyinin düzgünlüyünə inandırmaqdır. Bu prosesin yekunları əsasında ona həmçinin ,qərarların qəbulu kimi baxmaq olar.

Debat prosesində şagirdlər aşağıdakı bacarıq və keyfiyyətlərə nail ola bilərlər:

- mövzunun araşdırılması;
- əsas anlayışlarla iş;
- dəlillərlə iş;
- “çarpaz sualların” hazırlanması;
- natiqlik məharəti;
- hamilik və ya qərarları necə qəbul etməli.

Aiqoritm:

- 1. Mövzunun müəyyənləşdirilməsi.** Çarpaz müzakirə mətnində qaldırılan məsələni açıqlayan, birmənalı cavab tələb edən sual (yəni elə bir sual ki, ona müsbət və ya mənfi cavab verilə bilər) hazırlanmasını tələb edir. “Debatlarda” mövzu sual yox təsdiq formasında ifadə edilir.
- 2. Rolların müəyyənləşdirilməsi (“A” və “B” spiker komandaları, hakim, “taym-kipper”).** Debat iştirakçıları və ya debatçılar çıxış zamanı spiker adlanırlar. Debatlar üçüncü tərəfi təmsil edən hakimlər qarşısında spiker komandaları (“A” mövqeyi və “B” mövqeyi) arasında keçirilir.
  - a) Təsdiqedici “A” mövqeyinin spikerləri debatların mövzusunu onun ifadə edildiyi kimi təsdiq edirlər
  - b) Təkbibedici “B” mövqeyinin spikerləri “A” mövqeyini təkbib etməyə borcludurlar-bu onların başlıca vəzifəsidir. Həm də onlar təkbib etmədən sonra öz meyar və dəlillərini təklif edirlər.
  - c) Hakimin vəzifəsi bu mövqələrdən hansının daha inandırıcı olduğunu öz şəxsi mövqeyindən asılı olmayaraq müəyyən etməkdir.
  - d) Debatlar prosesində çıxışların vaxt rejimini təmin edən “taym-kipperlər” iştirak edirlər.
- 3. Dəlillərin hazırlanması. Arqument (dəlil)-** faktlar əsasında çıxarılan nəticədir; mövzunun tədqiqinin nəticəsidir. İştirakçılar-spikerlər (cütələr və ya kiçik qruplar) sualın müzakirəsinə başlayır və əvvəlcə müsbət, sonra mənfi cavabları əsaslandıraraq 4-5 dəlil göstərirlər. Tərəflər öz mövqələrinin müdafiəsi üçün ən güclü arqumentləri toplamalıdırlar. Hər qrupa özlərinin ən yaxşı arqumentlərini müəyyən etmək üçün 7-8 dəqiqə vaxt ayrılır.

Arqument üzərində iş prosesi aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- arqument irəli sürülür;
- arqument izah edilir;
- arqument sübut edilir;
- nəticə çıxarılır.

Hər iki cavaba dair dəlillərin siyahıları tamamlandıqdan dərhal sonra qrupların hər biri digər qrupla öz siyahılarını tutuşdurur və hər iki qəbildən olan dəlilləri nəzərdən keçirirlər.

4. Debat və çarpaz suallar. Sonra iştirakçılardan öz mövqələrini müəyyən etmək və iki böyük qrupa bölünmək xahiş edilir. Hər 2 tərəf arasında polemika (müzakirə) aparılır. Debatlar zamanı bir mövqeyin spikerlərinin suallarından və digər mövqeyin spikerlərinin cavablarından ibarət olan və xüsusi fərqləndirən raunduur. Debatların spikerləri arqumentləri irəli sürərkən, sübut-dəlilləri-onların mövqeyini təsdiq edən faktları, statistik göstəriciləri, mütəxəssislərin ekspert rəylərini də təqdim etməlidirlər.

5. Nəticə çıxarma və qiymətləndirmə. Hakim vəzifəsi daha inandırıcı mövqələrdən çıxış edən komandanı seçir. O yalnız eşitdikləri əsasında nəticə çıxarır və öz seçimini edir. Çox vacibdir ki, o öz seçimini etdikdən sonra onu əsaslandırma bilsin. Verilən sualların və alınan cavabların keyfiyyəti iştirakçıların debatların mövzusunu nə dərəcədə dərinə və hərtərəfli mənimsədiklərini göstərir. Bu zaman həm də spikerin alınmış cavabları nə dərəcədə ustalıqla opponentin mövqeyini zəiflətmək və öz mövqeyini gücləndirmək üçün istifadə edə bilməsi qiymətləndirilir.

Şərtlər:

1. Qrupda şagirdlərin sayı 20 nəfərdən çox olmamalıdır.
2. Mövzu qıscaca ifadə edilən zaman aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmalıdır.
  - mövzu aktual olmalıdır;
  - mövzu maraqlı olmalıdır;
  - mövzu “münaqişəli” olmalıdır, məsələn, əgər A mövqeyi mövcuddursa, bu o deməkdir ki, əks fikir də (B mövqeyi) mövcuddur;
  - mövzu elə ifadə edilməlidir ki, heç kəs bir mövqeyin üstünlüyünü hiss etməsin;
  - mövzu nə çox dar, nə də çox geniş olmalıdır. Məsələn, “Evtanasiya xərçəng xəstəliyinə tutulmuş insanlar üçün leqallaşdırılmalıdır”-dar, “Təhsil rəsmi dövlət dilində olmalıdır” isə geniş mövzudur.
3. Hazırlıq prosesində debatçılar idrak prosesinin mühüm üsürlərindən olan-sualların ifadə texnikası və məharətinə yiyələnmişdirlər.
4. Şagirdlərin mənbələrlə işləyə bilməsi, dəstək və sübutların məntiqi, mövzuya, problemə uyğun seçilməsi vacibdir.

Vasitələr: Müzakirə üçün əvvəlcədən hazırlanmış suallar, müxtəlif məlumat mənbələri.

Yarana biləcək problemlər:

- Ünsiyyət ilə bağlı problemlər (bir –birini dinləmək, şəxsi rəqabətin işə təsiri və s.)
- Müzakirənin uzanması,
- Artıq səs-küy, aqressivlik,
- Tolerantlığın olması,
- Mövzudan yayınmaq və yayındırmaq,
- Şagirdlərdə mövzu ilə bağlı məlumatın azlığı,
- Kimin qərar çıxarma bacarığının zəifliyi.

İNSERT METODU. İnsert səmərəli mütaliə və təfəkkürün inkişafı üçün interaktiv qeydetmə sistemidir. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyini yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu.

Yeni dərsi oxumamışdan əvvəl müəllim şagirdləri cütlərə ayırır. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edir ki, Hindistan haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir ki, ola bilsin, sizin yazdıqlarınız dəqiq olmasın, buna bir o qədər fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. Hindistan haqqında bildiklərinizi siyahı şəklində, alt-alta yazın. Cütlərdə iş qurtardıqdan sonra bütün sinif müzakirəyə başlayır. Hindistan haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətn paylaşılır və oxutdurulur, şagirdlərə müraciət edərək müəllim deyir: “oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyacaqsınız, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır”:

1. Əvvəl bildiyin məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (V) işarəsini qoy.
2. Oxuduğun bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə (-) işarəsi qoy.
3. Rast gəldiyin informasiya sənin üçün təzədirsə (+) işarəsi ilə göstər.
4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyən məsələ varsa, qabağında (?) işarəsi qoy.

Sonra qruplar işarələr qoyulmuş informasiyaları cədvəldə kateqoriyalara aşağıdakı kimi ayırırlar (Cədvəl 1.4).

V	+	-	?
1.Hindistan İngiltərənin müstəm-ləkəsi olmuşdur. 2.Hindistan şahmatın vətənidir.	1.Elmə “O” işarəsini hindlilər gətirib. 2.Tac mahalı Təbrizli memar inşa edib.	1. Avropada işlədiyimiz rəqəmlərə ərəb rəqəmləri deyirlər, amma onları hindlilər kəşf ediblər.	1.Hindistanda olan dinlər haqqında. 2. Yoqa haqqında.

Cədvəl 1.4

Bu cədvəli müəllim lövhədə çəkir və hər qrup öz yazdıqlarını orada qeyd edir.

Bundan sonra sinif müzakirəyə başlayır. İlk məlumatla, yəni Hindistan haqqında bildikləri ilə mətni oxuduqdan sonra bildiklərini müzakirə edirlər. Bu metod çox vaxt tələb etdiyindən 2 dərsi bu strategiyaya həsr etmək olar.

BİBÖ CƏDVƏLİ

Müəllim dərse “beyin həmləsi” strategiyası ilə başlayır. Şagirdləri cütlərə ayırandan sonra sinifə sual verilir.

Delfinlər haqqında nə bilirsiniz?

Cütlər bu sual ətrafında işləyirlər. Bildiklərini kağıza qeyd edirlər. Həmin vaxt ərzində müəllim aşağıda verilmiş cədvəli yazı taxtasında çəkir. Cütlər verilən sualla əlaqədar müəllimlə öz fikirlərini bölüşürlər. Ümumi razılığa gələrək fikirlər yazı taxtasındakı cədvəldə “Biz nəyi bilirik?” sualı altında yazılır. Sonra müəllim yeni sualla şagirdlərə müraciət edir. Delfinlər haqqında daha nələri bilmək istərdiniz?

Şagirdlər yenə də öz aralarında fikir mübadiləsi edir və hər qrup öz fikrini söyləyərək yazı lövhəsindəki cədvəldə qeyd edirlər (Cədvəl 1.5).

Bildiklərimiz	İstəyirik bilək	Öyrəndiklərimiz
1.Təlim olunmağa meyillidirlər. 2.Məməlilər sinfinə aiddir. 3.Xəzər dənizində yaşayır.	1.Çoxalması haqqında 2.Daha hansı dənizlərdə yaşayırlar?	

Cədvəl 1.5

Müəllim mətni şagirdlərə paylayır. Mətni oxuduqca şagirdlər Öyrəndiklərimiz? sualına cavab axtarırlar və öz cədvəllərində qeyd edirlər.

Mətni oxuduqdan sonra qruplar yeni öyrəndiklərini yazı taxtasındaki cədvəldə qeyd edirlər (Cədvəl 1.6).

Bildiklərimiz	İstəyirik bilək	Öyrəndiklərimiz
1.Təlim olunmağa meyillidirlər. 2.Məməlilər sinfinə aiddir. 3.Xəzər dənizində yaşayır.	1.Çoxalması haqqında 2.Daha hansı dənizlərdə yaşayırlar?	1. Nisbətən şüurludur.

Cədvəl 1.6

Sonra müəllim şagirdlərdən soruşur. Əvvəlcə sual vermədikləri daha hansı informasiyaya rast gəldilər?. Cavabsız qalmış sualların cavablarını haradan tapmaq, bunu necə etmək lazımdır və s. müzakirə edilir. Müəllim öz fikrini söyləyir və dərsi yekunlaşdırır.

İSTİQAMƏTLƏNDİRİLMİŞ MÜHAZİRƏ

Dərsin əvvəlində müəllim mövzunu elan edir. Məsələn, mövzu “Avstraliyanın kəşfi” adlanır. Sonra müəllim sinfi qruplara ayırır və şagirdlərə təklif edir ki, mövzu üzrə bildiklərini yada salsınlar və siyahı hazırlasınlar. Bunun üçün ağ vərəqdə cədvəl çəkilir, vərəqin bir tərəfində “Avropa Avstraliyaya nə verib”, o biri tərəfində “Avstraliya Avropaya nə verib?” suallarını yazmaq lazımdır. Verilən vaxt ərzində qruplar bu suallarla əlaqədar fikir mübadiləsi edir və öz vərəqlərində qeydiyyat aparırlar (Cədvəl 1.7).

Avropa Avstraliyaya nə verib, hansı yeni biliklər əldə ediləcək?	Avstraliya Avropaya nə verib?
1.	1.
2.	2.

Cədvəl 1.7

Qruplarda iş bitdikdən sonra müəllim bütün siniflə müzakirə aparır, şagirdlərin fikirlərini ümumiləşdirir və lövhədəki cədvəldə qeyd edir. Şagirdlərə bildirir ki, mühazirənin məzmunu ilə siyahını müzakirə edəcəklər, diqqətli olsunlar.

Müəllim mətnin I hissəsini 10-15 dəqiqə ərzində mühazirə edir (mühazirə 15 dəqiqədən çox olduqda şagirdlərin fikri yayınır, müəllimi dinləmirlər). Mühazirənin I hissəsi bitdikdən sonra müəllim şagirdlərdən xahiş edir ki, mövzu haqda öz fikirlərini indicə mühazirədə eşitdikləri informasiya ilə müqayisə edib qeydlərində düzəliş etsinlər və lövhədəki cədvəldə qruplar qeyd edir, fikirlərini söyləyirlər. Yazdıqlarından hansı düz çıxdı, hansı səhvdir. Müəllim şagirdlərə çatdırmalıdır ki, mühazirənin II hissəsində onları maraqlandıran, lakin I hissədə cavab tapmadıqları suallara rast gələcəklər.

Müəllim mühazirənin II hissəsini oxuyur. Mühazirə bitdikdən sonra o şagirdlərə müraciət edir ki, yeni öyrəndiklərinizi cədvəldə qeyd edin. Dərsin sonunda şagirdlərə 5 dəqiqəlik esse (sərbəst yazı) yazmaq tapşırılır. Yəni şagirdlər Avropaya Avstraliyanın təsiri haqqında öz fikirlərini qısa şəkildə vərəqə qeyd edirlər. Əgər vaxt varsa, sinifdə yazırlar, vaxt yoxdursa, evdə yazıb gətirirlər, müəllim yazıları yığır və onlarla tanış olur. Müəllim mütləq bu esselər haqqında öz fikrini bildirməlidir.

KLASTER (ŞAXƏLƏNDİRMƏ)

Klaster hər hansı bir mövzu və ya fikrin mümkün qədər açılmasına, şagirdlərin bu ətrafda geniş, sərbəst düşünməsinə şərait yaradan metoddur. Şaxələndirmə strategiyasından həm düşünməyə yönəltmə, həm də düşünmə mərhələsində istifadə etmək olar. Dərsin əvvəlində, mövzu ətraflı öyrənilməmişdən qabaq şagirdlərin fikrini cəmləşdirmək və əvvəlki biliklərini yada salmaq üçün istifadə oluna bilər. Bu metodun tətbiqi zamanı fikirdən fikir, mövzudan mövzu doğur, yeni assosiasiyaların yaranması imkanı genişlənir. Klaster metodu həm fərdi, cütlərdə, həm də qrupla həyata keçirilə bilər. Onun tətbiqi çox sadə və yadda qalandır. Şaxələndirməni həyata keçirmək üçün:

1. İri ağ kağız götürülür.
2. Kağızın mərkəzində söz, hər hansı fənnə aid termin, cümlə və s. yazılır.
3. Həmin sözdən şaxələr ayrılır və yeni fikirlər yazılır.

Düşünməyə yönəltmə zamanı şagirdlər mövzusu ilə əlaqədar bildiklərini yadlarına salırlar. Yəni onlar klasteri işlədilər və hər qrup öz işini sinifə təqdim etdi. Sonra isə konkret mövzu verilir, şagirdlər həmin mövzu ilə tanış olurlar.

Ola bilsin ki, müəllim tətbiq etmədə, yəni düşünmə mərhələsində də klaster metodundan istifadə etsin. Mətndən aldığı yeni bilikləri klasterdə qeyd etsinlər. Bu zaman onlar qeydlərini yaxşı olardı ki, başqa rəngli qələmlə etsinlər (Əvvəlki bilikləri yeni aldığı bilikdən ayırmaq məqsədi ilə). Bu metoddan istənilən fənnin tədrisi zamanı istifadə etmək əlverişlidir.

ZİQZAQ METODU

Əvvəlcə şagirdləri dörd nəfərlik qruplara bölün. Qruplar müəyyənləşdirildikdən sonra hər bir qrupdakı şagirdlərə təklif edin ki, hərəsi bir rəqəm söyləməklə 1-

dən 4-ə qədər saysınlar. Beləliklə, hər bir kəsin söylədiyi rəqəm onun nömrəsi olacaqdır.

Sonra şagirdlərə mətn verilir. İzah edilir ki, mətni araşdırmaq, məzmunu dərk etmək və məğzinə varmaq lazımdır.

Şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq lazımdır ki, mətn 4 hissəyə bölünmüşdür. Hər bir qrupdakı 1 nömrəli iştirakçı birinci hissə, 2 nömrəli iştirakçı ikinci hissə, 3 nömrəli iştirakçı üçüncü, 4 nömrəli iştirakçı dördüncü hissə üçün cavabdeh olacaqlar. Bu qaydanı izah etdikdən sonra şagirdlərdən xahiş edin ki, eyni nömrəli iştirakçılar bir yerə toplansınlar. Eyni nömrəli iştirakçılardan təşkil olunmuş qruplar indi ekspert qrupları adlanır, onların vəzifəsi, mətnin öhdələrinə düşən hissəsinin materialını diqqətlə öyrənməkdən ibarətdir. Onlar həmin hissəni oxumalı, məzmununu müzakirə etməli və materialı lazımınca qavramalıdır. Ekspert qrupunun hər bir üzvü öyrəndiyi hissənin materialını dərsin əvvəlində yaranmış qrupun üzvlərinə izah etməlidir. Şagirdlərə çatdırmaq lazımdır ki, sonradan onların bəzilərinə öyrəndikləri hissəni bütün sinfə izah etmək təklif olunacaq. Ekspert qruplarının işi başa çatdıqdan sonra, onlar öz əvvəlki qruplarına qayıdıb materialın məzmununu həmkarlarına izah edirlər. Şagirdlər bilməlidirlər ki, yekunda bütün qrup üzvlərinin materialın məzmununu tam mənimsəmələri zəruridir.

Bu metoddan istifadə zamanı müəllim əvvəlcədən mövzunu 4 hissəyə (hissəyə ayırmaq qrupların sayından asılıdır) ayırır. Məsələn, mövzu: Azərbaycan. Bu zaman onun coğrafi mövqeyi və təbii şəraiti – birinci; relyefi - ikinci; iqlimi və daxili suları - üçüncü; əhalisi və nəqliyyatı - dördüncü ekspert qrupuna tapşırılır. Hər ekspert qrupu ona düşən hissəni öyrənir, müzakirə edir, sonra əvvəlki qruplara qayıdır, orada öyrəndikləri hissəni qrup üzvlərinə izah edirlər. Beləliklə, mövzunun hər bir hissəsi haqqında qrupun hər bir üzvü bilik alır və o barədə qrup üzvlərinə məlumat verir.

İlkin qrup üzvləri qeydlər etməli, meydana çıxan sualları yazmalı, sonra bu suallar hər bir hissə üçün məsul olan ekspertlərə ünvanlanmalıdır.

Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə və qarşıya çıxan sualların düzgün cavablandırıldığına əmin olmalı və nəzarət etməlidir.

DƏYİRMİ MASA

Müəllim sinfi qruplara bölür. Hər qrupa bir vatman kağızı və qrupun şagirdlərinin sayı qədər rəngli flamaster verir. Hər şagird ona verilən rəngli flamaster ilə yazmalıdır.

Yazılı “Dəyirmi masa” elə metoddur ki, bu zaman vərəq qrupun daxilində dairə üzrə daim bir nəfərdən digərinə ötürülür. Məsələn, müəllim mövzuya aid hansısa bir fikri yazır, sonra şagird öz fikirlərini əlavə edərək vərəqi sol tərəfdəki “qonşusuna” verir. O da öz növbəsində bu fikrə yeni mülahizələr əlavə edir və vərəqi başqasına ötürür. Şagirdlərin hər biri öz fikirlərini ayrı rəngli qələmlə və ya flamasterlə yazırlar. Bu zahirən bütün şagirdlərin yoldaşlarından geri qalmamaq hissini gücləndirir və müəllimə imkan verir ki, mövzunun hər bir şagird tərəfindən mənimsənilməsinə və hər bir kəsin nə dərəcədə iştirak etdiyini müəyyənləşdirsin.

Məsələn, ədəbiyyat dərində Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı mövzusunun tədrisi zamanı müəllim vətəndaş bir söz yazır: “Xəmsə”. Qrupun üzvlərinin hər biri sıra ilə öz əlavələrini edirlər. Şagirdin biri yazır “Beşlik”, digəri “Sirlər xəzinəsi”, o biri “Leyli və məcnun” və s. beləliklə, bütün üzvlər xəmsə ilə əlaqədar bildiklərini sıra ilə qeyd edirlər. Qruplar işlərini bitirdikdən sonra hər qrup öz işini təqdim edir. Hansı qrupun mövzunu nə dərəcədə mənimsəməsi aydın olur. Sonda müəllim ümumi nəticə çıxarır.

Bu metoddan bütün fənlərin tədrisində istifadə etmək olar.

QRAFİK GÖSTƏRİCİLƏR

Tədris zamanı zehni prosesləri əyaniləşdirmək üçün qrafik göstəricilərdən istifadə edilir. Konseptual cədvəllər, T-sxemlər və Venn diaqramı qrafik göstəricilərin ən səmərəli formalarıdır.

KONSEPTUAL CƏDVƏL

Bu üsul üç və ya daha çox obyekt, yaxud cəhətin müqayisəsi nəzərdə tutulan zaman səmərəli sayılır. Cədvəli düzəltmək üçün vərəqin sol tərəfində, şaquli qrafada müqayisə ediləcək obyektlər, üfüqi qrafalarda isə onların müqayisə olunacaq xüsusiyyətləri göstərilir. Konseptual cədvəldən ədəbiyyat dərslərində surətləri, müxtəlif peşələri müqayisə edərkən istifadə etmək olar. Bu cədvəldən yazı işləri üçün hazırlıq mərhələsində, ibtidai sinifdə və dil-ədəbiyyat dərslərində də istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat dərslərində müqayisə ediləcək cəhətlərə hansı aspektdən yanaşmağı müəllim aydınlaşdırmalıdır. Cədvəldə mövzu ilə əlaqədar dəyişiklik edə bilər.

T-SXEMLƏR

Müzakirə zamanı müsbət-mənfi cavablar üçün (razıyam, etiraz edirəm), yaxud müqayisəli fikirlərin qeyd edilməsi üçün T-sxemlər adlanan qrafik göstəricilərdən istifadə olunur. Müəllim müəyyən bir mətni şagirdlərə verir, onlar razıyam və ya etiraz edirəm prinsipi ilə oxuyurlar və aşağıdakı kimi cədvəl tərtib edirlər. (Yaxşı olar ki, mövzu Qarabağ hadisələri, qaçqınlar haqqında olsun, şagirdlərdə vətənpərvərliyi tərbiyə etmək üçün) (Sxem 1.7).

Yuxarı Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq olmaz (səbəblər)	Yuxarı Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq olar (səbəblər)
1. Azərbaycanın tarixi ərazisidir. 2. Ermənilər bura köçürülüblər. (XIX əsrin I yarısında) 3. və s.	1. 2. 3.

Sxem 1.7

Cədvəl tərtibindən sonra iş cütlərlə gedir. 10 dəqiqə vaxt verilir ki, səbəblər yazılsın, birinci 5 dəqiqə ərzində cədvəlin sol tərəfində qoyulan suala cavablar yazılır, ikinci 5 dəqiqə ərzində isə cədvəlin sağ tərəfindəki sualla əlaqədar səbəblər

yazılır. Sonra hər cüt özünə yaxın olan cütlə fikir mübadiləsi edir. Axırda müəllim yazı lövhəsində bütün sinif üçün T- sxemi tərtib edir, bütün cütlərin fikirlərini ümumiləşdirir və nəticə çıxarır.

SEMANTİK ƏLAMƏTLƏRİN TƏHLİLİ

Semantika fransızca “semantiq”ue, yunanca semantikos - işarə edən , “sema” işarə deməkdir, semantikanın tədqiqat obyektı işarənin (sözün) üçüncüsünün (işarələyən, denotat, işarələnən) vəhdətidir. İşarələyən (zahiri ünsür, səslərin yaxud qrafik işarələrin ardıcılığı) denotat (adlandıran predmet və gerçəklik hadisələri) işarələnənlə (predmet və hadisələrin insan şüurunda əksi) bağlıdır. Bu üç əlaqə semantikanın məna kateqoriyasını təşkil edir.

Bu strategiyadan şagirdlərdə əsas biliklərin formalaşdırılması və inkişafı üçün istifadə etmək olar. Semantik əlamətlərin təhlili metodu şagirdlər üçün tanış olmayan mövzunun tədrisi zamanı daha əhəmiyyətlidir. Bu metodun tətbiqi zamanı keçilmiş mövzu ilə yeni mövzu müqayisə edilir.

Bunun üçün müəllim yazı lövhəsində sxem çəkir. Sxemin sol tərəfində yuxarıdan aşağıya üç müqayisə olunacaq obyektin adı yazılır. Kağızın yuxarı hissəsində, soldan sağa müqayisə olunan xüsusiyyətlər yazılır. Şagirdlər də bunu özləri üçün qeyd edirlər, uşaqlar iki və ya üç tanış obyektı müqayisə edərək, semantik əlamətlərin altında hər bir obyektə müvafiq işarə və qeydlər qoyurlar. (“Hə” üçün +, “yox” üçün -, tam əmin olmadıqları üçün ? işarəsi qoyurlar). Məsələn, aşağıdakı cədvəldə göstəriləyi kimi (Cədvəl 1.8):

Ölkələr	Harada yerləşir			Sərvətləri			Konsorsuma qoşulması barədə
	Avropa	Asiya	Afrika	neft	qızıl	kömür	
1.Azərbaycan	-	+	-	+	+	-	+
2.Türkiyə	+	+	-	-	?	?	+
3.Norveç	+	-	-	+	?	?	+

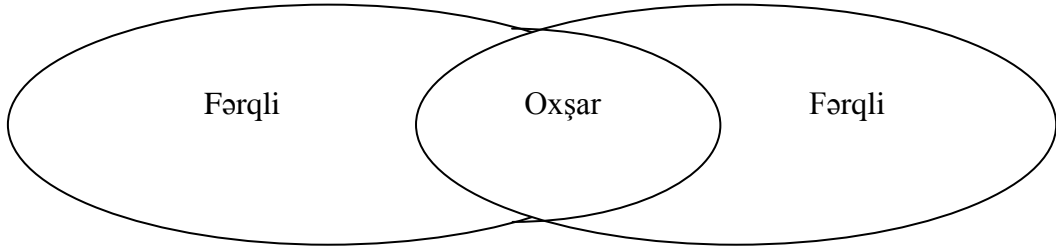
Cədvəl 1.8

Bundan sonra şagirdlər mütaliə yolu ilə mətni öyrənməyə başlayırlar və müzakirə edirlər. Mətnlə tanış olduqdan sonra lazım gəlsə öz sxemlərində düzəliş aparırlar. Sonda müəllim özünün hazırladığı sxem üzərində şagirdlərin köməyi ilə düzəliş edir və ya cavabları təsdiq edir.

VENN DİOQRAMI

Venn dioqramı kəşifən iki və ya daha artıq çevrə üzərində qurulur. Çevrələrin üst-üstə düşdüyü hissədə yazmaq üçün kifayət qədər yer olmalıdır. Həmin hissədə sözü gedən məsələnin oxşar yaxud ümumi cəhətləri qeyd olunur. Tutaq ki, şagirdlər coğrafiyadan və ya tarixdən iki ölkəni müqayisə edirlər. (Hər

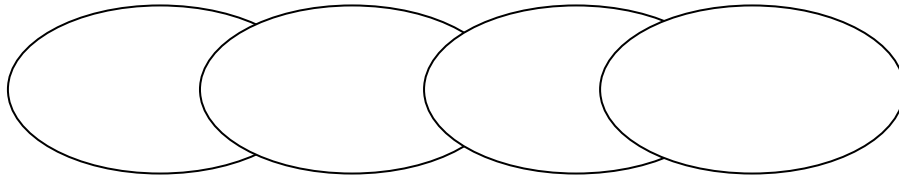
bir fənnə aid müqayisə olunan məsələ, obyekt ola bilər). Venn diaqramı vasitəsi ilə oxşar və ya fərqli cəhətləri vermək olar. Sinif qruplara bölünür, mövzuya aid mətn paylanılır. Müəllim qruplara tapşırır ki, mətnlə tanış olsunlar və onlara təqdim olunan ağ kağızlar üzərində Venn diaqramı qursunlar. Bu zaman müəllim diaqramı yazı lövhəsində qurur. Diaqramın kənar hissələrində (çevrələrin) fərqli cəhətlər, üst-üstə düşən hissədə isə oxşar cəhətlər yazılır. Qruplarda iş bitdikdən sonra hər qrup öz işini təqdim edir. Dərsin sonunda müəllim fikirləri ümumiləşdirərək lövhədə qurulmuş Venn diaqramında qeydlər edir və son nəticəni söyləyir. Bu diaqramdan bütün fənlərin tədrisi zamanı istifadə etmək əlverişlidir (Sxem 1.8).

Sxem 1.8

Venn diaqramından həm öyrədici, inkişafetdirici, həm də ümumiləşdirici dərslə istifadə etmək olar.

Müqayisə olunacaq obyektin, məsələnin sayından asılı olaraq çevrələrin kəsiyini artırmaq olar. Məsələn aşağıdakı kimi (Sxem 1.9).

Sxem 1.9

Məqsəd:

1. Cisim və ya hadisələri müqayisə etmək və onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək;
2. Biliklərin aktuallaşması;
3. Təhlil proseslərinin inkişafı;
4. Qiymətləndirmə prosesinin inkişafı;

Alqoritm:

1. Müqayisə olunacaq cismin və hadisələrin müəyyənləşdirilməsi;
2. Kəsişən dairələrin çəkilməsi (ortada yazmaq üçün yer saxlamaq);
3. I və II dairədə müqayisə olunacaq obyektləri qeyd etmək;
4. Şagirdlərə təlimat vermək (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə deyilir);
5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir olunur: fərqli cəhətlər sol və sağ tərəfə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur;
6. Müqayisə nəticəsində şagirdlər ümumiləşdirmə aparırlar;

Şərtlər: (hər cür ola bilər)

- A) İş forması- böyük və kiçik qruplarda və cütlərdə;
- B) Auditoriyanın bilik səviyyəsi – müqayisə olunacaq cisim və ya hadisələrin xüsusiyyətləri haqqında biliklər olmalıdır;
- C) Vaxt – maksimum 15 dəqiqə (materiallardan asılı olaraq);
- D) Dərs tipi – ümumiləşdirici dərs, bilik və bacarıqların formalaşdırılması;
- E) Dərs mərhələsi – yeni materialın təqdimatı - motivasiya, tədqiqat mərhələsi, nəticələrin çıxarılması, tətbiq etmə;

Vəsaitlər: Lövhə, flomaster, kağız, əlavə ədəbiyyat və material;

Yarana biləcək problemlər:

1. Ümumi cəhəti müəyyənləşdirməkdə çətinlik;
2. Vaxtın uzanması;
3. Nəticənin çıxarılmasında çətinlik.

İKİ HİSSƏLİ GÜNDƏLİK STRATEGİYASI

Sınıfdəki şagirdləri cütlərə ayırırıq. Hər birisinə tapşırıq ki, “Vətən həsrəti nədir?” mövzusuna aid fikirlərini qısa şəkildə qeyd etsinlər. Hər iki yoldaş (cütlər) yazıb qurtardıqdan sonra fikirlərini bir-birilə bölüşürlər. Bütün siniflə müzakirə aparmaq üçün bir şagirdi qaldırır, öz fikirlərini soruşuruq və digər şagirdlər də deyilənlərə əlavələr edə bilirlər. Sonra şagirdlərə Almas İldırımın “Əziz Azərbaycanım” şerini oxumağı tapşırıq, şeri oxuduqca onlar iki hissəli gündəliyə uyğun qeydlər etməlidirlər.

İki hissəli gündəlik tərtib etmək üçün şagirdlər ağ vərəqi şaquli xətlə iki yerə ayırırlar. Vərəqin sol tərəfində onlar məndən yadda qalan, onlara çox təsir etmiş, nəyi isə xatırladan sitatları qeyd edirlər. Vərəqin sağ tərəfində isə onlar fikirlərini şərh edirlər: Niyə bu sitatı yazıblar?, Sitat onlarda hansı fikirləri oyadıb?, Bununla bağlı hansı suallar meydana çıxmışdır? (Cədvəl 1.9)

Şərdən götürülən sitat	Verilən şərhlər. Nəyə görə bu sitatı yazıb?
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.

Cədvəl 1.9

Şagirdlər şeri oxuyub iki hissəli gündəlikdə qeydlər edirlər. Sonra müzakirəni bütün siniflə aparmaq lazımdır. Cütlərdən biri qaldırılır, yazdıqlarını söyləyirlər, digərləri isə öz fikirlərini əlavə edirlər. Müzakirə qurtardıqdan sonra müəllim şagirdlərdən xahiş edir ki, 10 dəqiqə ərzində “Vətən” mövzusuna aid düşüncələrini yazsınlar. (Bu metod 10 dəqiqəlik ESSE adlanır.)

Bu dərs zamanı müəllim proqramda verilmiş şeri sadəcə olaraq əzbər söyləmir, şagirdlərdən də həmin anda şeri evdə əzbərləməyi tələb etmir. Şagirdlərdə əsər üzərində apardıqları iş vasitəsi ilə maraqlar yaradır və sonra əzbərləməyi tapşırır.

KARUSEL STRATEGİYASI

Qruplara ayrıldıqdan sonra müəllim hər qrupa sual yazılmış bir kağız və vatman verir. Qrupların sayı 4-sə 4 müxtəlif sual qoyulur. Hər qrupun üzvləri sualı oxuyur və ona cavab yazırlar. Sonra müəllimin köməliyi ilə kağızları saat əqrəbi istiqamətində bir-birinə ötürürlər. İkinci dairə ilə gələn suala da cavab yazılır, yenə də qruplar kağızı dəyişdirirlər və beləliklə “karusel” kimi 1-ci qrupdakı kağız bütün digər qruplardan keçərək, axırda özünə qaydır (eləcə də digər qrupların kağızları da digər qruplardan keçərək, axırda özünə qaydır). Deməli hər qrup hər bir suala öz cavabını verir. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və sualların cavabları üzərində işləyirlər.

Aktiv oxu və yazı üsulları.

Tətbiqi ilə dərslərdə iştirak edən şagirdləri fəallaşdıran, onları yaradıcı şəkildə inkişaf etdirən metodlar kimi aktiv oxu və yazı üsullarını göstərmək olar.

Aktiv oxu və yazı üsullarından istifadə edirik, ona görə ki:

1. Şagirdlərin fənlərə olan marağını inkişaf etdirməklə yanaşı əldə edilmiş bilik və bacarıqların səviyyəsini yaxşılaşdırırıq;
2. Bilik və bacarıqların əməkdaşlıq şəraitində əldə edilməsinə nail oluruq;
3. Praktiki olaraq şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdiririk;
4. Şagirdlərin qabiliyyətlərini inkişaf və formalaşdırmaqla elmlərin əsaslarını öyrətmək imkanı qazanırıq.

Aktiv oxu üsulları

Aktiv oxu üsullarından müvəffəqiyyətlə istifadə etmək üçün şagirdləri məlumatın axtarışına, toplanmasına, əldə edilmiş məlumatların qruplaşdırılmasına (klasifikasiya) və bu məlumatların qoyulmuş problemin həll etmək imkanını (qiymətləndirmə) üzə çıxarmağa hazırlamaq lazımdır. Yəni:

- Şagirdlər kurikulumuna uyğun mətnləri axtarırlar;
- Ayrı-ayrı mətnləri birləşdirirlər;
- Məndən əldə etdikləri bilik və ya anlayışları formalaşdırırlar;
- Əldə etdikləri bilik və anlayışları tətbiq etməyə səy edirlər.

Aktiv oxu üsulları o zaman faydalı olur ki:

- Şagirdlər öyrənmə məsuliyyətini öz üzərlərinə götürmək üçün həvəsləndirildikdə;
- Şagirdlər düşünməyə cəlb edildikdə;
- Rəngarəng formalı aktiv oxu üsulları təklif edildikdə;
- Hər bir şagird öyrənmədə şəxsən iştirak etdikdə;
- Fəaliyyətlərini planlı şəkildə həyata keçirdikdə;
- Problem ətrafında qrupdaxili müzakirə təşkil etdikdə;
- Öz işlərini qiymətləndirdikdə.

Aktiv oxu və yazı üsullarından həm ibtidai, həm də yuxarı siniflərdə istifadə edilə bilər.

1. Sistemləşdirmə (ardıcillaşdırma)

Effektiv üsuldur. Proqram üzrə keçirilməsi nəzərdə tutulan mövzu şagirdlərə bir neçə dəfə oxutdurulur. Mövzudakı hər bir cümlə ayrı-ayrı sətirlərdə yazdırılır (bu prosesə müəllim dərindən qabaq hazırlıq görür). Cümlələr qayçı ilə kəsilərək bir-birindən ayrılır. Bu əməliyyatı şagirdlərin özlərinə həvalə etmək lazımdır. Cümlələr yazılmış hissələr qarışdırılaraq qruplara verilir. Təklif edilir ki, mətni əvvəlki kimi düzgün və ardıcillıqla bərpa etsinlər. Sonda qruplar təqdimatla çıxış edirlər.

Məsələn, ibtidai siniflər üçün nəzərdə tutulmuş belə bir mövzuya diqqət yetirək:

Yay istirahətim

Babam kənddə yaşayır. Mən yay istirahətimi kənddə keçirməyi xoşlayıram. Ona görə də hər yay istirahətimi babamın kəndində keçirirəm. Babamın yaşadığı kənd yaşıl meşəli dağın ətəyində yerləşir. Kəndin hər iki tərəfindən çay axır.

Mən kəndə istirahətə gedəndə günümün çox hissəsini kənd uşaqları ilə keçirirəm. Onlar mənimlə oynamağı, mənim yanımda olmağı çox xoşlayırlar. Onlar həmişə mənim məsləhətimə, təkliflərimə, göstərişimə əməl etməyə çalışırlar. Kənd uşaqları ilə müxtəlif oyunlar oynayır, çayın kənarına gəzintiyə gedirik. Çayda daşlarla qabağını kəsdiyimiz göldə çimməyi bütün uşaqlar kimi mən də xoşlayıram. İstirahət günlərimin necə gəlib keçdiyini bilmirəm. Kənddən və kənd uşaqlarından təəssüf hissi ilə ayrılıram.

Şəhərə qayıtdıqdan sonra sinif yoldaşlarıma kənd təəssüratlarımdan sevinc hissi ilə danışırım. Onlar maraqla mənə qulaq asırlar.

Mətnin tələb olunan qaydada yazılış forması:

Yay istirahətim

Babam kənddə yaşayır.

Mən yay istirahətimi kənddə keçirməyi xoşlayıram.

Ona görə də hər yay istirahətimi babamın kəndində keçirirəm.

Babamın yaşadığı kənd yaşıl meşəli dağın ətəyində yerləşir.

Kəndin hər iki tərəfindən çay axır.

Mən kəndə istirahətə gedəndə günümün çox hissəsini kənd uşaqları ilə keçirirəm.

Onlar mənimlə oynamağı, mənim yanımda çox olmağı xoşlayırlar.

Onlar həmişə mənim məsləhətimə, təkliflərimə, göstərişimə əməl etməyə çalışırlar.

Kənd uşaqları ilə müxtəlif oyunlar oynayır, çayın kənarına gəzintiyə gedirik.

Çayda daşlarla qabağını kəsdiyimiz göldə çimməyi bütün uşaqlar kimi mən də xoşlayıram.

İstirahət günlərimin necə gəlib keçdiyini bilmirəm.

Kənddən və kənd uşaqlarından təəssüf hissi ilə ayrılıram.

Şəhərə qayıtdıqdan sonra sinif yoldaşlarıma kənd təəssüratımdan sevinc hissi ilə danışırım.

Onlar maraqla mənə qulaq asırlar.

Qrup şagirdləri ikinci formanı sətirbəsətir qayçı ilə kəsir, qarışdırır və başqa xəttə ardıcıl olaraq yapışdırmaqla mətni bərpa edirlər. Qrupların təqdimatı ilə qiymətləndirmə aparılır.

2. Kloz

Kloz öncəgörmə xarakterli üsuldur. Şagirdlərin öyrənəcəyi mətndəki sözlər müəyyən intervallarla silinir. Şagirdlərdən tələb olunur ki, silinmiş sözləri tapıb yerinə yazmaqla mətni əvvəlki kimi bərpa etsinlər. Bu zaman hazır mətn qruplarda olmamalıdır. Buraxılacaq sözlər əsas sözlər olmalıdır. Mətnin ilk iki və son iki cümləsindən söz buraxmaq məsləhət deyildir. Bu ona görə lazımdır ki, şagirdlər mətnin üslubunu və müəyyən dərəcədə məzmunu “tuta” bilsinlər.

Buraxılan sözlərin müxtəlifləşdirilməsi və həmin sözlərin verilmiş bir neçə söz arasından seçilə bilməsi imkanı yaratmaqla, bu üsuldən fərqli qabiliyyətlərə malik olan qruplar üçün fərqləndirilmiş formada istifadə etmək imkanı qazanılır.

Məsələn:

Bozdar

Əli baba kənddə yaşayırdı. O çoban idi. Onun Bozdar adında bir iti var idi. Əli baba qoyun sürüsünü yaylağa çıxaranda it onun köməkçisi olurdu. Əli baba bəzən çadırdan istirahət edərkən Bozdar sürüyə nəzarət edir, sürünü qurd-quşdan qoruyurdu.

Günlərin bir günü Əli baba gördü ki, it kefsiz görünür. Günbəgün itin vəziyyəti ağırlaşır. İt hətta yemək də yemirdi. Əli baba başa düşdü ki, it ağır xəstələnmişdir. Bildiyi müalicə üsullarına əl atsa da iti sağalda bilmir. O kənd baytar həkiminə müraciət etməli olur. Baytar həkim yaylağa gəlir. İti diqqətlə müayinə edir. İtə keyləşdirici iynə vurduqdan sonra ağzını açır. Görür ki, itin boğazında sümük qalıb. Həkim sümüyü çıxarır.

Bir neçə gün sonra itin baxışında Əli baba ona qarşı olan məmnunluq hissini görür, sanki bununla it Əli babaya öz minnətdarlığını bildirirdi.

Əli babanın iti əvvəlki kimi onun köməkçisinə çevrildi.

Mətnin bəzi sözlər buraxıldıqdan sonrakı forması:

Bozdar

Əli baba ..... yaşayırdı. O çoban idi. Onun ..... adında bir iti var idi. Əli baba qoyun sürüsünü ..... çıxaranda it onun köməkçisi olurdu. Əli baba bəzən

..... istirahət edərkən Bozdar ..... nəzarət edir, sürünü ..... qoruyurdu.

Günlərin bir günü Əli baba gördü ki, it kefsiz görünür. Günbəgün itin vəziyyəti ağırlaşır. İt hətta ..... də yemirdi. Əli baba başa düşdü ki, it ağır xəstələnmişdir. Bildiyi ..... üsullarına əl atsa da iti sağalda bilmir. O kənd ..... həkiminə müraciət etməli olur. Baytar ..... yaylağa gəlir. İti diqqətlə ..... edir. İtə keyləşdirici ..... vurduqdan sonra ağzını açır. Görür ki, itin ..... sümük qalıb. Həkim ..... çıxarır.

Bir neçə gün sonra itin baxışında Əli baba ona qarşı olan ..... hissini görür, sanki bununla it Əli babaya öz ..... bildirirdi.
..... iti əvvəlki kimi onun köməkçisinə çevrildi.

Təlim fəaliyyətinin sonunda qruplar təqdimatla çıxış edirlər, qiymətləndirilirlər.

3.Vurğulama.

Bu üsuldən ayrı-ayrı sözləri, ifadələri, cümlələri və ya digər məlumatları seçmək üçün istifadə olunur. Vurğulanması sözlərin, anlayışların, ifadələrin altından kodlaşdırılmış rəngli xətlər çəkmək lazımdır. Bu zaman flamasterlərdən istifadə etmək olar. Vurğulamaları digər fəal oxu üsulları ilə (adlandırma, cədvəlləşdirmə və s.) birləşdirildikdə – mətnlə əlaqədar istiqamətləndirilmiş çalışmanın həlli şagirdlər tərəfindən müvəffəqiyyətlə həyata keçirilə bilər.

Misal:

Beş çörək

Bir kişi hər gün bazara gedib beş dənə çörək almış.

Bir dəfə dostlarından birinə rast gəlir. Dostu ondan soruşur:

- De görək ki, sən nə üçün beş dənə çörək alırsan?

Kişi ona belə cavab verir:

- Birini mən özüm yeyirəm, ikisini borc verirəm, ikisini də borcuma verirəm.

-Başa düşmürəm, - deyə dostu dillənir. – Bir əməlli – başlı danış ki, səni başa düşə bilim.

-Məsələ belədir. Çörəyin birini mən özüm yeyirəm, ikisini uşaqlarıma verirəm, ikisini də atamla – anama.

Göstərilən mətn şagirdlərə təqdim edilir. Şagirdlər mətnlə tanış olduqdan sonra müəllim qruplara təklif edir ki, mətndəki aparıcı (əsas mahiyyət daşıyan) sözün altından qırmızı flamasterlə, növbəti əhəmiyyətə malik sözün altından göy flamasterlə və s. xətt çəksinlər. Misal kimi təqdim edilən mətndə əsas mahiyyət daşıyan söz kimi çörəyi, növbəti əhəmiyyətə malik söz kimi kişini götürmək olar. Belə seçim qrupların problemi həll etmək qabiliyyətindən asılı olduğu üçün müxtəlif nəticələr verə bilər. Təqdimatların təhlili sonda məqsədə uyğun nəticənin alınmasına səbəb olur. Bu üsulla mətndəki nitq hissələrini, sadə və mürəkkəb cümlələri; birinci və ikinci dərəcəli cümlə üzvlərini də müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunlar müəllimin qruplar qarşısında qoyduğu problemlərdən asılıdır. Sonda qiymətləndirmə aparılır.

4. Adlandırma.

Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə imkan verən aktiv oxu üsullarından biridir. Qrup şagirdləri proqram üzrə verilmiş mətni bir neçə dəfə oxuyur, müzakirə edirlər. Mətnin ayrı-ayrı hissələrinin (bunlar abzaslar da ola bilər) məzmununa uyğun qrup şagirdləri “ad” müəyyən edirlər. Seçdikləri adı kiçik vərəqlərə yazaraq mətnin müvafiq yerinə yapışdırırlar. Üzərində ad yazılmış vərəqcik “yarlıq” adlanır. Yarlıqların həddindən çox olması məsləhət bilinmir. Lazım olarsa mətnin məzmununa uyğun cədvəllərdən, diaqramlardan istifadə etmək və ya hazırlamağı qruplara təklif etmək olar.

Nümunəyə diqqət yetirək. IV sinifdə L.Tolstoyun “Qartal” hekayəsini qrup şagirdlərinə bir neçə dəfə oxutduqdan sonra müəllim təklif edir ki, hekayənin ayrı-ayrı hissələrinə (bu hissələr abzaslar da ola bilər), məzmununa uyğun ad qoysunlar.

Məsələn, aşağıdakı kimi:

Qartal

(L.Tolstoy)

Qartal dənizdən uzaqda, dağda uca bir ağacda yuva qurub bala çıxardı. Odunqıranlar → Qartal yuvası gördülər ki, qartal caynaqlarında yekə bir balıq yuvaya uçdu.

Adamlar balığı görüb, ağacı dövrəyə aldılar. Onlar qışqırdılar, qartal daş atdılar. → Balıq uğrunda mübarizə Qartal balığı aşağı buraxdı. Adamlar balığı götürüb getdilər.

Qartal yuvanın yanına qondu. Balalar başlarını qaldıraraq cıkkıldəməyə başladılar. Onlar yemək istəyirdilər.

Qartal yuvaya enib, qanadları ilə balalarının üstünü örtüdü, sığalladı ki, bir qədər gözləsinlər. → Ac qartal balaları Balalar ucadan cıkkıldədilər. Qartal ağacın ən uca budağına qondu. Balaları şikayətlə daha bərkdən cıkkıldədilər.

Qartal birdən qıy çəkdi, qanadlarını qaldıraraq ağır-ağır dənizə tərəf uçdu. Qayıdanda → Balıq ovu caynaqlarında balıq var idi. Qartal balığı parçalayıb balalarına yedizdirdi.

5. Sorğulama.

Qrup şagirdləri onlara verilmiş mətnlə tam tanış olurlar. Hər bir qrup mətnin məzmununa uyğun suallar hazırlayır. Bu suallar digər qrup şagirdlərinə verilir. Hər bir qrup həm suallar hazırlayır, həm də onlara verilmiş suallara cavab hazırlayırlar.

Bütün qruplar sual və cavabları əvvəlcədən hazırlanmış qutuya salırlar. Qrupların özlərinə məxsus qutuları olması daha məqbuldur. Müəllim qutulardan sual və cavabları çıxarır, sinif şagirdləri ilə birlikdə müzakirə edərək nəticə çıxarır. Hər bir qrup digər qrupa verəcəyi sualların cavabını bilməlidir.

Aktiv yazı üsulları

Aktiv yazı üsulları şagirdləri fəallaşdırmaqla yanaşı onların yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etməsinə səbəb olur, onlarda yazı savadı formalaşdırır. Aktiv yazı üsulları aşağıda qeyd edilənlərə görə əhəmiyyət kəsb edir:

- Aktiv yazı şagirdlərin fənlər üzrə düşünmə qabiliyyətlərini dəqiqləşdirməyə imkan yaradır;
- Şagirdləri öz yazılarına məsuliyyətlə yanaşmağa vadar edir;
- Fəal yazı şagirdləri öz ideyalarını düzgün ifadə etmək istiqamətində hazırlaşdırır;
- Gəldikləri nəticələri başqalarına çatdırmaq imkanı verir;
- Öyrəndiyi problemlə əlaqədar şəxsi hiss və rəyini ifadə etməyə imkan verir.

Fəal yazı vasitəsilə müəllim şagirdlərin (və ya qrupların) anlayış, elmi ideyalar və s. haqqında düzgün və ya düzgün olmayan məlumata malik olub-olmadığını müəyyənləşdirmək imkanı əldə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilənlərə qruplar tərəfindən təqdimatın gedişi zamanı diqqət yetirilməlidir.

1. Gündəliklər

Gündəliklər şagirdlərə öyrəndikləri barədə fikirlərini ifadə etməyə imkanı yaradır. Şagirdlərin mövzu ilə əlaqədar göstərdikləri ideyalar müəllimlərdə dəyərli təəssürat yaratmaqla anlayışların, elmi ideyaların qruplar tərəfindən anlanması səviyyəsi haqqında məlumat verir. Gündəliklər müəllim-şagird, şagird-şagird arasında ünsiyyət yaratmaqla anlayışların, elmi nəticələrin dəqiqləşdirilməsinə, bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır.

Gündəliklərin əhəmiyyəti haqqında göstərmək olar ki:

- Gündəliklərdən istifadə ayrı-ayrı mövzularla iş zamanı faydalı ola bilər (məsələn, fakt, arqumet və s. istinad etmək lazım olduğu anlarda).
- Gündəliklər şagirdlərin etdiklərini, başa düşdüklerini, başa düşmədiklərini, hansı istiqamətdə inkişaf etdiklərini, nailiyyətlərə necə nail olduqlarını, nəyə ehtiyacı olduqlarını öz sözləri ilə ifadə etməyə imkan yaradır.

Gündəliklə əlaqədar müəllimin funksiyaları:

- Müəllim gündəlikləri oxumalı, qiymətləndirməli, “sağ ol” deməklə kifayətlənməlidir,
- Şagirdlərin yanlış anladığı mövzularla, qarşılaşdığı problemlərlə əlaqədar gündəlikdə məqsədə uyğun qeydlərin aparılması vacibdir,
- Şagirdlərə istiqamətlər verilməlidir. Bunlar “Nə etdiniz?”, “Nə başa düşdünüz?”, “Nə başa düşmədiniz?”, “Hansı bacarıqları inkişaf etdirdiniz?”, “Nə xoşunuza gəldi?” və s. kimi suallarla həyata keçirilməlidir.

Belə suallar şagirdlərin tədris fəaliyyətini qiymətləndirən zaman faydalı ola bilər.

2.Məktublar

Məktublar şagirdlərin dərəcə hazırlaşması prosesinə kömək edir. Onlarda anlayış və elmi ideyaların, eləcə də əldə edəcəyi biliklərin mənimsənilməsinə, möhkəmləndirilməsinə kömək edir. Məktublar müəllimlərə istiqamətverici rol oynayır, belə ki, şagirdlərin nəyi başa düşmədiklərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Məktub yazmağın həyatı əhəmiyyəti böyükdür, şagirdləri düzgün yazı üslubu ilə tanış etməklə onları bu istiqamətdə formalaşdırır.

Müəyyən bir lahiyənin, mövzunun dərəcə sonunda məktub yazmaqla şagirdlərin öyrəndiklərini müəllimə, valideyinə çatdırmaq funksiyası daşıyır. Yuxarı siniflərdə elektron poçtdan istifadə etmək olar. Şagirdlərin məktublarına müəllimlər münasibət göstərəkən realist olmalıdırlar. Məktublarda şagirdlərin öz fikirlərini sərbəst ifadə etmələri demokratiyanın əlamətlərindən biridir. Məktublar şagirdlərin etik-mənəvi cəhətdən də inkişafını təmin edən vasitədir.

Şəki şəhər 19 sayılı məktəbin beşinci sinfində müəllim N.Tusin "Əxlaqi-Nasiri" əsərindən götürülmüş aşağıdakı parça üzərində işləməyi tapşırır.

"İnsan çox danışmamalı, başqasının sözünü yarımçıq kəsməməli, başqasının nağıl etdiyi hekayət və ya rəvayəti bilirsə, bunu üzə vurmamalı və onun danışdığı qurtarmasına imkan yaratmalıdır. Başqasından soruşulana cavab verməməli, ümumidən edilən sualda camaatı qabaqlayıb irəli düşməməlidir. Biri cavab verirsə, daha qabil cavab verməyə qadir olsa da, səbr etməli, o, sözünü qurtardıqdan sonra öz cavabını verməlidir, lakin əvvəlkinə tənə etməməlidir. Onun yanında iki adam söhbət edərsə, qarışmamalı, ondan gizlədilsə, gizlin qulaq asmamalıdır, özləri müraciət etməsələr, söhbətə qoşulmamalıdır".

Tapşırıq yekunlaşdırıldıqdan sonra həmən sinif şagirdi Aqil İsmayılovun dostuna yazdığı məktuba diqqət yetirək. "Cabir, bu gün biz Azərbaycan dili dərəcə Nəsrəddin Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" əsərindən bir parçanı öyrəndik və onu təhlil etdik. Öyrəndiyimiz parçanın tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür. Bu parçadan çıxan nəticələrdən biri də belə idi: dostlarından biri danışarkən sən tez-tez müdaxilə etsən sən danışarkən o müdaxilə edər. Ona görə də söhbət edəni səbrlə, axıra qədər dinləməli, ondan sonra öz fikrini deməlisən. Bunu mədəni davranış qaydaları tələb edir".

3.Qəzet məqalələri

Düzgün yazı vərdişlərinin formalaşdırılmasında, şagirdlərin yaradıcı şəkildə inkişaf etdirilməsində, yeniliklərin dərəcələrdə tədris edilən mövzularla əlaqələndirilməsində qəzet məqalələrinin əhəmiyyəti böyükdür. Müəllim yuxarı siniflərdə şagirdlərə yeni kəşflər, xəstəliklər və tibb, ətraf mühit, kosmos, təbii fəlakətlər və s. mövzularda qəzet məqalələri hazırlamağı tapşırıla bilər. Sinif divar qəzeti üçün nəzərdə tutulan belə məqalələr üçün materialları şagirdlər kütləvi mətbuatdan, elmi kitablardan əldə edə bilər. Prosesin başlanğıcında müəllim şagirdlərə istiqamət verməlidir. Müəllim məqsəduyğun məqalələri nümayiş etdirməli, yazı üslubu və formaları ilə şagirdləri tanış etməlidir. Həmçinin yazı çərçivələri verməli, məqalədə əhatə olunmalı məsələlərə aydınlıq gətirməlidir. Şagirdlər divar qəzeti üçün məqalələri qrup şagirdləri ilə birlikdə hazırlamalıdırlar.

Qəzet məqalələrinin üstün cəhətləri:

- Qəzet məqalələri şagirdləri həvəsləndirmək xüsusiyyətinə malikdir;
- Qəzet məqalələri qrup işini canlandırır, şagirdləri yaradıcı işləməyə təhrik edir;
- Qrup daxili ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırır;
- Real həyatı, təlim-tərbiyə prosesini əks etdirir.

İbtidai sinif şagirdlərini, ilkin olaraq, sinif divar qəzeti üçün məqalələr hazırlamağa istiqamətləndirmək lazımdır. Sinif şagirdləri ilə birlikdə qəzet üçün rubrikalar müəyyənləşdirilməlidir. Rubrika olaraq “Sinfimizin qabaqcılları”, “Bizim idmançılar”, “Yaşılığın dostları”, “Şənlik bizə yaraşır”, “Maraqlı hadisələr” və s. seçilə bilər.

4.Mütəhərrik dairələr metodu

Bu metod şagirdlərin təfəkkürünün, təxəyyülünün, fantaziyasının, başlıcası isə onların yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etməsinə, şəxsiyyət kimi formalaşmalarına şərait yaradan təlim metodlarından biridir. Metodu tətbiq edən müəllim proqram əsasında şagirdlərə mövzunu təklif edir. Şagirdlər (və ya qruplar) mövzu ilə müstəqil şəkildə tanış olduqdan sonra müəllim tapşırıq verir:

- a) öyrənmək üçün verilən mövzunun məzmununu, məntiqi ardıcılığı saxlamaqla, həcm etibarını ilə bir yarım və ya iki dəfə genişləndirin,
- b) verilmiş mövzunun məzmununu, məntiqi ardıcılığı saxlamaqla, həcm etibarını ilə bir yarım və ya iki dəfə kiçildin.

Variantların seçimi şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə uyğun müəyyənləşdirilməlidir. Şagirdlər müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə edərək onlara tapşırılan mövzunu yaradıcı şəkildə yenidən işləyirlər.

Göstərilən metodun tətbiqi zamanı sinif şagirdləri fərdi, cütlərlə, qrup şəklində işləyə bilərlər. Qrupların bir neçəsi a) digərləri isə b) variantlar üzrə işləməlidirlər. Dərsin sonunda müəllim qruplardan iş vərəqlərini toplayır, siniflə birlikdə müzakirə edir, qiymətləndirmə aparır.

“Bakı” mövzusunda diqqət yetirək.

Bakı

Bakı Azərbaycanın paytaxtıdır. O, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Bu şəhər keçmişdə çox kiçik və çirklidir. İndi isə Bakı gündən-günə böyüyür və gözəlləşir. Cürbəcür maşınlarla dolu prospektlər, böyük və yaşıl parklar, yaraşlıq binalar Bakıya gözəllik verir. Dənizin sahilində gözəl park salınmışdır. Bu, Milli Park adlanır. Adamlar hər gün işdən sonra orada dincəliirlər. Dənizin sərin və təmiz havası adama ləzzət verir.

Bakıda tikinti işləri gündən-günə genişlənir. Evlər çox sürətlə tikilir. Bakıda uşaqlar və gənclər məktəblərdə, texnikumlarda, institut və universitetlərdə oxuyurlar.

Adamlar istirahət günlərində muzeyə, sərgiyə, heyvanat parkına, teatra, kinoya və sirkə gedirlər. Vaxtlarını məzmunlu və şən keçirirlər.

- a) Mövzunun genişləndirilmiş variantı

Bakı Azərbaycanın paytaxtıdır. Şərqi ən böyük və gözəl şəhərlərindən biridir. Qədim İpək yolu bu şəhərdən keçir. Bakı keçmişdə çox kiçik və çirklidir.

O zaman Bakı iki hissədən: İçəri şəhər və onun ətrafından ibarət idi. Qız qalası içəri şəhərdə yerləşir. İndi Bakı gündən-günə böyüyür və gözəlləşir. Cürbəcür maşınlarla dolu prospektlər, böyük və yaşıl parklar, yaraşılıq binalar Bakıya gözəllik verir. Bakıda tikilən binalar çox mərtəbəli olmaqla milli və qərb sitilində tikilir. Xəzər dənizinin sahilində gözəl park salınmışdır. Bu, Milli Park adlanır. Adamlar hər gün işdən sonra orada dincəlirlər. Parkda uşaqlar üçün atraksionlar qurulmuşdur. Musiqili fəvvarələr parka gözəllik verir. Dənizin sərin və təmiz havası adamlara ləzzət verir.

Bakıda tikinti işləri gündən-günə genişlənir. Evlər çox sürətlə tikilir. Bakı indi “göydələnlər şəhəri” kimi də adlandırılır. Bakıda müasir məktəblər tikilir. Uşaqlar belə məktəblərdə oxuyurlar. Bakıda çoxlu universitet, institut və texnikumlar vardır.

Adamlar istirahət günlərində muzeylərə, sərgilərə, heyvanat parkına, teatra, kino və sirkə gedirlər. Onlar vaxtlarını çox məzmunlu və şən keçirirlər. Bakıda çoxlu idman qurğuları tikilmişdir. Burada məşğul olan gənclərin adı dünya arenalarından gəlir.

b) Mövzunun qısaldılmış variantı:

Bakı Azərbaycanın paytaxtıdır. Xəzər sahilində yerləşən Bakı yeni-yeni tikililəri, parkları, küçə və prospektləri ilə gözəlləşir. Dəniz sahilində salınmış Milli park insanların istirahət yerinə çevrilmişdir. Bakıda yeni məktəblər tikilir. Burada çoxlu institut və universitetlər vardır. Bakıdakı kino-teatrlar, muzeylər, heyvanat parkı, sirk insanların istirahət yerləridir. Bakı dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biridir.

5. Tədqiqat hesabatları

Qruplara verilmiş mövzu ətrafında şagirdlərin topladığı ədəbiyyatlardan istifadə edərək yeni məlumatların necə əldə edilməsini nümayiş etdirən üsuldur. Tədqiqat hesabatlarında əqli hücum əsas vasitədir. Bu zaman nəzəri məlumatlar (kitablardakı) həyat təcrübəsi ilə əlaqələndirilmiş olur. Tədqiqat hesabatlarında əlaqə formaları və alınmış nəticə öz əksini tapmalıdır.

Məsələn, “Qış aylarında aranjeryada iş” mövzusu qruplara tədqiqat obyektini kimi tapşırıla bilər. Mövzunun əsas mahiyyətlərindən biri aranjeryadakı bitgilərə qış aylarında necə su verməkdir. 10°S -dən aşağı temperaturu su bitgilərin inkişafını ləngidir, çox aşağı temperaturu su isə bəzi otaq bitgilərinin tələf olmasına səbəb ola bilər. Bu zaman şagirdlər qarşısında belə bir problemin həll edilməsi qoyulur. Soyuq və isti sülardan otaq temperaturunda ($18-20^{\circ}\text{S}$) olan suyu necə almaq olar?

Qruplar 1 kq 2°S -də, 1 kq 50°S -də olan su götürür, qarışdırırlar. Qarışığın temperaturunu termometrlə ölçürlər, təqribən 27°S su alındığını müşahidə edirlər. 50°S -də olan suyun kütləsini iki dəfə azaltmaq və çoxaltmaqla təcrübəni təkrar edərkən məlum olur ki, isti suyun kütləsi azaldıqca qarışığın temperaturu azalır. Bu azalma isti və soyuq suyun kütlələri nisbətindən və ilk temperaturlarından asılıdır. Tədqiqat hesabatları yuxarıdakı kimi nəticə ilə yekunlaşmalıdır. Tədqiqat hesabatları şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini formalaşdıran vasitələrdən biridir.

6.Təqdimatlar

Təqdimat dedikdə, adətən, qrupun problemlə əlaqədar müəllimə təqdim edəcəkləri yazı başa düşülür. Qrupun təqdimatının hazırlanmasında bütün qrup şagirdləri yaxından iştirak etməli, səy göstərməlidirlər. Bunun üçün qruplara tapşırılmış problemlə əlaqədar hər bir qrup üzvü öz təqdimatını hazırlayaraq liderlərə təqdim etməlidir. Qrup lideri təqdimatları öyrənir, təhlil edir, nəticəni sinfə təqdim edəcəyi təqdimatda əks etdirir. Təqdimatlar elmi dildə, məntiqi ardıcılıqla yazılmalıdır. Göstərilən qaydada təqdimat hazırlamağa qrupları hazırlamaq və formalaşdırmaq lazımdır.

Başqa xarakterli təqdimatlar da ola bilər. Müəllimin ev tapşırığı, şagirdlərin müstəqil müşahidəsi və s. bağlı təqdimatlar da hazırlamaq olar.

6. Təlim prosesində informasiya, kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə.

Bəzi pedaqoji ədəbiyyatda informasiya, kommunikasiya texnologiyalarına, əgər onlardan tədrisdə istifadə edilirsə, təlim vasitələri kimi yanaşılır. Əgər kitab bilik mənbəyidirsə, kitab üzərində məqsədə uyğun şəkildə şagird işləyib özü üçün bilik əldə edirsə, onda kitab üzərində işin bir təlim metodu (üsulu) kimi qəbul edilməsini məqbul saymaq lazımdır, bir çox ədəbiyyatda da şagirdin kitab üzərində işinə bu aspektdən yanaşılmışdır. İKT-dən bazis rolunda çıxış edən kompyuterdən də şagird müəyyən (bəlkə də çox) bilik əldə edə bilirsə və bu biliklər rasionallığı etibarını ilə bəzi hallarda kitabdən çox geniş sferada və praktika ilə əlaqələndirilmiş bilik verirsə nə üçün kompyuteri, İKT-nin digər formalarını təlim üsulu adlandırmayacaq? Artıq kompyuter müəllimi müvəffəqiyyətlə əvəz etməkdədir.

İndiki halda kompyuter şagirdlərin maraq dünyasıdır. Belə olan halda şagirdlərin maraq sahəsini təlim prosesi ilə əlaqələndirmək olar. Kitabdən bilik əldə etmənin də özünəməxsus texnologiyası olduğu kimi İKT-dən istifadə edərək bilik əldə etmənin də özünəməxsus texnologiyası vardır.

İKT ilə bağlı bir çox problemlərə diqqət yetirək.

Şəxsiyyətyönümlü təlim şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti ilə yanaşı əməkdaşlıq şəraitində biliklərin əldə edilməsini dəstəkləyir. Belə halda şagirdlər əvvəl öyrəndiklərini cari təcrübə və biliklərlə əlaqələndirə bilirlər. Həm də şagirdlər seçdikləri vasitə və resurslardan istifadə etmək imkanı əldə edirlər. Bu şagirdlərə kompyuter köməklik edə bilər.

Kompyuterlər şagirdlərin öz şəxsi anlayışlarını formalaşdırmaq üçün istifadə etdikləri üsulları daha da inkişaf etdirə bilər. İnternetdən məlumat toplayan şagirdlər fəaliyyətlərini istiqamətləndirməkdə müstəqil olurlar, yəni bilikləri özləri əldə edirlər. Şagirdlər mənbələr seçərək onlar arasında əlaqə yaratmaqla sanki öz yaradıcılıqlarını inkişaf etdirirlər. Onlar müəllimlərin verdiyi parametrləri nəzərə alaraq mövzuların məzmununa uyğun araşdırmalarına tam nəzarət edə bilirlər.

Şagirdlər kompyuter fəaliyyətlərini istiqamətləndirməkdə müstəqil olurlar, yəni bilikləri özləri əldə edirlər. Şagirdlər kompyuter fəaliyyətlərini adi iş qaydasında həyata keçirə bilirlər. Ənənəvi siniflərdə, məsələn 25 nəfərlik, bir tapşırıq üzərində bütün şagirdlərin işlədiyi halda kompyuterlə hər bir şagird müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərir. Müəllim geridə qalan şagirdlərə kömək edərkən digər şagirdlər daha mürəkkəb problemlərlə məşğul ola bilirlər. Kompyuter proqramları öyrənənlər üçün çeşidli seçimlər təmin etmək məqsədilə mətnləri, təsvirləri, səsləri və hərəkətləri birləşdirmək imkanına malikdir. Multimedia proqramları da sinifdə istifadə olunan resurs rolunu oynamaq, şagirdlərin işini zənginləşdirməli, müxtəlifliyinə imkan yaratmalıdır.

Şagirdlər kompyuterlərdən təlim vasitəsi kimi, fərdi şəkildə bilik əldə etmə mənbəyi kimi, öz fikirlərini digər öyrənənlərlə paylaşmaq vasitəsi kimi istifadə edə bilirlər. Şagirdlər öyrəndikləri biliklərin və təcrübələrin məzmununun Milli Kurikulumla uzlaşmasına diqqət verməlidirlər. Şagirdlərin kompyuterin köməyi ilə fərdi şəkildə əldə etdiklərini müəllim onların təlim fəaliyyətinə necə təsir etdiyini müəyyənləşdirməli və gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etməlidir.

Kompyuterlərdən aşağıdakı kimi təlimlə bağlı fəaliyyət sahələrində də istifadə etmək olar: 1) əyani vasitələrin öyrənilməsində, 2) həmyaşıdları ilə söhbətlərində, 3) çətin məsələlərin həllində, 4) mühakimələrin təhlilində. Məsələn, e-poçt vasitəsilə onlarla söhbət etmək fəal əməliyyat hesab edilir. Belə söhbətlər sürətli mühakimə yürütməyi tələb edir, şagirdlərə ideyaları haqqında düşünmək və öz anlayışlarını yoxlamaq imkanı verir.

Texnologiyaların təlim prosesində tətbiq edilməsi müştərək öyrənmə prosesini və əməkdaşlığı inkişaf etdirir. Kompyuterdən təlim prosesində istifadə edilməsi şagirdlərə o dərəcədə təsir edir ki, onlar boş vaxtlarında belə öz kompyuter işləri haqqında danışır, strategiyaları haqqında bir-birinə məlumat verirlər. İstər kompyuterlə, istərsə də kompyutersiz işçi qrupların təşkili üçün fəaliyyətin planlaşdırılması və məqsədli müdaxilələrin edilməsi zəruridir, lakin kompyuterdən istifadə edən qruplar müştərək fəaliyyətə əlverişli şəkildə başlayır.

Kompyuter şəbəkəsi şagirdlərə dünyanın müxtəlif yerlərində olan mütəxəssislərlə, şagirdlərlə əlaqə saxlamaq, əməkdaşlıq etmək imkanı verir. E-poçt, listservislər, bülletenlər, çat qrupları müəllimlərə öz dərs planlarını, tədris strategiyalarını mübadilə etməyə, peşəkar birliklər yaratmağa imkan verir.

Canlı həyatdan, müvafiq təcrübələrdən, məlumatlardan istifadə sinif-şagird fəaliyyətinin əsasında durur. Təhsil müəssisələrinin vəzifələrindən biri peşəkar vətəndaş yetişdirməkdir. Belə vətəndaşlar (məzunlar) istehsal prosesində məişətdə işlədilən cihaz və alətlərdən, xam materialdan istifadə etmək bacarıqlarına malik olmalıdırlar. Texnologiya ilə tanışlıq, ondan istifadə göstərilən problemlərin həllində şagirdlərə kömək edə bilər.

Texnologiyalar fiziki cəhətdən qüsurlu olan insanlara daha çox kömək edə bilər. Səs tanıma sistemləri, dinamik Breye ekranları, nitq sintezatorları və danışan kitablar kimi yardımcı texnologiya vasitələri onların karına çata bilər. Göstərilənlər onlar üçün öyrənmə və ünsiyyət vasitələrinə çevrilir. Tədqiqatlar göstərir ki, kompyuterin yardımı ilə həyata keçirilən ünsiyyət fiziki qüsurları olanların üzləşdiyi sosial təcridlənmənin qarşısını qismən ala bilər. Kompyuterlərin

motivasiyanı artıran, yetirməyən şagirdlərdə təlimə maraq yaradan vasitə olduğu sübut olunmuşdur.

Tədrisin texnologiyalarla aparıldığı siniflərdə şagird və müəllimin özlərinə məxsus funksiyaları vardır.

Texnologiyalardan istifadə olunan siniflərdə şagirdlərin məlumatı toplamaq, həmkarları ilə məsləhətləşmək, əldə etdikləri nəticələri təqdim etmək üçün daha yaxşı imkanları vardır. Şagirdlərin müəllimlərdən asılılığı azaldıqca, təşəbbüskarlığı artdıqca onların müstəqilliyi və özünə inam hissi artır. Texnologiya şagirdlərə məlumatlardan istifadə etmək imkanı verir ki, bu da onların anlama qabiliyyətini yaxşılaşdırır, mühakimə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Şagirdlər canlı həyatda məlumatları əldə edib bunları sinifdə əldə edəcəkləri biliklərlə əlaqəli şəkildə öyrəndikcə inkişaf etmələri bir o qədər yaxşı təşkil olunmuş olur. Texnologiyalar müəllimlərin öz şagirdlərinə təklif edə biləcəyi resurslarla zənginləşdirilməsinə imkan yaradır, tədris prosesinin ancaq dərsləklərlə deyil orijinal təlim vasitələri ilə təmin edilməsinə səbəb olur. CD-lərdə təklif olunan istinad materialları və kurikulum üzrə yüksək keyfiyyətli proqramlar bir çox dərsləklərin və ya məktəb kitabxanalarının verə biləcəyi resurslardan daha çox vəsaitlər təklif edir.

Məlumatların bu qədər əhatəli olması özü problemlərsiz ötürür. İnternetin məzmunu dərsləkdə verilmiş materialdan daha sadə və konkretir. Ona görə də şagirdlər internetdən tapdıqları məlumatlara tənqidi yanaşmalı, onu dəyərləndirməlidirlər. Bir çox internet səhifələrində işlənilməmiş (elmi cəhətdən) məlumatlar verilir: kosmosdan çəkilmiş şəkillər, siyahıyaalma ilə bağlı rəqəmlər, məhkəmə işinin nəticəsi və s. Belə materiallardan istifadə edilməsi üçün onlar kontekstə uyğun olmalı, biliklərin əldə edilməsi zamanı şagirdlərin məlumatlardan ağıllı, səmərəli şəkildə istifadə etməsi tələb olunur.

Bir çox müəllimlər kompyuterdən istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu çətinliklər ayrı-ayrı fənlərə aid biliklərin kompyuterin köməyi ilə verilməsində daha çox özünü göstərir. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün nə etməli?

1. Qarşınıza orta səviyyəli məqsədlər qoyun. Böyük imkanlarına baxmayaraq kompyuter sinifdəki bütün problemləri həll edə biləcək universal vasitə deyildir. Sinifdə kompyuteri tətbiq etməyə başlayarkən öncə kiçik həcmli tapşırıqdan başlamaq lazımdır. Məsələn, şagirdlərə hər hansı hesabatı Word proqramından istifadə etməklə yazmaq tapşırığını verməklə işə başlamaq olar. Bu işdə rahatlıq hiss etdikcə kompyuterdən istifadə edən sinfin fəaliyyət çeşidini artırmaq olar.

Müəllimlik sənətinə kompyuterlərdən geniş istifadə edildiyi indiki zamandan əvvəl gəlmiş müəllimlər texnologiyalardan istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu belə müəllimləri ruhdan salmamalıdır. Onun ətrafında kompyuteri bilən çox təcrübəli təhsil işçiləri vardır. Onlardan istifadə etmək lazımdır. Hazırda dərslə dediyimiz şagirdlərdən də yararlanmaq olar. Texnologiya əsrində yaşayan bu şagirdlər kompyuterlə əlaqədar kifayət qədər məlumata malikdirlər. Bundan çəkinmək lazım deyil, şagirdlərdən nə isə öyrənməyi səmimi qəbul etmək lazımdır.

2. Texnologiyalardan bütün dərslərdə istifadə etməyə ehtiyac yoxdur. Dərsin məqsədindən asılı olaraq texnologiyadan istifadə etmək olar. Əgər kompyuter

öyrənmə prosesini zənginləşdirəcəksə, genişləndirəcəksə, asanlaşdıracaqsə onda texnologiyadan istifadə etmək olar.

Sınıf kompyuterlərində aşağıdakı proqramlardan istifadə edərək bilik və bacarıqların zənginləşdirilməsinə nail olmaq olar: Word, məlumat bazası, Excel, prezentasiya və simulyasiya proqramı, internet, e-poçt, multimedia CD-ləri.

Mətn proqramları şagirdlərə fikirlərini və mövqelərini müstəqil şəkildə dərc etməyə imkan verir. Başqa proqramlar da əlavə olunduqda Word proqramı güclü öyrənmə vasitəsinə çevrilir. Qrafiklərdən istifadə müəlliflərə öz hekayələrini təsvir etmək imkanı verir. E-poçt isə "həmkarların təhlili" və qrup şəkildə redaktə işi ilə məşğul olmaq üçün imkan yaradır. İnternet isə şagirdlərə öz yaradıcı materiallarını dərc etmək və araşdırmalarının nəticələrini başqaları ilə paylaşmaq imkanı verir.

Kompyuterdən istifadə edərək məlumatların toplanaraq ümumiləşdirilməsinə aid bir neçə nümunəyə diqqət yetirək.

Esse yazmaq.

Müəllim beşinci sinif şagirdlərinə adı qeyd edilən tapşırıq verir. Şagirdlər dərstdən kənar vaxtlarda toplaşaraq (həftədə iki dəfə) internet vasitəsilə dünyanın müxtəlif dövlətlərində yaşayan xalqlar tərəfindən yaradılmış nağıllar toplayırlar, hər dəfə bir nağıl tapdıqda dünya xəritəsində o dövlətin mənsub olduğu yer rəngli nişanla qeyd edilir. Əldə etdikləri məlumatlar əsasında şagirdlər Apple Works^{TM} vasitəsilə özlərinin şəxsi Esse-lərini yazırlar. Esseyə əl ilə çəkilmiş təsvirlər əlavə edilir. Sonra sinif şagirdləri e-poçt vasitəsilə özləri yazdıqları Esseni digər məktəblərdəki həmkarlarına göndərirlər. Onlar Esse ilə tanış olduqdan sonra rəylərini bildirir, öz əlavələrini edirlər.

Regionun faunası haqqında məlumatın əldə edilməsi.

Müəllim coğrafiya və ya təbiətsünaslıq dərslində şagirdlərə məktəbin ətrafında və regionda yaşayan quşlar və heyvanlar haqqında məlumat toplamağı tapşırır. Şagirdlər mətbuat, təbiətdən bəhs edən kitablardan, internetdən istifadə edərək regionda yaşayan quş və heyvanların növlərini, adını, yaşayış tərzini, bəzi xüsusiyyətlərini öyrənirlər, onların şəkillərini əldə edirlər. Sonda şagirdlər regionun faunası haqqında izahlı-illustrativ material hazırlayır, hazırladıqları materialı internet saytında yerləşdirirlər.

İndiki orta ümumtəhsil məktəblərində tədris edilən tarix, coğrafiya, biologiya, Azərbaycan dili və ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət və s. kimi fənlərə aid materiallarla internet zəngindir. Fənlərin tədrisi prosesində kompyuterdən, internetdə verilən materiallardan istifadə etmək olar. Bu da təlimin səmərəliliyini artırmaqla şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürlərinin inkişaf etməsinə səbəb olar. X sinifdə ABŞ və Kanada dövlətlərinin ərazisi, iqtisadiyyatı haqqında şagirdlərə kompyuterdən istifadə edərək informasiya toplamaq tapşırmaq olar. Tapşırıq alan sinif şagirdləri internet vasitəsilə ABŞ və Kanada dövlətlərinin müvafiq Departamentləri ilə əlaqəyə girir və ya onların internetdəki məlumatlarından istifadə edərək informasiya toplayırlar.

Sınıf şagirdləri ABŞ dövlətinin ərazisi, iqtisadiyyatı ilə əlaqədar aşağıdakı kimi məlumat toplayırlar. Ərazisi 9,3 milyon km², əhalisi 255 milyon (təxminidir) nəfər, əhalisinin etnik tərkibi: ingilislər, emeqrantlar, yerli (alorogenlər), ərazisinin tərkibi: əsas hissə - 7,8 milyon km², Alyaska – 1,5 milyon km², Havay adaları –

16,7 min km². İki okeanla – Sakit, Atlantik əhatələnib; dövlət quruluşu – 50 ştat, federal respublika, dövlət başçısı prezidentdir, qanunverici orqan konqresdir; dövlət dili ingilis dilidir; əhalinin sıxlığı 27 kvadrat kilometrə bir nəfər; inkişaf etmiş ölkədir. İqtisadiyyatında sənaye, fermer təsərrüfatı üstünlük təşkil edir; təbii sərvətlərlə zəngindir (daş kömür, neft, qaz, dəmir filizi, sink, uran və s.); aparıcı yeri tutan sənaye sahələri - emaledici sənaye, energetika, maşınqayırma, hərbi, elektronika, kimya və s. ; kənd təsərrüfatında üstünlük təşkil edən sahələr – buğda, qarğıdalı, çəltik, pambıq, şəkər qamışı, tütün, lumu, portağal; nəqliyyatı – su, dəmiryolu, hava, avtomobil.

Kanada dövləti ilə bağlı aşağıdakı məlumatları əldə edirlər:

Sahəsi – 9976 min km², əhalisi 27 milyon, əhalisinin etnik tərkibi – ingilislər, fransızlar; ərazisi – 10 əyalətdən, 2 ərazidən ibarətdir; ərazi üç okeanla əhatə olunub; federal dövlətdir; dövlətə baş nazir rəhbərlik edir; dövlət dili ingilis və fransız dilləridir; əhalinin sıxlığı çox azdır; inkişaf etməkdə olan ölkədir; hasilatda üstün dövlətdir (kənd təsərrüfatı üzrə); təbii resurslarla zəngindir (əlvan, nadir metallar, dəmir filizi, uran, neft, qaz, daş kömür); sənaye xammalı və arzaq tədarükünə görə öndə durur, hidroenerji, metallurjiya, maşınqayırma inkişaf etmişdir; heyvandarlıq və taxıl istehsalına görə öndə gedir; boru və su nəqliyyatı yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

İnternetdən göstərilən məlumatları əldə etdikdən sonra sinif şagirdləri Venn diaqramından istifadə edərək bu ölkələri müqayisə edir, oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edirlər. Aldıqları nəticəni internet saytında yerləşdirməklə digər məktəb şagirdlərinin rəylərini öyrənirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı: Azərbaycan,1996.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İslahatı Proqramı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 168 Nəli sərəncamı, 15 iyun 1999-cu il.
3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Kollegiyasının materialları. Bakı:Təhsil, 2003.
4. Ağayev Ə.A. Yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadənin nəzəri və praktik məsələləri. // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. Bakı: 2006, №1. səh. 29-44.
5. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: 2006.
6. Bədiyev S.R.. Fəal təlim metodları. Fizikanın tədrisində şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafında onlardan istifadə. Bakı: ADPU, 2005.
7. Bədiyev S.R.. Yeni təlim texnologiyaları dərslərdə. Şəki; 2006.
8. Dialektik və tarixi materializim.II nəşr. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı,1970.
9. Delta Kappan. Konstruktivizm nəzəriyyəsi. /Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: fevral, 2004.
10. Əhmədov B.A., Rzayev A.Q. Pedaqogikadan mühazirə konspektləri. Bakı: Maarif, 1983.

11. Əbdəl-Həqq, İsmət. Müəllim hazırlığında konstruktivizm. Təcrübəni nəzəriyyə ilə əlaqələndirmək üçün düşüncələr. / Beynəlxalq Konfransın materialları. Bakı: fevral, 2004.
12. Əhmədov A. 2009/2010-cu tədris ilində I siniflərdə dərs deyəcək müəllimlər üçün yeni təlim kurslarının tətbiqi üzrə təlim kursunun materialları. // Kurikulum. №2, 2009, səh. 35-54.
13. Hacıyeva T. Məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması yolları.// Kurikulum. №2, 2009, səh. 11-21.
14. Hacıyev Z. Fəlsəfə. Bakı: Adiloğlu, 2001.
15. İsmayılov F.Q. Müasir Qərb fəlsəfəsi. Bakı: Azər.Dövlət nəşriyyatı, 1991.
16. İsmayılov F.Q. XX əsr qərb fəlsəfəsi tarixi. Bakı: Təhsil, 1999.
17. İsmixanov M.A. Dərsdə şagirdlərin idrak fəaliyyətinin və yaradıcı müstəqilliyinin artırılması yolları.// Azərbaycan məktəbi. Bakı: 1983, №7, s.21-27
18. Kərimov Y.S. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Naşir, 2005.
19. Qədimova X. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi yolları. Bakı: Nur, 2003.
20. Li. Eybrəhəmsn. İnteraktiv təlim nədir? /Beynəlxalq konfrans materialları. Bakı: fevral, 2004.
21. Marksizm – Leninizm fəlsəfəsinin əsasları. Bakı: Maarif, 1980.
22. Mehrabov A.O. Təlim prosesində konstruktiv öyrənmə modeli, idraki və sosial münasibətlərin formalaşma xüsusiyyətləri.// Azərbaycan məktəbi. 2005, №3, səh.24-34
23. Mehrabov A.O. və b. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı: Mütərcim, 2006.
24. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Bakı: Adiloğlu, 2005.
25. Məktəbdə vətəndaş təhsili. Metodik vəsait. Bakı: Nur, 2002.
26. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.Ə.Pedaqogika. Bakı: Çəşmə, 2002.
27. Şorn F. və b. Fəal təlim. Bakı: 2003.
28. Talıbov Y.K. və b. Pedaqogika. Bakı: Maarif, 1993.
29. Təlimdə yeni metodlardan istifadə. Metodik tövsiyə. Bakı: 2003.
30. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun,2010
31. Veysova Z. Məktəb müəllimləri üçün fəal təlim kurslarına giriş kursu. Uniseflə birgə layihə. Bakı: “Meqa-Print”, 2004.
32. Veysova Z. Fəal (İnteraktiv) təlim. Müəllimlər üçün vəsait.Unicef,2009.
33. Varella F., D.RL. İnteraktiv tədris üçün təlim nəzəriyyələri. / Beynəlxalq Konfransın materialları. Bakı: fevral, 2004.
34. Topçiyeva Ş.Ə. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. V-XI siniflər. Bakı; Mütərcim, 2006.
35. Ситаров В.А.Дидактика. М.: Академа, 2002.
36. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. М.: Академа. 2002.